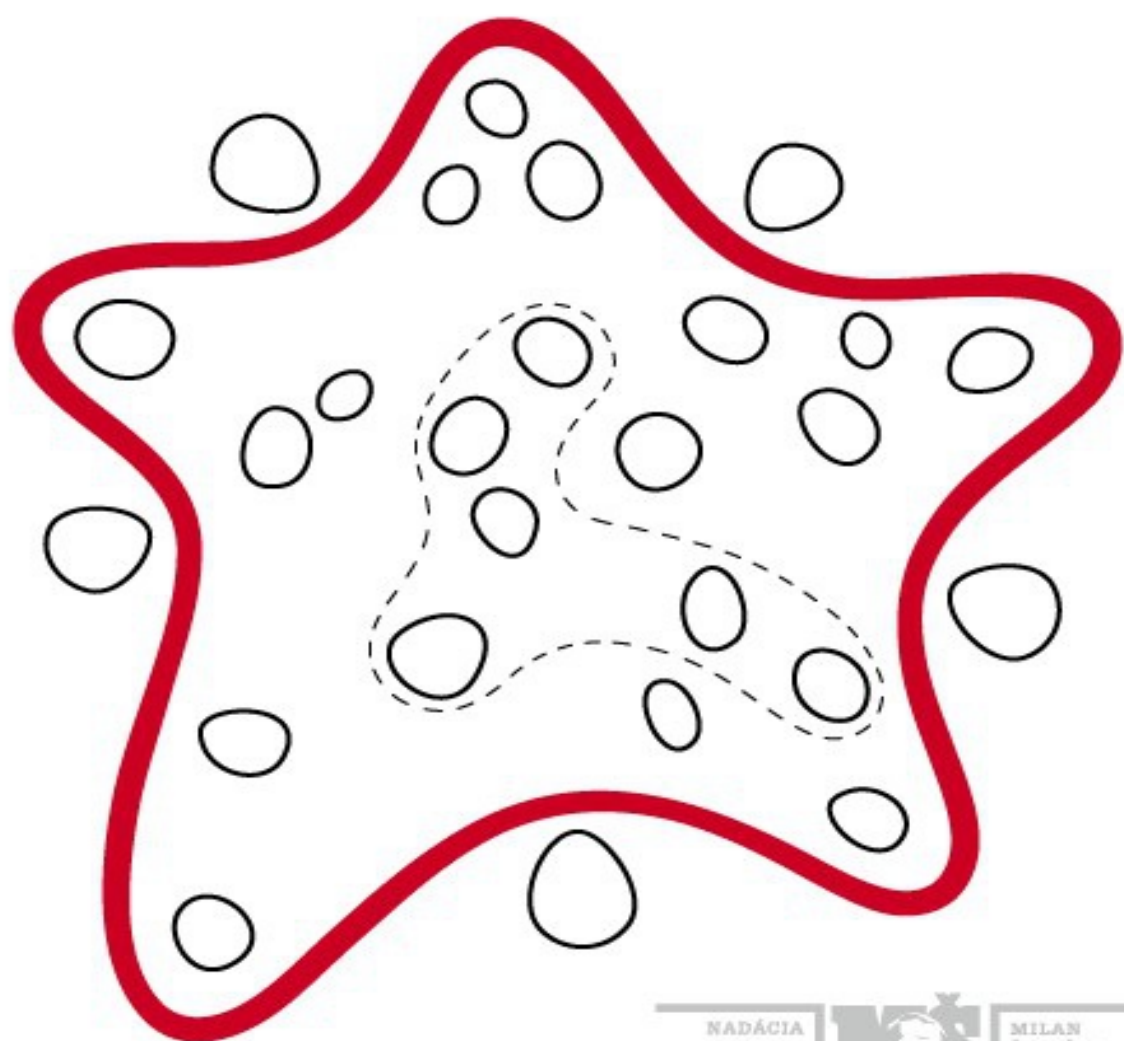

Milan Šimečka

KRUHOVÁ OBRANA

NADÁCIA
MILANA
ŠIMEČKU

MILAN
ŠIMEČKA
FOUNDATION

Artforum

Milan Šimečka
Kruhová obrana

Copyright © Milan Šimečka, 2017

Cover © Peter Gála, 2017

Copyright © Nadácia Milana Šimečku & Artforum, 2017

Kruhová obrana

Milan Šimečka

Ze sloupků, které by rád psal do Literárek, kdyby nějaké byly.

Kruhová obrana bola napísaná v rokoch 1983—1984. Prvýkrát vyšla ako 317. zväzok Edice Petlice v roku 1985. V tom istom roku vyšla v nakladateľstve Index (Kolín nad Rýnom) v spolupráci so Svědectvím. Prvé vydanie v Československu bolo vo vydavateľstve Archa v roku 1991. O dvadsať rokov neskôr Kruhovou obranu knižne vydali Nadácia Milana Šimečku a Artforum, ktoré ju teraz znovu prinášajú čitateľom – v elektronickej podobe.

Předmluva

Pro někoho bylo zavření pouhou izolací za mřížemi nebo následující společenské vyhoštění, pro jiného to bylo osvobození od mnoha a mnoha až do té doby svazujících závazků. Zнала jsem Milana Šimečku a myslím si, že pro něj paradoxně jeho zavření znamenalo to druhé. V knížce Kruhová obrana, kterou si právě teď můžete volně a kdykoliv přečíst, jsou jeho úvahy, fejetony, myšlenky, které se tehdy „neoficiálně“ dostávaly do zahraničí. Současně tyto texty v této tzv. socialistické zemi kolovaly jen v samizdatu. Proto i kousek jeho osobní historie patří k této knize. Milan byl zavřen v květnu 1981 podle paragrafu 98, a, b, tedy pro podvracení socialistické republiky, ve skupině a ve spojení se zahraničím. Podle paragrafu mohl dostat 3-10 let vězení, ale naštěstí tlak mezinárodních organizací pro lidská práva a Amnesty International byl již v té době tak velký, že nakonec jeho i celou skupinu zhruba po roce z Ruzyně pustili. Ani soud se nakonec nekonal a myslím, že rozhodnutí o tom, že se nedopustil ničeho špatného, dostal Milan Šimečka až po převratu v listopadu 1989. To ho ovšem asi příliš nezajímalo.

Po propuštění z vězení v roce 1982 se cítil osvobozen od mnoha společenských závazků, žít se dál jako bagrista už nechtěl a tak mnohem více času věnoval psaní esejů, fejetonů, statí, které posílal do zahraničního vysílání Svobodné Evropy, do vysílání britského rozhlasu v BBC a samozřejmě i do Hlasu Ameriky. Tam již tehdy pracoval Ivan Medek a další a další lidé, kteří odsud emigrovali či museli emigrovat, neboť byli vyhoštěni. Milan se cítil se vždy odpovědný za své syny, přátele a nejvíce snad za svoji manželku, i za její frustrace způsobené ostrakizací jeho a jeho rodiny. Když se pak vrátil z vězení, věděl, že „stejně již nic nenapraví“, a tak se soustředil pouze na svoje psaní a opravdu se neohlížel na cenzuru či jiné potíže, kterými by mohl „uškodit“ své rodině. A to je dobře, protože jeho texty jsou nejen reflexí doby, ale i krásnou literaturou v tom nejlepší slova smyslu. Některé myšlenky z jeho statí, například ta, která otevírá soubor této knížky, se doslova vstřebaly do naší kultury. Používáme jeho myšlenky, jeho rozlišování velkých a malých dějin včetně reflexe velkohubosti velkých dějin a touhy člověka i v systému, který jej ovládá si zachovat jedinečnost svých osobních, malých a třeba i malicherných dějin, aniž si uvědomujeme, že je napsal právě on. Tím převzetím by byl určitě potěšen, ale autorství by nezdůrazňoval. Když jsem teď četla po letech tuto knížku, tajně pašovanou do zahraničí a pak, díky našim exulantům, vydanou v Indexu v Kolíně nad Rýnem, jsem si znovu uvědomila, jak mylně jsem chápala platnost některých jeho statí, jen pro tehdejší, tzv. socialistický režim. Jsou platné dodnes, třeba jeho stať O penězích, O konzumním nátlaku, O dvojí minulosti, té přiznávané i té ochotně zapomínané, to všechno mluví stejně, ale přece jen trochu jinak, i k dnešku.

Ale vraťme se trochu na začátek, jak jsem poznala Milana Šimečku. Psával do Literárních novin, ráda jsem ho četla, věděla o něm především od jeho bývalého kolegy historika, exulanta, zakladatele archivu české a slovenské literatury a dnes i profesora Viléma Prečana a jeho ženy Heleny. Byli přátelé ještě před okupací v srpnu 1968. Dokonce jejich vzájemné dopisy vyšly v cizině, tedy napřed v němčině, přestože je oba psali česky. Ale to jsou paradoxy tehdejší doby. Uvědomit si to je dobré i proto, aby se něco podobného alespoň u nás, ve Střední Evropě, znovu neopakovalo.

V roce 1975 naše tehdejší vláda podepsala tzv. helsinské dohody, jejichž součástí byla i část věnovaná dodržování lidských práv. Kdo se cítil šikanován, ten se mohl vystěhovat. Šéf a člen tehdejšího Ústředního výboru KSČ, soudruh Obzina, tomu prý říkal „asanace“, tedy očištění tzv. socialistické společnosti od nespokojených a revoltujících „živlů“ v opozici. Nebyla léta padesátá a tak bylo vhodnější lidi vyštvať do ciziny, tedy přímo i nepřímou je

donutit, aby se vystěhovali. Po opakovaných domovních prohlídkách se rozhodl pro vystěhování i historik Vilém Prečan, který v Scheinfeldu na zámku knížete Schwarzenberga vytvořil archiv i knihovnu neoficiální, samizdatové literatury. Tím se úspěšně zachovala velká část tehdejší kultury.

Předtím, než Vilém Prečan odešel, spojil mě se svým přítelem z Bratislavy, Milanem Šimečkou, kterého jsem do té doby znala jen z toho, co napsal. Přijela jsem do Bratislavy, zazvonila v Pražské 35, vyjela výtahem do pátého patra, kde tehdy s rodinou bydlel. Milan beze slova ukázal prstem nahoru. Ne tedy na Pánaboha, ale abych vylezla ještě o patro výš, až na střechu toho baráku, protože tam určitě nebyl odposlech. Tak jsem pochopila, že jsem na „správném místě“, že mě Vilém Prečan poslal na správnou adresu, na člověka, který dobře píše, ale i ví, jak to v našem socialistickém státě chodí.

A pak již to všechno bylo mnohem snadnější. Milan Šimečka, to byl jakýsi „odkaz“ pro další spolupráci s opozicí na Slovensku. Milan měl švagra Karla Holomka v Brně, který jezdil jako inženýr na služební cesty do Litvínova. Vozil tedy zcela „legálně“ texty od svých přátel ze Slovenska (např. Mira Kusého, historika Jablonického) do Prahy, odkud se dostávaly, už nelegálně, do zahraničí, do exilových nakladatelství, přes lidi z různých ambasad, třeba Švédskou, Nizozemskou, Kanadskou ale i Rakouskou, kteří byli ochotni se na tomto „pašování rukopisů a knih“ podílet. Když Milan Šimečka občas přijel do Prahy, říkával, že zde je větší svoboda než v Bratislavě, protože tady je těch nesouhlasících víc. Měl pravdu. Bylo nás zde více a díky již zmíněným ambasadám jsme měli větší možnost publikovat texty tzv. zakázaných spisovatelů a publicistů v zahraničí, kde vycházely v mnoha exilových nakladatelstvích a v překladech do dalších jazyků. Já jsem se také „pocitivě a úspěšně“ snažila, aby se tyto rukopisy dostaly do zahraničí.

V zahraničí je naši exulanti tiskem vydávali a část těchto knih byla zase tajně expedována zpět do Československa. Většinou do Prahy a pak dál do dalších měst a krajů. Kdo měl zájem a o kom se vědělo, že určitě není nadšen vládou jedné strany (tedy komunistické), tomu se tyto knihy většinou dostaly do rukou, třeba se zpožděním, ale mohl si je přečíst a uvažovat o nich, případně je dávat dál. Samozřejmě že tajně, každý věděl, že tím, že se na rozšiřování těchto knih podílí, se dopouští „zločinu proti státu“. Tím pomohli k zachování naší kultury, literatury, textů, které se po převratu 1989 znovu staly součástí literatury, dokonce maturit středoškoláků. Vše „fungovalo“ docela dobře, až do toho osudného jara roku 1981, kdy byl zadržen na hranicích v Dolním Dvořišti kamion (on to byl jenom obytný vůz k tomu účelu upravený) plný knih a rukopisů. To bylo i příčinou, proč se Milan Šimečka dostal do vězení, ze kterého byl propuštěn v roce 1982.

Vše špatné je k něčemu dobré. Kdyby třeba tehdy Milana Šimečku nezavřeli v kauze „Šiklová a spoléčníci“, tak to tehdy nazývala Státní bezpečnost ve svých spisech, tak by nepsal tak otevřeně a jeho slova by, za pomoci lidí v exilu, neoslovila tak širokou veřejnost na Západě, tehdy ještě hodně prosocialistickou. Vliv myšlenek na změnu celého politického systému a tedy i jeho materialistické základny není radno podceňovat.

Dodatečně je skoro nepochopitelné, co všechno vadilo tehdejšímu komunistickému režimu a co všechno bylo zakazováno. Všechno možné, dokonce i texty, které tehdejší vedení Komunistické strany mohlo využít pro svoji propagandu, protože to byla vlastně kritika západního režimu. Tyto texty, zde za železnou oponou napsané a tajně pašované do zahraničí, pak sehrály velkou roli v jiných, vůči SSSR vysoce kritických postojích komunistických stran na Západě. Nedávno na jedné konferenci v italské Padově mi Alessandro Catalano řekl, že český samizdat velice přispěl k reorientaci západních levicových stran, že teprve na tom, co

zde bylo zakazováno, si mnozí komunisté na Západě uvědomili, jaká cenzura panuje v satelitech Sovětského svazu.

V roce 1984 „vyšel“ v samizdatu Orwellův román 1984, který překládala Milanova manželka Eva Šimečková a ke kterému Milan Šimečka napsal fantastický úvod s provokativním názvem „Můj soudruh Winston Smith“. I tento text tehdy sehrál velkou roli, byl přeložen do desítek jazyků, včetně toho, že ho uvedla i Komunistická strana Itálie. Celý ten překlad manželů Šimečkových byl opětně propašován do ciziny a tam potom vyšel v nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem, za pomoci nakladatelství Svědectví, které bylo tehdy v Paříži.

Přestože George Orwell byl kdysi španělák, tedy britský komunist, který jako dobrovolník bojoval před druhou světovou válkou proti nastupujícímu fašismu ve Španělsku, jeho po celém světě slavná kniha byla zde zakázána. Milanova předmluva napsaná v tzv. socialistickém Československu doslova obletěla svět. Vyšla asi ve čtrnácti různých překladech a opětně sehrála velkou roli při změnách v tehdejší Evropě rozdělené na západní a východní část. Ta hranice šla podle socialistických a ostrými náboji hlídaných hranicích.

Milan Šimečka začal psát, jak říkal, úvahy vztahující se k výročí 1984 a tak asi vznikla (nikdy jsem mu tuto otázku nepoložila) jeho kniha Kruhová obrana, která je souborem 53 statí, které vždy začínají podobně znějícím názvem. Třeba O mlčících většinách, O umělém zapomnění, O čtení domácího tisku, O strachu z tajné policie, O konzumním nátlaku a dalších a dalších tématech, která jsou v současnosti opětně a jinak aktuální.

Úvodní statí je ona slavná a opakovaně citovaná stat' O velkých a malých dějinách, ve které ukazuje, jak se člověk chtěně i nechťně stává součástí dějin, je někam zařazen, je nějak označován. K tomu se váže stat' O dvojí minulosti, O dějinném patosu, ale i O dodavatelsko-odběratelských vztazích. To vše dokresluje či připomíná znovu zapomínanou a zapomenutou minulost. Kdybych byla mladší a ještě učila na Filozofické fakultě, vzala bych tuto knížku Milana Šimečky a probírala jeden fejton po druhém a vysvětlovala, co to či ono znamenalo tehdy, co to znamená dnes, jak se ten či onen problém vyvíjel.

Vše se mně znovu vynořilo při statích O dvojí minulosti, O strachu z tajné policie, ve kterých Milan Šimečka popisuje to neznámé nebezpečí, které je horší než skutečnost. Členy Sboru státní bezpečnosti nazývá “muži, kteří se klackují někde na nároží a svou přítomností vzbuzují strach v těch, co se domnívají, že je sledují“. Strach je iracionální a tajná policie, vědoma si toho, pracuje iracionálními prostředky, sleduje vyhlédnuté oběti, jen aby šířila strach. Oklikou naznačuje předvolaným, co všechno o nich ví. Registruje dlouho hříchy, o kterých si lidé myslí, že o nich ví jen jejich zpovědník. Pak se o nich lehce zmíní hříšníkům a už je má. Už jsou vydíratelní. Zcela konkrétně vyjádřeno, po propuštění této skupiny, která dle slov policie podvracela a rozvracela socialismus (jen tím, že psala texty knih, které pak vycházely v zahraničí a o kterých se učí dnešní maturanti) nebylo již tak velkým problémem se občas scházet, protože tajná policie, chtě nechtě, nás, tedy disidenty z Prahy a ze Slovenska, považovala za skupinu.

A tak jsme se občas scházeli na chalupě někde na pomezí mezi Bratislavou a Prahou. Byl to malý okruh lidí, tak sotva osm či devět lidí dohromady. Jedním z nich byl Jiří Ruml, který když Milan Šimečka zemřel na podzim roku 1990 poznamenal: “Vždy jsem mu záviděl, jak dovedl psát, a teď mu závidím, jak dovedl včas zemřít, aniž mohl být zklamán z vývoje v této zemi.“ A to se, jak Milan Šimečka píše v závěru, osobně poznali, až když je oba v roce 1982 propouštěli z vězení v Ruzyni. Ta závěrečná stat' O smutku a radosti z dějin je právě o propuštění z věznic. O tom, jak se Milanovi třásla ruka, když pochopil, že je opravdu

propuštěn, jak tomu pořád nevěřil, jak prosil bachaře, aby odevzdali spoluvězňům v cele balíček cigaret, které mu zbyly a jak se vracel mezi své vlakem z hlavního nádraží a průvodčí mu dokonce odpustil, že nemá jízdenku, neboť mu sdělil, že přichází z Ruzyně a nemá ani na vlak. Až do Žďáru nad Sázavou Milan Šimečka skoro nevěřil, že je to pravda, že je opravdu na svobodě. Neboť věděl, „že se již nikdy v životě na něj nebudou valit minuty tak intenzivního pocitu bytí“.

Po cestě vlakem uvažoval, jak zapíská rodinný signál, jak se bude dívat do rozsvícených oken, ale pak to naopak vzal co nejrychleji výtahem, aby již byl u svých blízkých. Celá knížka končí odstavcem, který bude určitě čtenáře dojímat, tedy zase jakýmsi návratem do těch šimečkových malých dějin: „K těm dveřím mně bezpochyby dovedly dějiny. Bez nich bych neodešel do vězení a nemohl se vracet tou slastnou cestou bytí. Ovšem, mohl jsem odejít jinam a už se nevrátit, mohl jsem se zaplést do jiných osidel bez dějinného života, ze kterých bývá člověku taky smutno. Smutek i radost si dává člověk do dějin vlastního života zasévá sám“. Knížka Kruhová obrana končí větou tak typickou pro Milana Šimečku, který vyznává, že člověk má plnou vládu nad tím, aby naplnil vlastní život takovými stavy duše, jakým dává přednost před vším ostatním.

Milan Šimečka toto dokázal, ale stejně mohl být zde na tomto světě s ostatními mnohem déle. Bylo mu teprve šedesát let, když umřel. Jsem ráda a vděčna, že jsem Milana Šimečku poznala a patřila ke společenství lidí, kteří tuto tzv. protistátní skupinu vytvářeli a navíc, že jsem mohla napsat tento text k novému vydání jeho Kruhové obrany.

Jiřina Šiklová

Listopad 2017

Šimečka přemýšlí, uvažuje tak, jak to jiní nesvedou, a přesto mu každý porozumí. Tato knížka je jako přemýšlení před spaním, v němž člověk zhodnocuje den, který prožil.

Kruhová obrana – to je představa obklíčené jednotky, které zůstala už jen možnost padnout nebo se vzdát.

Julius César zaznamenal ve svých zápiscích řeč jednoho z galských bojovníků, které obklíčil se svým vojskem ve městě Alésie: *Slovem vzdát se označujeme nejpotupnější otroctví. Je jenom slabostí ducha, ne statečností, neschopnost snášet nedostatek. Podívejte se na sousední Galii, ze které se stala provincie. Po úplné změně ústavního a právního řádu úpí v trvalé porobě s ohnutou šíjí pod hrozbou liktorských seker.*

V myšlenkách Milana Šimečky jakoby zaznívala ozvěna dávné události. Byli a jsou řečeno tituly jeho děl Světelnými znameními nezníčitelnosti duchovních, mravních a občanských hodnot, které po *Obnovení pořádku* v roce 1968 Milan Šimečka bránil proti jejich pošlapávání, neboť si zvolil Kruhovou obranu – nevzdat se.

Juraj Špitzer

predhovor k vydaniu vo vydavateľstve Archa, Bratislava 1992

Už dávno jsem nečetl žádnou knihu s takovým potěšením, vnitřním souhlasem a obdivem, jako knihu Milana Šimečky *Kruhová obrana*. O knihách, které se nám zamlouvají od první řádky, říkáme obvykle, že je čteme jedním dechem. Musím se přiznat, že jsem četl Šimečkovu knihu přesně opačně: povoloval jsem si jen jednu kapitolu denně, aby mi radost z četby vydržela co nejdéle. Jen když mne něco zvlášť zdeprimovalo, dopřál jsem si jednu – dvě kapitolky navíc. Snad je to ten nejlepší způsob, jak Šimečkovu knížku číst.

Na rozdíl od jeho *Obnovení pořádku* (Index, Kolín n. R. 1979, 2. vyd. Rozmluvy, Londýn 1984), věnovaného monograficky sociologické a politologické analýze procesu tzv. „normalizace“ po roce 1968, zatím nesporně nejpronikavější analýze tohoto procesu, z jehož nenormálnosti vzešel tzv. „reálný socialismus“ v soudobém Československu, je jeho nová knížka o všem možném. Je to sbírka fejetonů, které by psal do Literárek, kdyby nějaké byly, jak někde prohlásil. Protože však nejsou, není ani Šimečkova knížka pouhým shrnutím nebo výběrem z textů, psaných z potřeby chvíle. Její podtitul zní „Záznamy z roku 1984“, a to nás svádí k dohadu, že jde o kruhovou obranu národa proti obklíčení orwellovského světa, jak jej zklamaný anglický socialista předvedl ve svém slavném románu 1984. Tuto domněnku může posilovat okolnost, že Šimečka napsal skvělou předmluvu k českému zahraničnímu vydání Orwellova románu a nazval ji případně *Náš soudruh Winston Smith*. Avšak do knížky *Kruhová obrana* tuto úvahu nezařadil; vybočovala by příliš z jejího jednotného rámce; musíme tedy tuto svůdnou domněnku nechat padnout.

Kniha *Kruhová obrana* je opravdu jako z jednoho kusu, není to dodatečné sebrání příležitostných fejetonů, i když zdánlivě těká od témat nejobecnějších až k těm nejkonkrétnějším; je v tónu uvažování a ve způsobu podání úvah naprosto jednotná (což je podtrženo i jednotným typem pojmenování kapitol knihy, od O velkých a malých dějinách, až po O smutku a radosti z dějin). – Dějinami se začíná a jimi se také končí – ale jaký je to rozdíl, dějiny v podání oficiálního dějepisectví a v podání Šimečkově: tam lživá a prázdná schémata, oblbující rituál monotónně se opakujících výročí, zde bohatství nejosobnějších konkrétních zkušeností s „malými“ i s „velkými“ dějinami.

Ještě jednomu svodu musíme odolat, pokoušíme-li se charakterizovat typ Šimečkových textů a jeho knihu jako celek. Podtitul „Záznamy z roku 1984“ neznámá, že jde o deník, jakkoliv intelektuálně pojatý, a bohatství osobní zkušenosti, autobiografického materiálu a konkrétních detailů ze života v současném Československu je jiné povahy než lidový empirismus, jak jej známe například z fejetonů Vaculíkových, shrnutých do knížky *Sólo pro psací stroj*. *Kruhová obrana* je promyšleným celkem, knihou životní vyrovnanosti uprostřed mizérie „reálného socialismu“, knihou prezentující určitou vyhraněnou nejen sociologickou, ale přímo filozofickou koncepci, uvedenou úvahami o vztahu velkých a malých dějin a uzavřenou existenciálním vyznáním o odhodlání k svobodné volbě lidského bytí.

Mistrovská je právě Šimečkova schopnost přejít od věrohodného detailu, od nejautentičtější osobní zkušenosti se současným světem reálného socialismu sovětského typu, se světem technické a byrokratické manipulace člověka k určitému hlubšímu zamyšlení nad smysluplným lidským bytím. – Připomíná-li autorova kniha něco z tradice české literatury, tedy nejspíše knihu Karla Čapka *O věcech obecných čili Zóon politikon* z roku 1932, v poválečném „boomu“ Čapkova díla zcela potlačenou, neboť obsahovala jeho demokraticky politické krédo včetně úvahy *Proč nejsem komunistou*.

Šimečka nezastírá, že komunistou byl, a ukazuje klidně a věcně bez jakékoliv hořkosti, jak ho setkání s velkými dějinami z tohoto omylu vyvedlo. Ukazuje za mnohé ze své generace, že to nemusel být projev hlouposti nebo charakterová vada, co na tuto cestu po květnu 1945 přivedlo tolik talentovaných mladých lidí, aby jim pak v průběhu šedesátých let dalo prozítk. Imponující je především věcnost, mužnost, nesentimentálnost, antiiluzívnost Šimečkova myšlení i literární kultura, s níž jsou jeho úvahy podány. Chtělo by se citovat stránku po stránce, například: „... *nezáleží na tom, zda chceme nebo nechceme naslouchat hlasům, které přicházejí z vnějšího světa, z prostoru za všedním vymezením našich životů. To nezáleží na vůli, ani na tom, či jsme vzděláni ve fyzice nebo metafyzice. To záleží na vnitřním ustrojení člověka, záleží na složení atomů jeho duše, zda se vysune víc nebo méně ze svých malých dějin do světa, který jejich rozměr přesahuje. Takto ustrojení lidé mumlají své myšlenky neodbytně a neužitečně tohoto přesahování je*

neděsí. – Každému člověku se však někdy přihodí, že se najednou rozestoupí zdi jeho nejbližší skutečnosti a v mezeře se objeví propastnost společného lidského osudu. A mráz velkých dějin udeří jak absolutní nula z kosmu na teploučko a zabydlenost malých dějin.“ (str. 32)

Šimečka vědomě odmítá definovat ideové spojenectví, které se lety vytvořilo mezi aktivisty Charty 77 i širšími kruhy nezávislých kulturních aktivit, jak je vymezil například Václav Havel ve své Moci bezmocných. Hovoří jen o lidské spřízněnosti, o tom, co spojuje slušné, čestné lidi, kteří „*vzali kdysi vážně přísahy solidarity a jejichž vnitřní ustrojení jim nedovolovalo od nich couvnout a přizpůsobit se s ostatními novým poměrům.*“ (str. 129) Tato spřízněnost je spřízněností předteoretickou, spřízněností „*přirozeného světa*“ před všemi teoretickými, ideologickými i politickými orientacemi, spřízněností lidské solidnosti, čestnosti a ochoty nést nepříznivé praktické důsledky, které z takového postoje plynou pro každodenní život, tedy i lidské statečnosti. To, co Šimečka podává ve své nové knížce, je zkušenost této solidarity bezmocných, spočívající nejspíše na určité elementární etické bázi v duchu starého Masarykova „*nebát se a nekrást*“, nelhat a nenechat se koupit za pohodlnější a přepychovější život. Snad bychom to mohli označit i za *moderní osvícenství*, ale raději toho necháme, neboť autor právem říká, že nestojí o přesné definice svých postojů, které přicházejí z jiného světa. Jde mu o vnitřní zkušenost přesahování, o spřízněnost lidí odlišných filozofických a náboženských názorů, ale shodných postojů k domácí realitě. Šimečka to formuluje takto: „*Společenství, které trvá ve své spřízněnosti už bezmála patnáct let, bylo vytvořeno příznivými politickými okolnostmi, které jsou ve všech svých ostatních důsledcích krajně nepříznivé. Není tak docela jisté, zda by zůstalo zachováno, kdyby se okolnosti změnily. Možná však jsme skutečně byli dějinami vybráni pro evropský experiment, pro pokus s tolerancí založenou na spřízněnosti dějin člověka, ne dějin velkých celků... Je pravděpodobné, že experiment, který se nám zdá být významný, připadá jiným nicotný. Na naše zboží je málo kupců. Museli by je také zahnat do kouta tak jako nás, aby zjistili, že naše zboží není žádný šmejda.*“ (str. 132)

Proč nepřiznat, že jsem četl Šimečkovy úvahy s takovým potěšením také proto, že vyjadřovaly i moji vlastní zkušenost. To, co prožíváme někdy jen usilných uměleckých děl, onen vnitřní souhlas s určitým prožitkem, ono: „*Ano, tak to bylo, tak jsem to pocítil i já, jenže jsem to nedokázal tak jasně vyslovit,*“ jsem zažil tentokrát nad knihou praktické filozofie, nad knihou úvah o životních postojích člověka, který udělal s historickým vývojem poválečného Československa podobnou zkušenost jako já. Jsme stejný ročník, oba z Moravy, oba jsme po dokončení studia působili mimo Moravu, on v Bratislavě, já v Praze, oba ve stejné filozofické a literární oblasti, i když jsme se nikdy nesetkali. Když jsem četl kapitolku O skvělé práci politiků, pojednávající o tom, jaké opojení prožila květnová generace v prvních poválečných letech, a jak politikové tuto důvěru trestuhodně prohospodařili, bylo to, jako by někdo hovořil o mých nejvlastnějších zkušenostech.

Kapitolky O hře v televizi a O marné diskusi ukazují tak prostě a věcně, proč v současném „*reálném socialismu*“ nemůže vzniknout žádné autentické umělecké literární dílo, aniž se autor rozhodne riskovat ztrátu svého privilegovaného sociálního postavení, že k tomu není téměř co dodat: „*Naše pouta v této části světa jsou z těžkého kovu. Často se unás tolik hýří vznešenými slovy, aby nebylo na pouta vidět. Všichni je známe, vyznavače optimismu, radostného života a bojovných cest do zahraničí. Odvykli si chodit, stát v obchodě na mléko, čekat ulékaře, tlačit se v autobuse a jíst na ulici buřta s hořčicí. Ani se nedivíme, že se snaží ze všech sil psát vždy o něčem radostném.*“ (str. 96) Kapitolka O podmínkách kultury shrnuje výstižně diskuse, vedené i v Praze: enormní tlak na českou kulturu umožní patrně těm málo jedincům, které nezlomí, vytvořit díla, jež by jinde nenalezla tak krutě náročné předpoklady; vcelku však tragicky sníží kulturní náročnost národa: „*Je pravda, že v našem hladovém období vzniklo několik vynikajících děl, která by možná za příznivých okolností nevznikla, možná by jejich autoři neměli čas je napsat anebo prostě by k jejich tvorbě neměli potřebnou zkušenost. Je to neadekvátní náplast za umrtvení širšího prostoru kultury, který bez příznivých podmínek je jen menší a menší, až se nakonec uzavře úplně.*“ (str. 193)

Šimečkovy myšlenky charakterizuje především personalismus, osobní zkušenost, věčnost, realnost, antiideologičnost a tolerance, která nerezignuje na mravní odpovědnost jedince: „*Jen v individuální skutečnosti máme k dispozici váhy kvázení abstrakt a věcí, nehmotných věr a přesvědčení, které se tvoří v mozku a v srdci, a materiálních potřeb. Nikdo předem neví, jak při takovém vážení dopadne. Já jsem si až po mnoha letech spočítal, že jsem koupil dost velký kus vnitřní svobody zhruba za polovinu dřívějšího platu, které*

jsem se musel vzdát. Je to poměrně laciná cena za svobodu – nebereme-li do úvahy ještě i jiná příkoří, která se musí k ceně připočítat. Neodvažuji se však tento poměrně výhodný obchod nikomu vnucovat.“ (str. 135–136)

Až do kapitol O systémech a O nejisté skutečnosti jsem jen souhlasil; utěch dvou se však ozvaly i pochyby i námitky. Snad je zřejmé, že to nic nemění na mém hodnocení knížky; vždyť už bylo těch shod až příliš, teď je konečně příležitost se o něco přít. – Chápu plně autorův odpor vůči tlaku systému na jedince, jeho nechuť kopravářům havarovačských systémů i jeho odmítání mechanického přenášení systémového, „matematického“ modelu myšlení do oblasti člověka a lidské kultury a společnosti. Ptám se však, kde je ona hranice, za níž by se evropský člověk musel vrátit, aby skutečně odvrhl všechno, co v sobě skrývá nebezpečí moderní civilizace. Šimečka sám uzavírá, že nevěří na starý liberalismus: „*Bez systému, bez vědeckého řízení lidských celků třeba jen v dělbě práce nejsme už zřejmě schopni udržet úroveň naší civilizace. Nejvyšší cenu spojeného lidstva dostane pak ten, kdo vymyslí systém, který bude vědecky a efektivně řídit látkovou výměnu mezi lidskou společností a přírodním prostředím a bude přitom neviditelný pro svobodnou aktivitu překračující jeho hranice.*“ (str. 157–158) V další kapitole však píše: „*Vždycky mě proto potěší, když se setkám se štítivým odporem k objektivě...*“ (str. 166)

Prosím. Moje zkušenost mi však říká, že právě vypjatý subjektivismus, stranickost a iracionální fanatismus je při nejmenším stejným nebezpečím pro racionální toleranci, o níž patrně Šimečkovi jde. Domnívám se, že východiskem ze světa neosobní vědecké objektivity a racionálního systémového myšlení nemůže být útek nazpět k iracionalismu a subjektivismu, k orientální mystice, nýbrž jen vyšší kultivace objektivní tolerancí, osobní odpovědností a nějakou novou antropologií. Přirozeně ji nemám hotovou v šuplíku, ale domnívám se (možná bláhově), že by si měla uchovat některé dobré vlastnosti moderního strukturálního myšlení; jinak nebude prostě adekvátní svému předmětu, moderní lidské skutečnosti poslední třetiny 20. století. Strukturální analýza se v mých očích liší od systémové právě tím, že nestírá kvalitativní rozdíly mezi strukturami různého řádu, že nevyklučuje prvek náhody a existence jedinečných individualit, proměňujících svou aktivní činností vnitřní uspořádání společenských systémů. Jinak by nebylo dějinného pohybu a mravní odpovědnosti člověka. – Souhlasím s Šimečkou, že skutečnost dnešního Československa vyvolává dojem, že „reálný socialismus“ se bez tohoto přepychu svobodné tvůrčí aktivity člověka může obejít, hlavně když je dost masa, piva, fotbalu a televizních seriálů. Žít v lživém světě umělé skutečnosti, kde je všechno přesně naopak, než jak se veřejně hlásá, vyžaduje buď naprostou netečnost ke všemu, co jen poněkud přesahuje „malé dějiny“ člověka, nebo zvýšenou citlivost, která se časem stane alergií nebo profesí.

Šimečka se stal takovým publicistickým profesionálem lidskosti, dokazujícím, že si lze uchovat zdravý lidský rozum i uprostřed dvacetiletého systematického matení jazyků. Jeho schopnost odhalovat ideologické masky je perfektní, i když jeho pozitivní program zůstává vědomě minimální; řekl jsem již na počátku, že odmítá jít za hranice personální zkušenosti, za lidskou slušnost a toleranci. Je to málo? Naopak, v dnešním Československu je to tak náročné a nedostupné zboží, že se hrozím pomyšlení, jak málo exemplářů Šimečkovy knihy se dostane tam, kam by nejvíce patřilo, do rukou mladých lidí doma, ještě nezkažených „poměry“. A překvapuje mne, jak blízko se Šimečka ocitl tomu, co naše „levice“ za první republiky vytýkala Karlu Čapkovi, jeho elementárnímu antropologickému relativismu. Moc by mne zajímalo, co Milan Šimečka tomuto sousedství říká; já bych je bral všemi deseti.

Nejkrásnější je celý závěr knihy; tady už jsem zase jen četl a radoval se z autorovy dovednosti povědět lépe mnohé – za mnohé: „*Je to vše nejisté se smutkem pocházejícím z dějin, smutek a radost si člověk do dějin vlastního života zasévá sám. Má plnou vládu nad tím, aby je naplnil podle vlastního ustrojení takovými stavy duše, kterým dává přednost před vším ostatním.*“ (str. 218)

Šimečka je nejen svérázný a pronikavý společenský kritik, ale i poctivý stylista a umělec slova.

Květoslav Chvátík

Recenzia knihy „Kruhová obrana. Záznamy z roku 1984“ (vyd. Index, Kolín nad Rýnom, 1984). Vyšla v časopise Obrys (Mníchov) v júnii 1989.

O velkých a malých dějinách

Lidé, kteří žili před námi, patřili prý vždy k nějaké epoše. Byli to lidé z doby kamenné, lidé starověcí, středověcí, barokní, osvícenští, moderní a úplně moderní. Dovedeme své předky vždy někam zařadit. Naučili jsme se to ve škole a při studiu historiků a filozofů. Takové zařazení je praktické, protože zpřehledňuje nekonečný zástup lidských bytostí, které žily a myslely v čase, jenž je už ztracen v kosmických hloubkách. Zdá se, že všichni ti chudáci byli zajatci epoch, plnili poslušně všechny úkoly, které jim velké dějiny svěřily.

Takto, s vědomím převahy nad lidmi, kteří zaplňovali historický čas, jsem i já mluvil kdysi ke svým studentům. Měl jsem to z Hegela, z Marxe ba i z Russella. Mátlo mě však někdy ahistorické přibuzenství, které jsem pocítil, když někdo ze starých promluvil přes clonu historického zařazení přímo ke mně. Třeba i sám římský císař Marcus Aurelius: „Budeš-li okolnostmi uvržen v jakýsi vnitřní nelad, rychle se uchyl v sebe sama a nedávej se strhnout z rytmu více, než je nutno.“ Císař nemohl nic vědět o okolnostech, které mě vrhají ve vnitřní nelad, přesto mi dobře poradil. Ve vězení jsem četl sto let starou knihu. Když jsem dospěl k místu, kde Nataša Rostovová přichází v bílé noční košili k umírajícímu Andreji Bolkonskému, otočil jsem se ke zdi, aby spoluvězni neviděli, jak se mně, člověku úplně jiné epochy, plní nos a oči vodou. Staré knihy mi často vyprávěly příběhy o nic méně poutavější než strojem rozepsané dílo, které mi poslal nějaký kamarád.

Ptal jsem se tedy, jaký dějinný čas se tak těsně stýká s mým, že ho bez ohledu na jeho stáří cítím jako svůj vlastní? Jaké lidské dějiny mi mohou poskytnout radu a vyvolat dojetí? Určitě ne ty velké, nepřátelské dějiny válek, států a ideologických fanatismů. To, co nás spojuje přes propasti času, jsou malé dějiny lidského života, vymezené narozením a smrtí. Vždyť i v nich dochází k převratným historickým událostem, zápasům, agresím a převratům, obětem a zradám, vítězstvím a porážkám, vesměs dějům, které se tak velkolepě vyjímají v dějepisných knihách. Jenže v malých dějinách je nevysvětluje jako důsledky umělých abstrakcí, ale jako následky pohnutek, které odedávna doprovázejí lidský život, lásky a nenávisti, víry a beznaděje, skromnosti a pýchy, ctižádosti a slabosti, všeho toho, co se velkolepě vyjíjí v lidských příbězích, které se nám dochovaly a které si znovu a znovu vypravujeme. Jen prostřednictvím malých dějin jsme schopni rozumět si s těmi, kteří žili v jiných historických epochách a dokonce i s těmi současníky, které nám velké dějiny odcizují, protože jim namlouvají, že jejich malé dějiny jsou bezcenné ve srovnání s epochou, ve které žijí a která směřuje k abstraktnímu historickému poslání.

Evropská tradice nám odedávna vnucuje představu, že velké dějiny stojí nekonečně výše než malé dějiny člověka. V oblíbě jsou hlavně ti předkové, kteří splnili vyšší historické poslání. S úctou mluvíme o myslitelích, kteří přesně vyjádřili myšlení, citění a potřeby své doby. Určitě jsem něco takového o někom už napsal; líbilo se mi asi, že tak pěkně a poslušně konal svou povinnost. Přitom jsem vytahoval ze starých knih především sdělení, která doba-ne-doba mi něco vzkazovala, osvětlovala cosi z osudu člověka, poskytovala příběh k identifikaci nebo dokonce pomáhala žít. Co všechno se muselo stát, abych se plně přiznal k váze svých malých dějin a malých dějin těch lidí, kteří mě obklopují!

Nepopírám přitom, že jsme jako lidské společenství naloženi v sudu velkých dějin a že tomuto údělu nikdo z nás nemůže uniknout. Vzpomínám si velmi přesně, kdy a jak mě velké dějiny pokopaly. Tím však nesnížily cenu mých malých dějin, naopak, řekl bych, že ji zvýšily. Po takovém kopanci jsem se vždy do nich vrátil a ohřál se u tepla, které jenom ony poskytují. Žijeme ve velkých dějinách, ale netrčíme v nich až po krk. Většina našeho osudu se odvíjí v malých dějinách, jejich běh se neřídí takzvanými zákonitostmi, řídí se spíše tajemnými výroky sudiček, možná podle konstelace hvězd, z jejichž hmoty je prý sestaveno naše tělo, možná podle Boží vůle, v každém případě však podle něčeho, čemu nerozumíme zdaleka tak dobře jako velkým dějinám králů, pyramid, revolucí a válek.

Velké dějiny se neustále snaží valit nás svým vlastním řečištěm jako oblázky. Tak jako předkové máme být ještě zaživa zaividováni ve své epoše a poslušně vykonávat dobové myšlení a dobové činy. Zařadí nás do zeměpisného pásma, ve kterém žijeme, pojmenují nás podle toho, jaký režim je u moci v zemi, kde jsme doma, podle dotazníků, které jsme nuceni vyplňovat, kde se nakonec vždy provalí, čím byl táta, do

jaké školy jsme chodili, do jaké organizace jsme vstoupili, z které nás vyhodili, zda jsme byli chudí nebo bohatí, barevní nebo bílí.

Nechci hlásat nepřátelství vůči velkým dějinám, ale všímám si už dlouho, a přede mnou si toho všimli jiní, například Thoreau, ten, který se odstěhoval do lesa, že mnohá špatnost tohoto světa je odvozena od velkých dějin. Například zbytnělý stát a jeho moc. Armády a zbraně tu také nejsou z rozumné lidské potřeby, ale jako záloha dějin, aby se proboha nepropásl nějaký dějinný okamžik. Pro potřeby dějin se vytvořily mocenské struktury a na každém kroku se dějinami ohánějí, přestože lidé v nich usazení jednají přecasto z důvodů vysvětlitelných jen jejich malými dějinami. Velké dějiny nás vřadily do různých sociálních systémů a ty brání tomu, aby se naše malé dějiny setkaly a porozuměly si.

Velké dějiny se zmocnily jazyka, kterým mluví noviny, a učinily jej nesrozumitelným. Kdykoliv otevřu rádio nebo si pustím televizi, slyším jazyk dějin. Vidím třeba v televizi člověka, jak otvírá ústa a mluví, ale nevím, o čem to mluví, a pravděpodobně ani on sám neví, o čem mluví. Říká třeba, že všechen lid schvaluje nějaké opatření, ale vsadím se, že se na to nikoho neptal, ani souseda, se kterým jel ráno ve výtahu. Dějiny se tváří strašně důležité, ale vyrábějí jen samé lži. Ještě štěstí, že mezi sebou mluví lidé většinou řečí svých malých dějin, ale nevím, jak dlouho to potrvá. Nejsme si vlastně ani jisti, zda jsme schopni vypovědět něco o stavu světa jiným jazykem než jazykem velkých dějin. Je to prý dobrý úzus a zlepšuje to přehlednost velkých problémů na velkých plochách. Ulehčuje to prý rovněž spravování společenských celků. Pochybuje však dnes ještě někdo o tom, že je to spravování mizerné a nebezpečné?

Pokouším se v těchto sloupcích vypovědět něco o sociální skutečnosti, která mě obklopovala a obklopuje. Vypovídám tedy i o době, protože se nevzdávám dějin, chci však mít přítom na paměti svéprávnost malých dějin a mluvit, pokud to ještě umím, jejich jazykem. Doufám, že se vyjeví, jak pošetilá a beznadějná je posedlost velkými dějinami, jak zhoubné jsou činy diktované ideologickými konstrukcemi a falešnou představivostí opírající se hlavně o velkodějinné triumfy. Souhlasím s těmi, kteří tvrdí, že stojíme na svažitém terénu. V minulosti měly dějiny ještě tu vlastnost, že všechny zběsilosti lidí samy opravily, na konci druhého tisíciletí však už nemají tu sílu, ztratily schopnost vybědnout samy z nejhorších špinavostí, tak jako řeky, moře a vzduch. Jestliže malé dějiny miliard lidí vzdají svou svéprávnost ve prospěch dějinné velkohubosti, ukončí běh obojích dějin. Velkým dějinám se tak stane po zásluze, ale malých dějin by bylo škoda.

O kruzích v písku

S velkými dějinami jsem se dostal do styku už v útlém dětství (sic!). Bylo mi tehdy asi tak sedm nebo osm let. Zřetelně se schylovalo k válce a musely se tedy i děti zajímat o stav světa, do kterého se narodily. Bylo nás pět, dřepěli jsme na patách a ryli jsme klacíkem do písku strategické postavení zneprátelených národů. Nic jsme si nevymýšleli, dějiny nám později daly za pravdu. Válka vypukla a ztenčila počet obyvatel Evropy o padesát milionů. My jsme tehdy nepochybovali o tom, že válka bude, nekojili jsme se planými nadějemi jako někteří dospělí. Zajímalo nás jen to, kdo ji nakonec vyhraje.

Osmiletý německý stratég Fonxl vyryl do písku malý kroužek a řekl: „To jste vy, Češi.“ Pak udělal okolo žalostného kroužku velký soustředný kruh a poznamenal: „To je Německo, nemáte se kam schovat.“ Soudím, že to muselo být už po Anšlusu Rakouska, obklíčení bylo dokonalé, vypadalo to velmi špatně. Jenže chytré polské dítě nakreslilo kolem německého kruhu ještě větší kruh a řeklo: „To je Francie.“ Pak jsem vzal klacík já a řekl jsem: „Tady je Anglie,“ A vyryl jsem ještě větší kruh. Diskusi ukončilo dítě, kterému se později dostalo historické satisfakce. Uzavřelo soustředné kružnice tím největším kruhem a řeklo: „A to je Rusko.“ Z nákresu v písku bylo zřejmé, že válka bude krutá, že bude trvat dlouho, ale že ji Německo nakonec prohraje. Došlo to v té chvíli i Fonxlovi, takže se rozbrečel a utekl domů žalovat.

Později jsem si mnohokrát položil otázku, proč začal Hitler a všichni jeho generálové válku, když jsme my, děti do deseti let, došli na svých strategických poradách k závěru, že Německo musí válku prohrát. Je možné, že by nevěděl to, co jsme věděli my, že by byl hůře informován nebo že by byl dokonce hloupější než my?

Otázky tohoto druhu se mi později často vracely a spočívaly mi na mozku těžce jako mokrá hadr. Znepokojovalo mě při pozorování těch událostí, které se takzvaně zapisují do dějin, depresivní poznání, že dospělí pravděpodobně nejsou při dějinném počínání o nic chytřejší než děti, ba že se často chovají hůře než děti, a že jim tedy není co věřit.

Na strategické porady v dětství jsem nemohl zapomenout, všechno, čeho jsem byl později svědkem v dějinách, se rozvíjelo přede mnou stále jako by podle onoho dětského schématu. I nadále jsem se cítil být v roli malého kluka, který sice nemá možnost zúčastnit se na nebezpečné hře dospělých, ale velmi dobře chápe její pravidla a může si všechno vyrýt klacíkem do písku. S kruhy je to samozřejmě už trochu jinak. Československo už není malým kroužkem uprostřed nepřátel, je součástí mocného ruského kruhu, svůj vlastní kruh mají Němci, Francouzi a Angličané, všechny jsou navíc vyztužené železným kruhem Američanů. Avšak dále trvá nepřátelství kruhů a v písku se dá vyznačit, jaké šance mají proti sobě kruhy v příští válce. Možná že nějaké dnešní děti, věrní diváci televizního zpravodajství, už dřepí někde na patách a vyrývají klacíkem do písku strategická postavení. Pravděpodobně už učinily závěry stran vítězů a poražených. Budeme klidněji spát, když se jich na to nezeptáme.

Existuje nějaké vysvětlení pro to, že svět se s dospělostí nestává ve své politické podobě složitějším a že je pořád převeditelný do naivních dětských schémat? Náš vlastní život nám už po třicítce začne připadat jako mučivá záhada, naše malé dějiny se stanou spletením nevysvětlitelných dějů, náhod, euforických vrcholů a depresivních nížin, nestačíme se ani divit. Velké dějiny zůstávají naopak schematickým příběhem, ve kterém se pořád všechno opakuje, pořád v něm zakopáváme o tentýž praktikábl moci, pýchy, rozmařilosti a blbosti. Velké dějiny se pořád vejdou do staré evidence, pod stará jednoduchá hesla a trapné tříslavné nápisy, jež je možné vyvěsit na fasády domů nebo provolávat do shromážděných davů.

Nevím sám, čím to je. Zčásti snad proto, že se na cestě k dospělosti učíme osvědčeným abstrakcím z knih a z prostínek hesel politického života. Možná že stojíme před obrovskými problémy národních a sociálních celků couváme prostě před kosmickou složitostí velkého shromáždění lidských osudů, jedinečných a rozdílných, bojíme se složitého vzorce, který to všechno dohromady dává, a tak jednoduše všechno podškrtneme a uvedeme na primitivního společného jmenovatele, abychom se o tom všem mohli spolu bavit. Tímto jednoduchým trikem se chráníme, abychom se nezbláznili při úsilí najít pro chování několika milionů lidských jedinců nějaké společné vysvětlení.

Vše, co probíhá ve velkých dějinách, má poněkud infantilní nádech. Politikové například lžou stejně bezostyšně jako děti, přetvařují se, hrají si na něco, vytahují se, vyhrožují si, urážejí se, přitom to všechno vypadá přirozeně, jako by to k dějinám patřilo. Přípravy na válku, které jsou nejvlastnějším výrazem velkých dějin, jsou infantilní. Když jsem jako voják v prezenční službě se svou četou útočil, nebo se zakopával nebo stál na stráž u zástavy, vždy jsem měl neodbytný pocit infantilnosti, účasti na dětských hrách, něčeho nepatřičného ve světě dospělých. I řeč, kterou dějiny promlouvají, je infantilně zjednodušená. Dítě zpočátku pojmenovává jedním výrazem jídlo i vlastní výkaly. V dějinách používáme termíny, jejichž rozlišovací schopnost je také na pováženou. Říkáme třeba Rusové, Američané, Židé, Arabové, komunisté, křesťané, černoši a dodáním jednoho nevhodného přívlastku poplíváme miliony jedinců, kteří si to vůbec nezaslouží. Pro klid duše nebereme tuto infantilní řeč tak doslova, když řekneme něco nepěkného třeba o Rusech, nemyslíme tím kamaráda, se kterým jsme jednoho večera vypili tisíc gramů vodky. Jinak by se nedalo s tvrzeními infantilní ideologické povahy vydržet.

Tímto zjednodušováním přesahují však velké dějiny do malých lidských dějin a drtí jejich svébytnost. Vyřazují z činnosti čidla, která má člověk pro styk s lidmi ve své vlastní skutečnosti, a nahrazují je společnou anténou, přes kterou už člověk chytá jen infantilní ideologickou hantýrku, schematická shrnutí, abstrakce a hesla. Tím se samozřejmě velké dějiny odcizují lidskému smyslu a vzdalují člověka od světa lidí. Je to jedna z podob odcizení, které už popsali filozofové.

V dějinách zůstáváme vlastně dětmi, svéhlavými a nebezpečně lehkomyšlnými, nikdy nedospějeme k té pokoře, kterou se naučíme mít k složitosti individuálních životů.

Čím více se toho o světě a průběžném dění dozvídáme, tím více se zahlcuje mozek i řeč zjednodušenými společnými jmenovateli. Masmédia nemají dnes už vůbec schopnost vysílat zprávy o stavu světa jinak než infantilní zjednodušenou řečí. Jen řeč omezená na malé dějiny člověka, řeč vedená u nějakého ohně v přátelském kruhu, se snad ještě může vyhnout infantilitě. Též jazyk dobré literatury vrací člověku rozměr jeho vlastní skutečnosti, pravou vůni, slast a bídu jeho malých dějin. Jestli to však stačí na vyrovnání hmotnosti, kterou nás velké dějiny vytlačují z lidskosti, to je otázka.

Já pak kdykoliv zasednu s přáteli ke stolu a vedeme řeč o stavu světa, připadám si, jako bych znovu dřepěl na patách a ryl klacíkem do písku kruhy s Fonxlem a jinými dětmi, které tehdy byly při tom.

O hledání na glóbu

Poctivě řečeno, žádný glóbus doma nemám, hraji si jen na plochých mapách světa a hledám místa, kde se neodehrávaly skoro žádné dějiny a kde, jak si to představuju, žil člověk od narození až do smrti bez účasti na válkách, revolucích, státních převratech a politických bouřích. Takové místo se dnes hledá velmi těžko, obávám se, že i izolované indiánské kmeny v povodí Amazonky se už dozvěděly o hrdinských činech Che Guevary. Většinou se mi při takové hře zastaví prst na Novém Zélandu, kam jsem kdysi tajně toužil odejít. Představím si přírodní krásy, které jsem viděl v televizi, město, ve kterém začaly dva roky prázdnin, a poddávám se sladkému tušení, že tam někde vycházejí noviny, v nichž jsou velké dějiny odkázány na krátké noticky uvnitř listu a první strany jsou věnovány svatbám, golfovým turnajům a početním stavům ptáků kivi.

Jsem zvědav, co by bylo předmětem rozhovorů s lidmi, se kterými bych se tam setkal. Zde, ve střední Evropě, se bavím s lidmi hlavně o tom, jak velké dějiny zasahují do našich životů a jak nám je kazí. Všechny vážné rozhovory, které jsem kdy vedl, se alespoň svým pozadím vztahovaly k danému historickému rámci; čtu si staré dopisy, třeba i milostné, a jímá mě stud, nacházím v nich slova o socialismu, o míru, o práci na přípravě budoucnosti. Avšak i v této chvíli, kdy jsem začal přemýšlet o Novém Zélandu, přišli dva dělníci od domovní správy s pověřením natřít v bytě okna. A hned pletou něco o komunismu, o rozdílech mezi prací zjišťnou a uvědomělou, o filozofii držitelů stranické legitimace. Konfuzní ideologickou hatmatilkou mi naznačují, že jim budu muset dát něco navíc ke státnímu platu. Zum kotzen!

Když mi padne do ruky text původem z nešťastné střední Evropy, hned poznám, z které fáze dějin pochází. Dějiny tu poznamenaly každý text jako móda oblečení žen. Je mi při takovém čtení jako při sledování starého známého filmu: děj už ani nevnímám, zato se intenzivně dívám, jak divně se česaly holky, do kterých jsme se zamilovávali, v jak členitých kárách jezdili Američané a jak groteskně vypadal J. V. Stalin ve své kamizole. Zastřelení Ferdinanda v Sarajevu vnímáme jako komickou frašku. A přece proměnlivá móda dějin držela ve svých spárech čtyři generace Evropanů. Moji předkové zemřeli skoro všichni v důsledku dějin, na válku, hlad, chřipku, strádání a bombardování. Já jsem si už s dějinami také užil své. Na Novém Zélandě by se životy mých předků vytvářely asi úplně jinak.

Vážnost se s postupem času z dějin vytrácí a patetické události nabývají komickou podobu. Mladé publikum se řehtá v kině, když sleduje na plátně poskakování historických osobností a může se strhat smíchy nad křečovitými gesty Hitlera. Vnější dramatickost dějin přestává vzrušovat a jejich naléhavá řeč se stává nesrozumitelnou. Za srdce nás už chytá jen dramatickost malých dějin, dojímají nás zmařené životy jednotlivců, naskakuje nám husí kůže, když se pokusíme identifikovat se s mužem, který stál před popravčí četou. Uniká nám ale důležitost toho, oč tehdy vlastně šlo. Metály z válek cinkající na klopách starců budí jen shovívavost, ale jsme schopni prožít si hrůzu v zákopech s Remarqueovými hrdiny. Se stejnou intenzitou nás však strhne nehistorický příběh starce, který ulovil velkou rybu, ale domů dotáhl jen její kostru. Napadne nás přitom, že k dramatickému zážitku člověk ani velké dějiny nepotřebuje, že v malých dějinách je dramatická dost a dost. Potvrdit by nám to mohli Novozélandané.

Vysvětlujeme si různě, proč nám v Evropě dějiny tak těsně přiléhají k tělu. Poslouchal jsem nedávno, jak právě o tom dumali dva staří a úctyhodní muži, osmdesátiletý Karl Popper a stejně starý Konrad Lorenz. Besedovali vtipně a vesele o tom, proč se svět pořád někam žene, proč se dějiny nezastaví a nedají si už pokoj. Shodli se opatrně na tom, že všechno živé tíhne k lepšímu prostředí, k hledání lepšího místa na slunci, v tom že je snad příčina evoluce, nestálosti a nemožnosti zastavení. Ani oni však neuměli vysvětlit, odkud se tíhnutí k lepšímu prostředí bere, jen se usmívali a krčili rameny, neřekli, že se bere od Boha. Opakovali pořád, že o tom nic najisto nevíme a ještě se tomu smáli. Až jsem se divil, zač jim vlastně dali Nobelovy ceny a šlechtický titul. Vždyť jsem poznal v životě dost lidí, kteří nedostali žádné ceny, a přesto uměli všechno vysvětlit a nikdy o svých závěrech nepochybovali.

Musím přiznat, že se mi líbí lehoučké a nedůrazné vysvětlení dějinného pohybu tíhnutím živé hmoty k lepšímu prostředí. V Evropě jsme pak asi nadmíru nadáni tíhnutím k lepšímu prostředí, po většinu tohoto století se o to fanaticky pokoušíme, ať to stojí, co to stojí. Někdy to vypadá tak, že při spěchu na

lepší místo nemáme ani čas zastavit se a zkontrolovat pořádně, zda místo, ze kterého jsme odešli, nebylo lepší než nové. Není ovšem snadné o tom jasně rozhodnout, ve východní Evropě se o to vede spor celá desetiletí, jedni říkají, že po všech těch strašných dějinách je lépe a druzí že hůře.

Když pozoruji lidi kolem sebe, zdá se mi, že si užitečnosti velkých dějin pro zlepšování prostředí velmi neváží, snaží se dějinám všemi prostředky se vyhnout a žít jen ve svých malých dějinách. Snaží se ze všech sil dějiny prostě přežít. V dětství jsem slyšel všechny pořád mluvit o tom, že nejdůležitější je přežít válku. V malém domě, ve kterém jsme bydleli, nepřežili válku dva sousedé, zahynuli v koncentráku, také moje maminka nepřežila válku, zabila ji bomba, já jsem přežil válku jen s vypětím sil: když jsem slyšel letadla, padal jsem strachem z postele. O něco později jsem slyšel lidi vykládat, že je třeba přežít první drastickou fázi budování socialismu, ještě později se snažili přežít bytovou krizi, pak přechodný nedostatek masa, pak vpád cizích vojsk, ještě později normalizaci atd. Zdá se, že o dějiny vůbec nestáli, když se je snažili jen přežít. Všichni určitě tíhli k hledání lepšího místa na slunci, představovali si však, že to bude spíše na nich než na dějinách. Kdo skutečně tíhl k hledání lepšího prostředí, ten odtud odešel. Ostatní po všech zkušenostech se ve své obrovské a tíživé většině odmítají angažovat ve velkých dějinách, tento způsob tíhnutí k lepšímu prostředí jim připadá riskantní a zdlouhavý. Řízení chodu dějin si pak berou na svá bedra ti, kteří už svým mizivým zastoupením v obyvatelstvu vzbuzují podezření, že to považují za riskantní, ale vynášející druh obživy.

Jako svědek překotného tíhnutí k lepšímu se ani já nedovedu rozhodnout, zda se rozmnožil výskyt tak podstatných složek lidského života, jakými jsou láska, šetření pravdy, tolerance, umírněnost, spokojenost atd. Nevím ani, na kterém poli tyto vlastnosti více rostou, jestli na poli velkých anebo na poli malých dějin, jestli budeme o tom vůbec kdy mít jistotu. Novozélandčané by mohli nejistotu oslabit nějakým přesnějším zjištěním, jak je tomu s výskytem lepších míst u nich, bez válek, revolucí a krvavých pří o budoucnost. Možná už někdo takovou statistiku zpracoval a jen já o ní nevím.

Kdybych byl ovšem ve svých touhách důsledný, možná by mi dovolili vystěhovat se na Nový Zéland a přesvědčit se o všem na místě. Zkoumám upřímně svou nedůslednost a poznávám skrytý důvod svého trvání v nebezpečných dějinách střední Evropy: divadlo, kterého jsme zde všichni účastni, mě neobyčejně zajímá, sedím jako jiní diváci v hledišti a čekám, zda se do konce století dostaví nějaká katarze. Cítím, že bych se bez našich dějin na Novém Zélandě asi dost nudil.

O výstavě

Někdy na začátku padesátých let jsem byl jako student naverbován za průvodce po veliké a bombastické výstavě, která zobrazovala tehdy aktuální Stalinovy představy o budování komunismu. Výstava se skládala z obrazů, fotografií, map, projektů a nejrůznějších předmětů velkolepého světa, do kterého nám bylo slibováno vstoupit. Nebylo přesně řečeno, kdy se toho dočkáme, ale já sám jsem počítal s tím, že ve svém zralém věku už snad budu v takovém světě žít a že zítřek na výstavě bude pro mě jednou světlym dneškem.

Budoucnost se na výstavě prezentovala maketami velkých staveb, elektráren a kanálů, které zavodňovaly pouště a měnily je v zahrady. Větrolamy, táhnoucí se stovky kilometrů, chránily úrodná pole, na kterých oraly elektrické traktory na pásech, krávy s obrovskými vemeny produkovaly řeky mléka a hory másla.

Ukazoval jsem začínajícím družstevníkům svazečky trojklasé pšenice a obrovské klasy jakéhosi mičurinského prosa. Naši družstevníci se nedůvěřivě rozhlíželi, cosi si šeptali a kroutili nedůvěřivě hlavami. Účast na výstavě byla organizována, to znamená, že tam musel jít i ten, kdo tam nechtěl. Jen občas se sem zatoulal nějaký soukromník z vlastní píle. Jeden takový, jak se mi zdálo stařeček, možná to však ani nebyl stařeček, možná tehdy nebyl starší než já teď, se zastavil u trojklasé pšenice, chvílemi hleděl na ni a pak na mě a pak se mě zeptal: „Vy na to věříte?“ Překvapeně jsem odpověděl: „Proč bych nevěřil, vždyť ji vidím před sebou a mohu si na ni sáhnout. Sáhněte si na ni taky.“ Návštěvník však na pšenici nesáhl. Připadal mi v té chvíli stejně zaostale jako ti kardinálové, kteří odmítali podívat se Galileovým dalekohledem. Jen se na mě soucitně díval a řekl tak, že si to pamatuji třicet let: „Lidé pěstují obilí už po tisíce let. Kdyby bylo něco takového možné, už by na to dávno přišli.“ A odešel. Já jsem si zase řekl, že je to asi tím, že je tak starý. On se už asi nedočká a prostě závidí nám, kteří budeme jednou žít v blahobytu trojklasých pšenic. Nevěří, protože nechce věřit. Ve velkém sále zářily barevné žárovky na místech, kde vyrostou hydrocentrály, továrny a nová města.

Dnes se mi zdá, že jsem nemohl v té době být až tak úplně praštěný a že jsem snad přece jen nějakou tu pochybnost o lepenkové budoucnosti měl. Ta se však krčila před rozmáchlým gestem, kterým Stalin měnil na mapách jedné šestiny světa přírodu a připravoval mně a té dívce, se kterou jsem tehdy chodil, nádhernou budoucnost. Kdybych zapochyboval o pravdivosti trojklasé pšenice, musel bych zapochybovat i o celku té budoucnosti, která zaplňovala několik rozlehlých sálů. Byl bych se třeba i smířil s ojedinělou pochybností, ale nemohl jsem se smířit s představou, že všichni ti, kteří se usnesli váhou své moci změnit přírodu a zajistit nebývalé štěstí svému lidu, žvaní jen tak do větru a plánují něco, o čem nic pořádně nevědí. Neodvážil jsem se předpokládat, že i samotná nákladná výstava, na kterou se chodí dívat tisíce lidí, by mohla být jen propagandistickým trikem a promyšleným podvodem na takových prostáčkách jako jsem já. Dodnes si nejsem jist, zda jim skutečně byla. Spíše se kloním k názoru, že Stalin a po něm ještě i jiní vůdcové projevovali prostě strašlivou nekvalifikovanost stran budoucnosti, že podváděli sami sebe, že jejich duch, nadnášený neomezenou mocí a souhlasem přestrašeného okolí, se odpoutal od země a bloudil jako duch jurodivých.

S mnoha jinými nekvalifikovanými koncepcemi budoucnosti určily však i trojklasé pšenice na nějakou dobu můj postoj k přítomnosti. Byl jsem odhodlán pomáhat uvědoměle tomu, aby lidé co nejrychleji vpluli se svými životy do nádherného sociálního přístavu, který pro ně vymyslel muž s čelem sedláka. Neuvažoval jsem dále o tom, jestli o to stojí a co si v přístavu se svými životy počnou.

Po třiceti letech, které uplynuly od výstavy, zjišťuji sám, jak nicotně ovlivnily blýskavé dějiny naděje a velká plátna budoucnosti dějiny mého vlastního života. Nevplul jsem do klidného přístavu sociálních zázraků a už vůbec nemám pocit, že by existovala nějaká paralela mezi mým životem a velikými dějinami. Když vzpomínám na všechna období, která mi přinesla vytržení, lásku, klid, štěstí, žal i zázrak životní intenzity, uvědomuji si, že se téměř nekryjí se vzrušením velkých dějin, že vrcholy mého života a vrcholy v budování nové společnosti se minuly. Jako by plán zářivé budoucnosti přestal najednou s mým životem souviset, jako by přestal souviset i se životem jiných lidí a projevil svou lepenkovou povahu.

Bůhví jestli vůbec nějak souvisí s budováním přehrad a větrolamů, že jsem nikdy v životě neměl hlad, že ho neměly ani moje děti, že jsem měl jakž takž vždycky střechu nad hlavou, že jsem jezdil autem a desetkrát dokonce letadlem. Nikoho nenapadne klanět se s vděčností dřívějším modlám za to, že nežijeme v bídě. Myslelo se tehdy štěstím to, že si koupíme ledničku, automatickou pračku a psací stroj? Celá Evropa se dívá na televizi, na výstavě o budoucnosti nebyla tehdy ještě zastoupena. Politické dějiny se jen málo podílely na tom, že jsme se v Evropě, někdo víc, někdo míň, dopracovali ke standardu, pro který výstava neměla dost fantazie. Nebyla to zřejmě rozmáchlá gesta jurodivých, která nás dovedla k evropskému standardu, ale neústupná technologická zvědavost a dovednost. Podvody se neprosadily. Chléb, který si mohu podle libosti nakoupit v obchodě, se peče ještě pořád jen z jednodřasé pšenice.

Přestože jsem chtěl žít v souladu s velkými dějinami, nezdařila se mi synchronizace. Mé revoluce, vzestupy, pády, extáze a zklamání se nekryly s týmiž událostmi ve velkých dějinách. Slyšel jsem mluvit o pokroku, ale na své kůži jsem cítil něco jiného. Když jsem vedl své syny po prvé do školy, stanul jsem ve svých malých dějinách na prahu komunismu, když je pak po letech nechtěli vzít na vyšší školy, posunul jsem se ke středověku. Už dávno jsem opatrný k euforiím, které se snaží v našich životech vyvolat naděje velkých dějin. Vím z vlastní zkušenosti, že velké dějiny jsou schopny napumpovat rajskeho plynu do lidských duší toužících po štěstí jen na přechodný čas. Když trvá život dost dlouho, ukáže se nestálost a těkavost tohoto plynu. Tato zkušenost je však, jak se při pohledu na svět o tom znovu a znovu přesvědčuji, nepřenosná. Mladí lidé budou i nadále čas od času fascinováni velkými výstavami zářivé budoucnosti a budou se nadále domnívat, že by zápasem o takovou budoucnost mohli naplnit vlastní životy. Připojí se k rozmáchlým gestům, protože nebudou schopni uvěřit tomu, že by velké dějiny byly schopny tak nákladných podvodů.

O prolínání velkých a malých dějin

Když jsem si sám pro sebe sestavoval pořadí nejhorších projevů nedonošenosti lidstva, položil jsem na první místo rozpor mezi schopnostmi zvládat neuvěřitelně složité technologické procesy a neschopností zvládnout nesrovnatelně primitivnější procesy, probíhající v sociálních celcích. Jako tvůrce raketoplánu připomíná člověk Boha, jako představitel politické moci připomíná nejčastěji nějakého řádově nižšího živočicha.

Druhým projevem nedonošenosti je podle mého mínění neschopnost rozlišovat mezi dvojí zodpovědností, zodpovědností, která zahrnuje jen malé dějiny člověka, a zodpovědností, kterou nám vnucují velké dějiny. Jak všichni víme, projevují lidé v dějinném jednání stejnou nedbalost, stejnou vrtošivost, stejnou pýchu, neuváženost a sobectví jako v jednáních, která zůstávají uzavřena v rozměrech jejich vlastního života. Připadalo mi vždy hrozné pomýšlení na to, že náhodně vybraní představitelé druhu, kteří jinak mají samozřejmě svobodu nakládat se svým životem, jak se jim zachce, zacházejí v roli dějinných osobností se životy jiných lidí, se životy celých národů a dnes už dokonce i se životy zvířat, stromů, řek a oceánů stejně ledabyle jako s životem vlastním. Tak jako v případě prvního projevu nedonošenosti se i ve druhém případě neustále zvětšuje nebezpečí z toho plynoucí. Tyto dvě základní neschopnosti mají stále horší účinky a tak se rychle přibližuje chvíle, kdy se nezralost plodu katastrofálně projeví.

Zmíněné neschopnosti jsou ovšem starého data. Živo-topisy římských císařů svědčí o tom, že historické dění bylo vždy tuhým propletením činů obecné zodpovědnosti a činů motivovaných zájmy malých dějin. Ve starých dobách však byl prostor pro historické mise šílenců omezen, vždy byly nějaké hranice, za kterými končila moc císařů a za nimiž nutkavé představy politiků neznamenal vůbec nic. Nyní však už třicet let trneme hrůzou, že se jednoho dne prolnou nějaké obsese v malém životě mocných s dějinami a rázem bude po všem.

Velké dějinné pohyby, které ideologie vydávají za tažení lidových mas ovládaných jednotlicí transcendentální myšlenkou, jsou v této prostotě výkladu vždy trochu podezřelé. Davové emoce se jistě vyskytují, pravděpodobně však v menší míře, než nám to líčí dějepisci. Radost a žal pocházející z vítězství a porážek ve velkých dějinách se musí dotknout nějakou ploškou i malých dějin člověka, prolnout se s nimi, aby mohly být skutečně prožity. Jinak by rychle vyprchaly, asi tak jako orgiastické nadšení diváků po vyhraném fotbalovém zápase. Jen v tomto prolnutí jsou dějiny schopny zprostředkovat člověku radost z kořisti, závrat z nabytého bohatství nebo nové důležitosti, moci nebo svobody, hrůzu z marného umírání na válečném poli a strach z odplaty. Ideologie se nám snaží namluvit, že lidové masy mají jakousi společnou hormonální soustavu a že bez ohledu na náladu vlastního života prožívají společné historické orgie. Nejen politikové, ale i televizní komentátoři vycházejí z této falešné představy, když automaticky předpokládají, že celý národ ustrne v dojetí, jakmile ženy na Spartakiádě zvednou najednou kužely nebo si převrátí sukně naruby. Jistě, jistě, něco se přitom děje, nakrátko zafunguje masová psychóza, pro jakýkoliv čin však příliš krátká. Nadšení z velkých dějin se musí prolnout s malými dějinami, aby vydrželo, v malých dějinách se dá velmi rychle spočítat, co dějinný pohyb vynesou a jak dlouho vydrží přínos změny pro vylepšení obyčejného života. Platí to samozřejmě i naopak: lidé obyčejně velmi rychle upustí od přísah složených v dějinném opojení, jakmile zjistí, že by za setrvání v přísaze museli zaplatit mnohem více než za jejich porušení. Ptám se sám sebe, zda mě toto poznání naplňuje rozhořčením, cítím však, že ne. Kdoví k jakému mrzkému plnění přísah by se lidský rod dal ve své nezralosti zlákat, kdyby malé dějiny jednotlivců neradily ke střízlivosti a ke zradě velkodějinných nabubřelostí. Už jsem si sáhnul na takové prolnutí velkých a malých dějin a je to hodně dávno, co mě takový dotek naplňoval zahanbením. Zvykl jsem si na to, že dějinný patos, přesazen do malých dějin, se projevuje zhusta jako řada trapností. Po válce jsem slyšel v rozhlasu mluvit o historické odplatě a spravedlivém trestu. Toulal jsem se jako kluk po zpustošených bytech Němců a díval se, jak lidé odnášejí všechno, co ještě zůstalo po prvních mstitelích, talíře, mlýnky na kávu, hrnce a vyšívané polštáře. Z jedné takové výpravy jsem přinesl domů vysavač, předtím jsem takovou věc viděl jenom ve filmu. Za pocit studu, který mě pak přepadl, bych zaplatil ještě

dnes, kdybych věděl komu. Spravedlivá odplata se jako pojem dobře vyjímá, ale ve velkých dějinách se vlastně nedá uplatnit, proto se prolne s malými dějinami a tam pak vypadá jako obyčejná zlodějna.

Sáhnul jsem si později na takové prolnutí ještě mnohokrát a ku podivu jsem byl čím dál shovívavější ke způsobům, jimiž malé dějiny polidšťují velkodějinná hesla. Je až k nevíře, kolika cenných poučení se nám v tomto směru dostalo díky historickým přemetům, na které je naše vlast tak bohatá. Když jsem po roce 1968 hleděl na ty, kteří mi měli v rámci historické spravedlnosti učinit nějaké příkoří, vyhodit mě z místa nebo zavřít, nezpozoroval jsem za jejich jednáním ani kousek dějinné motivace, vždy jen motivaci plynoucí z jejich malých osobních dějin, plných vlastních starostí, poslušnosti, strachu z budoucnosti, nadějí, tížádností, lítostí, vzteku a tak podobně.

Prudké zahanbení cítím jen tehdy, když mě mocenské struktury pokrytecky přesvědčují, že se ustavily a vykonávají svou moc jen proto, aby splnily nějaké historické poslání. Po celý život slyším pořád totéž: politikové mají na mysli jen blaho státu, prestiž národa a štěstí svého lidu, vojáci jsou tu jen pro obranu a bezpečnost výsostného území, policisté chtějí jen klid a pořádek a vězeňští dozorcí čistotu na celách. Když v nějaké odlehle zemi svrhne jedna skupina důstojníků jinou skupinu důstojníků, hemží se první veřejné prohlášení samými historickými pojmy. I když příčinou převratu byly bezpochyby hlavně řevnivost, touha po moci a bohatství, neukojené ambice a podobné věci. Buď ze studu, nebo ze zvyku zabalí i světová masmédiá takovou událost do velkodějinného oblečení, zabarví ji některou z existujících ideologií, zařadí ji napravo nebo nalevo, na východ nebo na západ, k dolaru či rublu a tak přiloží další kamínek k rostoucímu odcizení velkých dějin a šířícímu se přesvědčení lidu všech zemí, že velké dějiny se odehrávají kdesi v kosmu a jednou za čas dopadnou na malé dějiny člověka jako tunguzský meteorit.

Několikrát jsem se setkal s takřkajíc historickými osobnostmi. Většinou ovšem až pak, když byli tito lidé vyřazeni z účasti na historických rozhodnutích. Vždy se mě po takovém setkání zmocnilo ustrnutí nad tím, jak se v nich zredukovaly velké dějiny se svým ideologickým majestátem na rozměr obyčejného lidského života. Víím, že jsem nemohl nic jiného ani očekávat, ale přesto mě toto poznání naplňovalo jakýmsi vnitřním třasem. Většinou mluvili tito lidé o své dějinné funkci tak, jako by dějiny byly nějakou firmou, u které byli na čas zaměstnáni, tam se setkávali s jinými zaměstnanci, plnili příkazy a instrukce, usilovali o postup, pomlouvali nadřízené, postupovali nebo sestupovali po žebříčku funkcí, brali vyšší nebo nižší platy atd. U firmy jsou teď zaměstnáni zase jiní lidé. Třes se mě zmocňuje proto, že mám vážné pochybnosti o tom, že firma má nejvyššího ředitele schopného zasáhnout blahodárně těsně před bankrotem.

O mlčících většinách

Bývalý americký prezident Richard Nixon sklídil posměch, když se kdysi při obraně svého postavení ohnal pojmem „mlčící většina“. Američtí logokraté, jak jim říká Jeane Kirkpatricková, sprovodili tento termín ze světa, odsoudili jeho přízemnost a mravní ubohost a nedůstojnost jeho použití ve velké demokracii. Jistě je to pojem trochu kuriózní a zřejmě nevědecký, nicméně všichni víme, co se jím myslí, máme přece mlčící většinu za souseda, jezdí s námi do práce tramvají, potkáváme ji na pracovištích a při nákupu v obchodním domě. Pro nás ve východní Evropě to vůbec není směšný pojem, dal bych krk za to, že právě mlčící většina má základní podíl na tvářnosti naší země. Její současný stav je velkolepým dílem mlčící většiny.

Téměř všechny režimy světa jsou u moci jen díky mlčící většině, demokracie i diktatury se o ni vědomě opírají. Sami Američané říkají, že jejich mocný prezident přichází do Bílého domu z vůle této většiny, t. j. těch, kteří neprijdou k volbám, a těch, kteří volí na základě naprosto podružných důvodů, v žádném případě na základě zřetelně artikulovaného politického rozmyslu. Odtud, z tohoto místa v Evropě, je to vše jasně vidět. Naše domácí diktatura vládne v zemi pohodlně jen z vůle mlčící většiny, s jejím schválením a dobromyslným nezájmem. Vždyť kdyby tato mlčící a apatická většina odepřela vládě poslušnost, přestala by třeba chodit do práce, na schůze, do průvodů, k volbám a všem jiným státním slavnostem, zhroutil by se režim po několika dnech a neměl by ani čas potrestat ty, kteří s tím začali. Jenže mlčící většina nemá na takovou mírumilovnou revoluci náladu, režim jí nestojí za tu námahu. Ne že by ho měla v oblibě, nadává na něj na každém kroku, utahuje si z jeho ideologických kotrmelců a neprojevuje vůbec žádné nadšení nad jeho topornou existencí. Nechává ho však na pokoji, protože jí nestojí za to pouštět se s ním do křížku.

Pokud vláda jakékoliv elity ponechává mlčící většině dost prostoru na to, aby v něm lidé mohli rozvinout dějiny vlastního života a šikovně přitom obcházet nástrahy velkých dějin, nemusí se ničeho obávat. Je to mechanismus, který funguje spolehlivě přes celá století a čím modernější prostředky získává stát do rukou k lehkému řízení osudů národů, tím dokonaleji je zabezpečen proti vnitřním otřesům. Nepodceňuji útlak, rafinované podoby násilí, moderní praktiky ideopolicií a obratné šíření bezmoci, korupce a prospěchářských ideálů, opakuji jen lidové přesvědčení, že žádný stát nemůže postavit tolik dozorců, aby stáli za zadkem každého občana, tolik věznic a katů, aby obstál proti vůli neposlušné, rozhodné a promyšleně jednající většiny. Nemyslím, že mlčící většiny jsou ryzím projevem našeho moderního světa, je spíše pravda, že co svět světem stojí, utvářejí charakter lidských společenství tyto mlčící většiny, při jejich blahosklonném mlčení se střídají vlády, bojuje se o moc, vedou se války. Někdy z toho všeho mají mlčící většiny prospěch, jindy zase ne. Rozdíl mezi despotismem a demokracií je více méně statistický, závisí na početnosti menšiny ochotné se angažovat ve velkých dějinách pro sociální cíle, které přesahují rozměr individuálního života.

I mně samotnému se zdá být cynické to, co jsem napsal. Když jsem se však už jednou rozhodl nečinit své myšlenky lepšími, než jsou, musím to vydržet. (Pravda, mám ještě vždycky možnost předcházející věty v poslední verzi škrtnout.) Je mi líto zaníceného ideologického dějepisectví, ve kterém je historická scéna zaplněna lidovými masami, zástupy vedenými svatým cílem, sociálními třídami, které se jako jeden muž zvedají k jednotné akci, a zdrcující většinou lidu, která vychází do ulic. To vseje optický klam, v politických akcích, které měnily dějiny národů, zůstávala zdrcující většina lidu doma. I dějepisectví to ví a proto nepracuje při dodatečném ověřování legitimacy režimů objektivní statistikou, počítá jen menšiny shromážděné na náměstích, sloužící v armádě a řečníci v jakobínských klubech. O Staroměstském náměstí v Praze se říká, že po něm kráčely dějiny. Kdykoliv po něm jdu, překvapuje mě, jak málo je na něm místa.

Na evropských dějinách se většiny lidu účastnily převážně jen svým mlčením. Snad jen na samém začátku, kdy se v euroasijském prostoru pohnuly na západ kmeny Keltů, Germánů a Slovanů, určovaly běh dějin ještě většiny. V pozdějších tisíciletích už k dějinám jen mlčely. Většina válek, které změnily dějiny Evropy, se vedla s námezdným vojskem a později s vojáky odvedenými podle zákonů o branné povinnosti. Války tohoto století se vedly z vůle menšin a za apatického mlčení většin. Šovinismus evropských národů

nebyl nikdy tak většinový, aby ho nebylo nutné ideologicky, politicky a vojensky organizovat. Mlčící většina neměla přesné mínění o tom, zda je nutné potrestat vraždu následníka rakouského trůnu všeobecným zabíjením, které brzy ztratilo s původním účelem všechnu souvislost. Mlčící většina Němců by jistě nevložit své životy do rukou šíleného vůdce, kdyby uměla odhadnout, že s nimi bude zacházet jako s bezcenným zbožím. V tom to však všechno vězí, většiny mlčí proto, že jim přijde zatěžko zabývat se souvislostmi svých životů s velkými dějinami, kterými jsou tak fascinovány elitářské menšiny.

Nemyslím si ovšem, že je to projevem zlé vůle. Je to jen vyjádření obrovské vzdálenosti, která se rozložila mezi velkými dějinami a malými dějinami člověka. Moderní způsob života, který trhá vzájemné závislosti mezi lidmi a nahrazuje je institucionálními vazbami, jen přispívá ke zvětšování této vzdálenosti. Lidé už ve svých izolovaných životech nejsou s to překročit rázněji hranice svých malých dějin a přes ideologickou mlhu ani nevidí dobře, jakou angažovaností by mohli přes dějiny něco dobrého ze svého života udělat a jak by ho mohli dokonce zlepšit. Tuto vzdálenost nevytváří ani hloupost, ani nevzdělanost ani nechuť k politické aktivitě, jak se často tvrdí, ale prostá nesouměřitelnost dvou světů, světa malých člověčích příběhů a světa dějin, který svou odcizeností, hrůzostrašností a nepochopitelností většinu lidí hypnotizuje k nehybnosti jako pohled hada.

Na konci našeho století vytlačují dějiny ze sebe stále více morálku. Mlčící většiny, které stojí stranou, relativizují tradiční morální hlediska, jež přísně rozlišují mezi morální demokracií a nemorální diktaturou. Já si v této nerozhodnosti pomáhám jednoduchými počty. Z nich plyne, že v té nejobecnější rovině žijí mravněji ty národy, jejichž kroky určují se souhlasem mlčící většiny početnější, umírněné, tolerantní a rozumné menšiny než ty národy, jejichž osudy vzaly do svých rukou fanatické, ideologicky rigorózní, despotické a sobecké elity, spekulující vědomě s apatií většin.

Nevím, co by se muselo stát, jak by se musela přeorat půda, z níž vyrůstají obyčejné lidské životy, aby se mlčící většiny dostaly do pohybu a promluvily k dějinám hromovým hlasem. Existují tři podněty, které by mohly ukončit aspoň zčásti velké mlčení. Tofflerovská „třetí vlna“, která začne už brzy přeorávat sociální bezpečí apatické většiny, pak špinění řek, umírání lesů a smrad ve vzduchu, který v brzkou dobu dospěje do každé mlčící domácnosti, a nakonec snad hrozba všeobecného zničení ve válce, která by měla probudit pud sebezáchovy. Nejlepší by bylo, kdyby hromový hlas většiny zazněl aspoň pět minut předtím, než budou odpáleny rakety z podzemních sil a z ponorek. Pak by vstoupil svět do nového století s přehodnocenou politickou morálkou, najednou by se objevilo v jasném světle, co je dobré a co je zlé, malé dějiny člověka by se přiblížily k velkým a mlčení a apatie by byla překonána lehkým viděním souvislostí. Nejsem si však jist, jestli je moje víra v takové šťastné řešení dost hluboká.

O přesahování

Když někdo trčí příliš nápadně ze svých malých dějin a v nějaké zvláštní posedlosti se cítí být součástí obecného lidstva, anebo pociťuje příliš naléhavě svůj díl zodpovědnosti za osud národního společenství, a to sám, o své újmě, aniž by byl pověřen úřední mocí, působí ve svém lidském okolí poněkud vyšinutě; jako blázen, jako maniak, jako cizinec. Jeho řeč je sice srozumitelná, vždyť neobsahuje jiná slova než ta, která lze běžně slyšet v rádiu a v televizi, avšak to, že používá tato slova jako svá vlastní, je podivné. Člověk toho druhu je často vystaven podezření, že svým přesahováním k obecnosti, ke světu, k lidství, sleduje oklikou přece jen nějaké soukromé cíle. Nejčastěji se jeho okolí domnívá, že reaguje nepřiměřeně na urážky a nedocenení, nebo že si tímto způsobem zajišťuje nějaké výhody v jen jemu známé budoucnosti.

Není to právě příjemné postavení, sám jsem si se svou navykou pozorností k obecnému dění užil své. Abych se vyhnul zesměšnění a nevypadal jako vizionář, přehrával jsem své přesahování do přízemních poloh a předstíral nezaviněnou úchylku od normálu. Tloukl jsem se třeba do hlavy a naříkal, jako by ona, hlava pitomá, byla vším vinna, protože se zabývá odtažitými myšlenkami, místo aby se starala o to, co bude zítra na oběd. Vulgarizací své posedlosti jsem si ve svém neintelektuálském okolí vydobyl jistou shovívavost. Tato shovívavost se časem prohloubila, když se ukázalo, že jsem se svými odtažitými zájmy neobohatil a že hraji pořád jen roli hromosvodu pro státní nelibost.

Přesto byly v mém životě chvíle, kdy jsem spílal neblahému nutkání přisvojovat si spoluzodpovědnost třeba i jen za osud národní kultury a dumal jsem o tom, zda to přece jen není pýcha a přehnané sebevědomí, které mě nutí zabývat se obecnými myšlenkami, jež nejsou k užítku a vytěšňují z vědomí užitečné úvahy o tom, jak zabránit pokračující devastaci bytového zařízení nebo jak naplánovat dovolenou na příští rok. V takových chvílích jsem se pokoušel chytat ryby tak, aby z nich byla aspoň večeře, a přemýšlel o jiných způsobech, jak se ponořit až po krk do svých malých dějin, které jsou každému člověku bližší košili než kabát obecného dění.

Byl jsem jistou dobu zaměstnán jako děvče pro všechno ve výzkumném ústavu technického zaměření. Pozoroval jsem, jak vzdáleně tu běží život od myšlenek, které jsem já považoval za důležité. Viděl jsem, jak nezávisle je možné žít na stavu světa a dokonce na stavu státu, jehož zaměstnanci jsme všichni byli. Moji kolegové na všech stupních důležitosti byli ponořeni do dobrodružného vnitřního života ústavu, byl to pro ně autonomní svět, v němž si člověk mohl absolvovat celou známou škálu lidských situací, mohl si tu odehrát všechny role, konflikty a prožít rozmanité city. Poznal jsem v tomto prostředí i několik lidí, kteří byli opravdově zaujati svými technickými problémy, vložili do své práce nejlepší část své bytosti a dávali mi často takovou existenci za příklad.

Zvláště jeden inženýr, inteligentní, pracovitý a úspěšný a tedy i svým způsobem nezávislý na politické libovůli, mi upřímně radil, abych se zbavil svých obsesí z dějin a napodobil jeho model života v mizerném světě. Slíbil mi pomoc při získání nové kvalifikace, chtěl mě zasvětit do funkcí svých vynálezů a tak mě učinit hodnotným podle měřítek spočitatelných technicky a ekonomicky, tedy podle měřítek, které i stát musí uznat. Potom prý budu moci být sám sebou, protože moje lidská cena nebude vyjadřována neužitečnými znalostmi a uměním odtažitých úvah, ale nepopíratelným společenským přínosem. Budu prý spokojen a nebudu muset nadále vláčet své pochybnosti a zoufalství nad zhoršujícím se stavem věcí. Zachtělo se mi takové existence a upřímně jsem se snažil.

Byl jsem členem inženýrový výzkumné skupiny. Jezdili jsme do terénu, v obrovském stanu jsme měřili pnutí v základech staveb, zatěžovali jsme piloty, kopali jámy a prohlíželi rozdrčené stavební prvky. Docela se mi líbilo ponocování při holé žárovce, svítící displeje a klid, který všude kolem byl. Jednou jsme při kopání jámy našli lebku, která ležela v hlíně možná sto let. Vzal jsem ji do stanu, kde se válely láhve od piva, papíry se záznamy, zbytky salámu od svačiny. Sedl jsem si a kouskem dřívka jsem odstraňoval hlínu z míst, kde dříve býval v lebce mozek, ústředí rozumu, prostor pádících myšlenek. Přitom jsem pronášel, pokud mi to paměť dovolila, veršovanou debatu, kterou měl už před drahnou dobou hrobník s dánským princem. Inženýr mě chvíli poslouchal a pak řekl, abych tak nemluvil. Díval se mlčky kolem sebe na celý ten vznešený technický krám, na přístroje s třepotajícími se červenými ciframi, na láhve od

piva, na převrácenou židli a papíry, které se všude válely, a na dlouhou dobu zesmutněl. Od té doby mě už nikdy nepřemlouval, abych se vykašlal na svět a chytil se existence spočitatelné technicky a ekonomicky.

Já jsem se už také nepokoušel vplout do klidných a autonomních malých světů. Věděl jsem stejně už předtím, že nezáleží na tom, zda chceme nebo nechceme naslouchat hlasům, které přicházejí z vnějšího světa, z prostoru za všedním vymezením našich životů. To nezáleží na vůli, ani na tom, či jsme vzdělání ve fyzice nebo metafyzice. To záleží na vnitřním ustrojení člověka, záleží na složení atomů jeho duše, zda se vysune víc nebo míň ze svých malých dějin do světa, který jejich rozměr přesahuje. Takto ustrojení lidé mumlají své myšlenky neodbytně a neužitečnost tohoto přesahování je neděsí.

Každému člověku se však někdy přihodí, že se najednou rozestoupí zdi jeho nejbližší skutečnosti a v mezeře se objeví propastnost společného lidského osudu. A mráz velkých dějin udeří jak absolutní nula z kosmu na teploučko a zabydlenost malých dějin. Většinou se však na to vyspíme a druhý den začíná všechno znovu.

O blahopřejných telegramech, uděleních řádů a přijetích

Nejčastěji se dějiny dostávají ke mně do bytu takto: při přípravě večere nebo při jiné myslitelsky nenáročné činnosti si pustím z našeho rozhlasu zprávy. Vyřine se na mne proud pěkně a se zřejmou rozkoší vyslovovaných slov, kterými se mi oznamuje, že prezident republiky, případně i předseda vlády, poslal spřáteleným, někdy i nespřáteleným, státníkům blahopřejný telegram k nějakému jejich státnímu svátku. Pak mi nadšený hlasatel sdělí, že prezident republiky přijal nového velvyslance a setrval s ním v krátkém přátelském rozhovoru. Řada dobrých zvěstí vyvrcholí oznámením, že nějaký vyšší funkcionář státu připjal na prsa nějakému jinému vyššímu funkcionáři státu řád při příležitosti životního jubilea. Hlasatel projevuje zřejmé rozjaření nad jednoduchostí a bezkonfliktností zpráv a pečlivě vyslovuje jména, funkce a hodnosti, bez zkratek, přímo si pochutnává na dlouhých slovních složeninách, kterými jsou dnes označovány spřátelené státy a funkce jejich představitelů.

Po takových zprávách pocítím ulehčení a i jisté uspokojení nad stavem světa. Členové Římského klubu jsou zřejmě hlupáci, ekologové třesoucí se o lesy podvodníci, filozofové pochybující o dobrém základu naší civilizace jsou ustrašené baby a vědci předpovídající temnou polární noc po výbuchu atomových bomb se zřejmě snaží vydělat si něco peněz na všeobecné oblíbené hororů. Kdyby byl svět v tak špatném stavu, jak ho někteří líčí, nečetli by mi přece v rozhlase telegram plný frází a netěšili se tolik z uděleného řádu.

Zbytečnost, bezobsažnost a bezbřehá nuda, které z takových zpráv vanou, dopadají zřejmě na každého, ne jenom na mne. Vnucuje se tedy otázka, proč se to děje, čím jsme si to zasloužili a jaký tajemný záměr se za tím skrývá? Vždyť není žádným tajemstvím, že poměry ve světě jsou smutné a že by ho mnozí bez výčitek svědomí opustili, kdyby se našla ve vesmíru nějaká obyvatelná planeta. Proč nás tedy utěšují těmi telegramy, přijetími a udělováním řádů?

Existence věcí, které nikdo nechce, a přece jsou, dráždí obyčejný rozum a člověk bezděky hledá za tím nějaký zlověstný smysl, nějaké jinotajné poselství. Vysílací čas v rozhlase a televizi je přece drahý, proč je tedy tak zbytečně utrácen? Člověk bezděky hledá příčiny takových absurdit, hádá na utajené směrnice, které vydali ředitelé masmédií, spekuluje nad důvody utajenými v hloubi systémového mechanismu. Říkám člověk, ale myslím tím asi sebe a několik mně podobných. Většina lidí děsivé fráze pouští jedním uchem dovnitř a druhým ven, to jen já se asi zabývám z nedostatku jiných starostí hledáním příčin celkem banálních jevů. Mívám dokonce radost, když objevím příčinu hodně skrytou a zakamuflovanou. Takových radostí je však jak šafránu, protože hledaje vysvětlení složité a elegantní, popsatelné jen vzdělaneckými termíny, dojdou často k objasněním primitivním, která se dají odbýt nějakou lidovou sprostotou.

Nejinak tomu bude i se záhadou telegramů, přijetí a udělení řádů. Slovenský filozof Miroslav Kusý napsal kdysi jen tak mimochodem, že systémy panující ve východní Evropě usilují podvědomě o zastavení dějin, status quo je jim nadevšechno a proto se snaží, aby se nic nedělo. Historické dění jen simulují, pořádají okázalé oslavy nejrůznějších výročí a předstírají, že přítomnost je jejich přímým pokračováním. Tato pozoruhodná myšlenka vysvětluje i problém telegramů. Náš systém prostě chrání vědomí občanů před přílišným opotřebením. Lidé, kteří mu velí, dospěli intuitivně k poznání, že nejspolehlivějšími občany jsou ti, kteří tráví všechn svůj čas jen v malých dějinách, nechtějí je proto rušit znepokojivými zprávami o stavu společnosti a stavu světa. Takové počínání vyhovuje oběma stranám. Do mezer, které zůstaly po skutečném dění, se pak vsouvají i ony telegramy a udělení řádů. Nikdo přitom nežádá na občanech, aby si skutečně všimali obsahu telegramů, mají budit jen dojem, že takové trapnosti jsou v naší době důležité a všechno ostatní je méně důležité.

Nu, je to pěkně vysvětlení, i když asi příliš subtilní. Nechuť k hrubosti způsobuje, že se nám více líbí sofistikovaná vysvětlení absurdních sociálních jevů než hrubá kopyta, na které lze také snadno absurdity natáhnout. Viděli bychom asi raději, kdyby všechny nepříjemnosti, které systém produkuje, byly skutečně dílem geniálního mozkového trustu, který tajně pracuje v podzemních prostorách státních institucí. Protože však nikdy nikdo o takovém trustu neslyšel a protože jsou myšlenkové kapacity státních mozků mezi lidem všeobecně známé, lze pochybovat o tom, že vědomý a propracovaný projekt ohlupování

obyvatelstva vůbec existuje. Existuje zřejmě jen tupost a bezradnost, společný strach před interpretací skutečných problémů systému a před interpretací problémů světa, ve kterém žijeme.

Proto má úřední zpravodajství zjevnou nechuť ke skutečným zprávám. Jejich subalterní dodavatelé žijí v neustálém strachu, že se dopustí nějaké chyby, že nebudou schopni zjednodušit dění tak, aby se vůbec nedotklo apatie občanů. Nejšťastnější by byli, kdyby nemuseli ohlašovat vůbec žádné události z politického života, kdyby prostě vyšlo usnesení, že politický život na nejvyšší úrovni je tajný a že do něho nikomu nic není. Když už něco oznámit musí, aby se vyhovělo konvenci, oznámí nám tedy, že si státníci v přátelském rozhovoru vyměnili názory. Předpokládají asi právem, že nikoho nezajímá, jaké názory to byly.

Nikdy mě nepřestane udivovat, že k hrůze před skutečným děním dospěl systém, který se na začátku hlásil k víře v nezadržitelný sociální pohyb a v nadějíplnou vývojovou spirálu. Kdyby měli na vybranou, rozhodli by se dědicové vývojového náboženství pro smutný osud paní Makropulos, tedy pro nesmrtelnost za každou cenu, za cenu věčné nudy, stagnace, stařecké rozmrzelosti a netečnosti k jakémukoliv pohybu. Možná však nejen oni, ale všichni příslušníci mocenských elit, kolik jich na světě je.

Jak jsem předpokládal, dospěl jsem k velmi jednoduchému vysvětlení. Jeho jediný význam spočívá asi v tom, že budu moci klidně a bez rozčilování spoluprožívat při přípravě večere tichou radost redaktora rozhlasového zpravodajství, kterému se sešlo na stůl pět pozdravných telegramů, několik přijetí a určitě aspoň jedno udělení řádu. Ani on ani já se nemusíme ničeho bát, ve zprávách nebude nic, co by nás znepokojilo, neklid z velkých dějin se nedostane do zabarikádovaných lidských životů. Zítra bude přesně takový den, jako byl dnes. Jestliže zpravodajství vyslechnou i představitelé státu, budou mít z něho také radost, vždyť se tam o nich mluví v souladu s jejich důležitostí v dějinách a dějiny stojí, jejich důležitost nic neohrožuje. Radost z klidu a pohody se šíří, slyším spíkrovi na hlase, že i on se raduje, ve zprávách, které čte, defilují jen notoricky známá slova, žádná cizota z velkého světa krizí, hladu, válek, teroru a utrpení, klid v domácnosti je nadevšechno. Jak spolehlivě a spokojeně to zní: „U příležitosti státního svátku...“

Nevím zřejmě, co bych chtěl. Vždyť mi chtějí jen říct, že s největší pravděpodobností budu moci zítra jít pro mléko a že chléb bude také k dostání.

O dvojí minulosti

Když si nedávám pozor na řeč v debatách o minulosti, přistihnu se brzy při tom, jak vychvaluju staré časy, někdy dokonce i dobu, která je bezpochyby zavrženíhodná. Paměť mi přihrává stále nové a nové argumenty a já se nemohu zastavit ve chvále minulosti, která z hlediska životní úrovně a technického a vědeckého rozvoje zřetelně pokulhává za přítomností. Vědomí pokroku nepomáhá, vzpomínám, jak jsem jako kluk trávil prázdniny s celou naší rodinou v dřevěné chalupě na břehu čisté řeky. Stával jsem na dřevěné lávce a pozoroval velké ryby s tmavými hřbety, kterým stačilo jen plavně komíhat ocasní ploutví, aby se udržely na místě v prudkém křišťálovém toku. K večeři jsem jedl neuvěřitelně dobré brambory s mlékem od krávy. Moje chyba, že jsem nevnímal neutěšené hospodářské a politické poměry.

Později jsem se však setkával pořád s lidmi, kteří vychvalovali i ony neutěšené hospodářské a politické poměry a žádný statistický argument je nezviklal. Tuhle nedávno jsem zadělával maltu s jedním starým zedníkem. Ten vycházel ve chvále starých časů z přesných čísel. Vydělával pět korun devadesát na hodinu, kilo hovězího stálo prý v té době šest korun. Kilo vepřového bylo za osm a litr vína byl za čtyři koruny. Lakýrky prý stály u Batů čtyřicet devět korun devadesát a slušný oblek se dostal za dvě stovky. Dnes dělník nevydělá za hodinu na kilo masa ani kdyby se strhal. Já jsem vydělával celou řadu let ve třídě D5 devět korun a deset halířů na hodinu. Kilo masa stojí dneska bratru šedesát korun. Jak je možné, že jsem ještě neumřel hlady při tak úděsném zhoršení poměrů? Ptal jsem se starého zedníka, jak si tuto anomálii vysvětluje. Sám to však nedovedl pochopit. Kdysi v té báječné době, kdy bylo za hodinu práce kilo masa, postavil pro sebe a svých sedm dětí ubohý domek s kuchyní a jednou místností. Jeho synové, kteří dnes vydělávají při přepočtu na maso, víno a lakýrky sotva polovinu toho, co vydělával jejich otec, bydlí ve výstavných domech s mnoha pokoji a krásným nábytkem a na návštěvu za tátou jezdí auty. Jsme z těchto počtů se starým zedníkem celí tumpachoví, až uznáme, že je zbytečné lámat si s tím hlavu. Zedník dokončí omítku, vypijeme spolu za dvě hodiny práce vína a stařík si započítá za hodinu práce půl kila masa. Oba si zachováme přesvědčení, že za starých časů bylo lépe, každý z jiných důvodů.

Oba přitom žijeme pod denním tlakem ideologie, která nepřipouští, že by v minulosti mohlo být líp. Když se probudím ze staromileckých nálad, připouštím ve střízlivém rozumu, že ideologie má ve svých hrubých argumentech pravdu. Civilizaci nelze v jejím vývoji měřit dostupností masa a lakýrek. Můj tatínek prý nevydělával špatně, podle mých vzpomínek jsme se měli báječně, můj bratr měl kolo a já jsem měl dřevěnou koloběžku, když jsem byl dost vytrvalý v žadonění, dala mi maminka s hlubokým povzdechem dvacet halířů na zmrzlinu. Přesto však, bydlíce ve městě, neměli jsme koupelnu, maminka mě drhla Schichtovým mýdlem ve velkém džberu, voda se musela ohřát v hrnci na plotně. Toto koupání bylo nekonečně lepší než koupání ve vaně. Paměť zrazuje ideologii na každém kroku, kašle na statistické argumenty a probírá se se zalíbením nevinnými starými časy. Je to přirozené.

Proto také nevěřím článkům, které na příkaz ideologů píší starci a stařeny do novin, nevěřím jejich steskům na bídu, neutěšenost a útlak minulosti. Tihle lidé zrazují vlastní mládí jen proto, aby se zalíbili státní ideologii, paměť jim k tomu určitě neradí. Vždy mi připadali nevěrohodně lidé, kteří dovedli s určitostí říci, že jejich přítomnost je lepší než jejich minulost. Jsou to lidé, kteří měří svůj život jen metrem vnějšího úspěchu a s nechutí vzpomínají na staré mindráky, kterým byli v mládí třeba vystaveni. Spíše je přirozené, když úspěšný americký podnikatel vzpomíná s láskou na svět, ve kterém byl kdysi poslíčkem. Přivítal bych, kdyby třeba i státní a stranický činitel připustil, že žil jako krejčovský učeň v krásnějším a bezelstnějším světě. Toho se však asi nedočkáme. Nemohou přiznat, že existuje dvojí minulost, minulost ideologická, minulost velkých dějin a naprosto nezávislá minulost lidských životů. Barvy těchto dvou minulostí se nekryjí.

Nad všemi ideologiemi světa kraluje nejvyšší ideologie, společná všem politickým systémům: je to ideologie Orwellovy Oceánie, podle níž je přítomnost lepší než minulost a budoucnost bude lepší než přítomnost. Avšak i tato univerzální ideologie je bezmocná vůči historické paměti malých lidských dějin. Navzdory revolucím, očkování proti obrně a masovému rozšíření televize bude paměť malých dějin vydávat svědectví o tom, že kdysi bylo líp. Dokud neozáří hospodářský a sociální pokrok celý prostor lidského života, dokud bude nutné vyměňovat sociální bezpečí a moderní vybavení domácností za menší

svobodu a velké znečištění, bude staromilectví trvat jak skála. A i kdyby se stala skutkem nějaká utopie, v níž si dělník vydělá za hodinu práce pět kil masa a za den práce si koupí hromadu bot, utopie, v níž budou všichni lidé svobodní, bezpeční a zdraví, našlo by se i pak dost těch, kteří budou přísahat, že jim bylo lépe, když hryzali mladými zuby kůrku chleba.

Neměřitelnost pokroku v malých lidských dějinách stojí chválabohu v protikladu k halasně proklamovanému pokroku velkých dějin. Bez vnitřní nejistoty o tom, zda bylo lépe za starých časů anebo dnes, by občané států zaštitěných pokrokem neměli co namítnout vychvalovačům přítomnosti a bezhlavě by schválili všechny jejich činy. Ve jménu lepšího, bohatšího a šťastnějšího života bylo v naší zemi zahlazeno tolik stop minulosti, že z toho jde hrůza. Smířil bych se s tím, že už neexistuje čistá řeka mého mládí, jednou ji třeba bude možné ještě vyčistit, nemohu se však smířit s tím, že byla přítomnosti obětována pestrost společenského života, množství neúředních aktivit, rozsáhlý prostor života, do kterého neměl stát přístup, svobodný pohyb myšlenek a mnoho jiných takových věcí.

Jednoduché počty ideologie dějinného pokroku mají svou globální působivost. Nepochybně si jich člověk musí všimnout, když srovnávají hlad, negramotnost a kojeneckou úmrtnost minulosti s přítomnou sytostí, obecnou schopností číst nápisy na obchodech a s očkovací povinností proti neštovicím. Světu například neprospívá, když se tento pokrok upírá bývalým státům hladomorů, jakými bylo Rusko a Čína. Až na určitém stupni nasycení jsou lidé schopni zapochybovat o kompletní převaze přítomnosti nad minulostí. Uvědomil jsem si to, když jsem nedávno četl román Daniila Granina *Obraz*. Lidé provinčního města, zaměstnaní v sovětských úřadech a továrnách, obědvající v závodních jídelnách, pracující nevíme kolik hodin na jeden pár bot, začínají až v této sytosti chápat, že se nemohou vzdát podivné krásy starého domu s měděnou střechou, který tu zbyl z carských dob. Román tvoří ovšem slabou protiváhu vůči každodenní propagandě, jež zatracuje všechnu minulost a do nebe vynáší přítomnost. Možná však, že je to projev latentní tendence, která odkáže ideologii lepší přítomnosti na území, kde se počítá jen růst hrubého národního důchodu.

Starý zedník sleduje s uspokojením, jak přijíždí k rodnému domu auta jeho synů, uznává, že se jim daří dobře. On sám jezdí na kole starém bezmála padesát let, oblečen neustále ve starých modrých pracovních šatech jak Číňan. Přítomnost už v něm nebudí nadšení, které by odpovídalo zřejmému pokroku v materiálně technické základně přítomnosti. Jeho hrdost má své kořeny v době, kdy vydělával na hodinu pět korun devadesát a kdy všechno, co vydělal, odevzdal matce, aby měla míň starostí s chlebem pro početnou rodinu. Hodnoty minulosti a přítomnosti jsou v jeho životě navždy srovnány. Hlášení o splnění plánu v nákupu spotřebního zboží, která se řinou z rádia, už na nich nic nezmění. Lhostejně se tu mívá ideologie odvozená z velkých dějin s nejasnými konturami pokroku v malých dějinách života, které ponechávají přítomnosti i minulosti možnost, aby splývaly, převalovaly se a překrývaly bez jistoty, kdy bylo vlastně lépe.

O umělém zapomnění

Dějiny východní Evropy se stávají stále zřetelněji dějinami bez dějinných osobností. Oficiální dějepisce zredukovaly posledních sedmdesát anebo čtyřicet let plných neobyčejně dramatických událostí na dějiny komunistických stran, jejich vnitřních bojů a sjezdů. Až na několik osobností zakládajícího významu a těch, kteří jsou právě u moci, zmizeli z těchto dějin mrtví i živí lidé, za zemřelými vůdci se zavírají dveře zapomnění už několik týdnů po jejich skonu. Až na výjimky se stávají stejnými neosobami jako jejich předchůdci a protivníci, poražení v zápase o moc. Dějiny jsou tak redukovány na abstraktní proces, který ke svému fungování ani živé lidi nepotřebuje. Je to neuvěřitelně nudný sled událostí, mrtvé kameny, kladené na sebe podle vhodnosti tvarů, úžas vzbuzující pyramida anonymních stavitelů. Něco to má do sebe, pyramida vylučuje předem otázku, zda nemohly být kameny kladeny třeba i jinak a v jiném pořadí, a už vůbec vylučuje pochybnost o smyslu celého projektu.

Vždy mě vzrušovala otázka, zda je taková dějinná abstrakce rozumového původu, zda je to účelně a chytře sestavený základ pro potřeby moci, anebo zda se dějiny poskládaly takto samovolně v důsledku sociálního klimatu, jako perverzní dílo ustrašených, bezradných a ve státních službách zaměstnaných historiků. Nepochybně vyhovují takto sestavené dějiny potřebám politické moci, její legitimita spočívá na neosobním podstavci, složeném ze samých historických zákonitostí, vůle lidových mas a střetů imperialismů, fašismů, socialismů, oportunistů, revizionismů atd. Takový sokl je čistý, bez krve, bez utrpení, nevybízí k zamyšlení nad tím, že v minulosti dal jeden vůdce zabít druhého, aby mu nepřekážel. Ideologie vytvořila takovou úctu k historii, že se ani nehodí, aby byla znesvěcována lidmi z masa a kostí.

Východoevropské oficiální dějepisce nechávají žít ve věčnosti jen několik vůdců z počátku hnutí, asi v naivní představě, že na začátku je každá revoluce čistá jak právě narozené dítě, že její čistota padá i na její vůdce a tak je možné předvést je i žactvu ve školách. Faktem je, že životopisy pozdějších vůdců se mohou dětem předložit až po jistých úpravách. Neposkvřněné mauzoleum postavilo sovětské dějepisce Leninovi, bulharské Dimitrovovi a československé Gottwaldovi. Ty režimy, kterým se nepodařilo umístit na začátek pro potřeby legitimacy retušovaného vůdce, trpí na nejasnost historické kontinuity a jsou proto ideologicky rozplizlejší, například Polsko, Maďarsko a Rumunsko.

Od zakladatelských osobností vede pak přímá genealogie k těm, kteří jsou právě u moci. Při pohledu zpět se nám otevírá čistý prostor, nezaclánějí v něm nehodní vůdcové, kteří se dopustili chyb a omylů, anebo ti, kteří sešli se světa zastřelením nebo oběšením. V drasticky redukováných dějinách nemá nikdo předem zajištěné místo. Všichni žijící politikové mohou téměř najisto počítat s tím, že na ně bude po smrti rychle zapomenuto, aby nezacláněli v čistém prostoru dějin. Nezdá se však, že by jim toto vědomí ztrpčovalo stáří, naopak tušení příští nepřízně domácího dějepisce přispívá k tomu, že přímo chorobně lpějí na moci, i když jsou už staří, vyčerpaní a nemocní. Pohlížejí na nicotu, do které se propadli jejich předchůdci, a snaží se užít si co nejdéle projevů pochlebování, které je obklopují za života. Avšak odplata, na kterou se už připravují placení dějepisce státu, je strašná. Postihne-li však někoho ještě za života, je ještě strašnější. Nikita Chruščov prý vyseďoval po svém pádu do umělého zapomnění v křesle a plakal. Později pracoval na zahrádce. Antonín Novotný se najednou propadl do úlohy strejce, který si rád poklábosí s lidmi v hospodě, zahraje si v karty a jde spát. Dosud prý žije Molotov, svědek strašlivých tragédií, chodí s holí na procházku, ale velké dějiny ho nevedou v evidenci. Moji generaci neustále doprovázel stín rozmáchlé moci Leonida Iljiče Brežněva. Svým rozhodnutím změnil tento muž rázem osudy milionů lidí v mé zemi. Dva roky po jeho smrti se nad ním zavřela hladina zájmu. Možná to tušil, a proto chtěl přežít aspoň jako spisovatel, začal spisovat své vzpomínky, fádňi, neživé a nudné dílo, ve kterém se s neuvěřitelnou pedantností vyhnul všemu, co by mohlo být zajímavé a lidsky oslovující. Před několika lety jsem dostal tyto vzpomínky zdarma v kiosku na malém nádraží, nádavkem k novinám, tak jako kyselý bonbón, který mi kdysi dával kupec ke kilu mouky, pro které mě poslala maminka. Kdyby se naše země mohla usnést na odplatě za noc plnou tanků a letadel, na lepší by nepřišla.

Za nepřítomností lidí fičí oficiálními dějinami jen studená prázdnota. Dětem neleze takový dějepis ve škole do hlavy, a proto z nich vyrůstají ignoranti. Jestliže je naše dějepisce tak kruté ke svým, jak potom očekávat, že by korektně zacházelo s těmi, kteří jen ruší přehlednost vítězného historického

procesu. Všichni protivníci byli z dějin vymazáni ještě důkladněji než omylní revolucionáři. Zůstaly nám dějiny jako hřbitov, na kterém byla smazána jména na kamenných deskách. Ze všech absurdit, které se objevily ve východní Evropě, je tato nejvíce vymknutá z evropských tradic. Je nejméně pochopitelná a nejméně omluvitelná, je to skutečně mrazivá ruka vztažená do budoucnosti, sudička slepých a hluchých příštích generací.

Je tato depersonalizace dějin důsledkem promyšleného záměru anebo prostě strachu a bezradnosti při pohledu na vlastní dějiny? Je možné, aby mělo na pracovní iniciativu lidu špatný vliv, kdyby se dětem ve škole řeklo, že prvním prezidentem republiky byl T. G. Masaryk? Snížila by se doживost krav, kdyby někdo napsal, že Slovenský stát čtyři roky celkem slušně prosperoval? Nezdá se mi možné, aby tomu někdo vážně věřil.

Na prahu takových záhad je lepší přiklonit se k vysvětlení, opírajícímu se o zkušenost, že v našich domácích poměrech jsou všechny zvrácenosti spíše produktem ledabylosti, hlouposti a šlendriánu než dílem ďábelsky pracujících mozků. Svěrací kazajky pro duchovní život této země jsou z hrubého plátna. Nebylo asi nikdy přesně nařízeno, jak mají vypadat dějiny, bylo však vytvořeno klima totální závislosti, strachu a devótnosti. V takovém klimatu se i bez geniálních instrukcí zrodí jen takové dějepisectví, jaké máme.

Dějinné abstrakce lze bez velkých těžkostí vyspravovat, měnit a retušovat. Dějiny osob jsou také preparovatelné, ale chce to větší námahu. Dějiny osob jdou většinou vlastními cestami, ne vždy v přísné souběžnosti s abstraktním historickým procesem, osudy lidí vnášejí do dějin proměnlivost, nejistotu a vymezenost v čase. Proto se tak málo hodí pro podstavec moci, která chce být věčná a nezměnitelná. Dějepisci se státním platem nejsou většinou hlupáci, nahlédli do archivů a vědí, že podstavec současnosti není z jednoho kusu. Protože však chtějí být dále státem za výhodných podmínek zaměstnávání, vyhnou se všem historickým osobnostem, jejichž úloha ještě nebyla kodifikována. Tak vzniká hřbitov bez jmen. Místo živého dějepisu abstraktní historický proces bez lidí, bez tragických lidských osudů, kterými se dějiny této země jen hemží. Žádný ďábelský projekt na redukci dějin nebyl vypracován, svědčí o tom i skutečnost, že když jenom na pár let ustoupil strach, začalo dějepisectví ožívat nezvyklými dramaty a z minulosti se začali vynořovat lidé odsouzení k umělému zapomnění. Nic tajemného na naší bídě není. Co z toho, že ti, kteří odsoudili k zapomnění jiné, budou odsouzeni jednou k témuž zapomnění? Je to slabá útěcha.

O jedné výhodě špatných politických systémů

Když jsem pracoval jako strojník na rypadle, měl jsem už jasné vědomí o špatnosti politického systému, ve kterém žiju. Nijak jsem se tím netajil a své umírněně formulované výhrady jsem dokonce seřadil a sepsal. Právě proto jsem pracoval jako strojník na rypadle.

Jedna ze špatností, kterých je si systém vědom, spočívá v tom, že odměňuje fakticky všechny dělníky stejně, ty, kteří pracují dobře, i ty, kteří po většinu dne sedí a pijí pivo s rumem. I moje odměna nebyla závislá na kvalitě mé práce a na mé pili, vylepšit se dala jen prostřednictvím nejrůznějších drobných podvodů, falšování výkazů a obratným smlouváním se stavbyvedoucími. Vědom si hluboké scestnosti tohoto systému, který snižuje produktivitu práce na zlomek možností a vychovává z dělníků lemply, jsem se často přistihl při tom, že pracuji proti své vůli neobyčejně poctivě a někdy až vášnivě dobře. Zpocen od nevysvětlitelného fanatismu jsem usiloval o to, aby rýha v zemi byla rovná jako když střelí a aby její dno bylo pěkně upravené. Stěží jsem potlačoval nevraživost, když moji pomocníci odcházeli na dlouhé polední přestávky a vraceli se třeba až za dvě hodiny.

Když jsem zkoumal svou nevhodnou a mému postavení ve společnosti neodpovídající pracovitost, dospěl jsem k závěru, že její motivace je naprosto uhozená a ani v jednom bodě neodpovídá známým sociologickým popisům. Jednou v zimě jsem pracoval s nakladačem u obrovské kopy zmrzlého šterku. Nabíral jsem ho odspoda, takže se brzy vytvořily strmé stěny čnicí do výšky několika metrů. Pracoval jsem zuřivě a řidiči nákladních aut si ukazovali prstem na čelo a dávali mi i jinak najevo, co si o mně myslí. Já jsem horečně ukrajoval z podloží šterkové hory, protože se mi najednou zdálo, že už už vytvořím útvar, který se bude navlas podobat křídovým útesům na anglickém pobřeží, kterým se říká Seven Sisters. Motivace mé bláznivé pracovní aktivity byla tedy estetická a nostalgická. Jen z těchto důvodů jsem překračoval plnění plánu a pomáhal upevňovat špatný politický systém, který ničil mě i mou rodinu.

Výhoda špatných politických systémů spočívá v tom, že nikdy nejsou schopny zkazit úplně všechno obyvatelstvo, že jejich systémový vliv, slepě sledující velkodějinný cíl, se třísťí na svébytnosti lidských životů. Tím se do jisté míry neutralizuje každý systémový omyl, každá pitomost a každý špatný záměr. Přirozené lidské nadání tíhnout k lepšímu prostředí, vylepšovat si život a zkrášlovat si ho, je nejlepším pomocníkem špatných systémů. Špatné režimy doslova tyjí z toho, že nejsou schopny donutit všechny lidi, aby se chovali přesně podle systémové logiky. A tak ti, kteří třeba z genetických důvodů tíhnou k poctivosti, ti, kteří cítí z neznámých důvodů radost ze své dovednosti, ti, kteří se narodili s tvůrčím duchem anebo s obětavostí, napravují automaticky důsledky systémové debility, které by jinak byly katastrofální.

Nevím, jak změřit nezkazitelné lidské vlastnosti v lůně národa, neodvažuji se odhadnout míru jejich zastoupení v průměrném obyvatelstvu. Když však vezmeme do úvahy, že takřka všechny uměle konstruované politické systémy mají více či méně špatné úmysly, jsou jejich úspěchy zaznamenány v dějinách z velké míry dílem těch, které nebylo možné zkazit, těch, kterých žádný systém nemůže zbavit schopnosti pracovat, přemýšlet a tvořit. V takzvaných zlatých dobách některých národních kultur se při řízení obcí a států často uplatňovali násilníci, kariéristé a tyraní; stavitelé, malíři, kameníci, básníci, vynálezci a badatelé si jich však nevšímalí a pilně pracovali.

I v našem systému najdeme izolované ostrovy, kde lidé pracují na svém malém zlatém věku. Včelaři chovají svá včelstva, stěhují úly za kvetoucími stromy a prodávají na trhu med, který chutná přesně tak jak před sto lety. Zahrádkáři, které systém ještě nestačil převychovat na producenty dusíkaté zeleniny, vypěstují jablka, která by se logicky už neměla vyskytovat. V malém městě jsem viděl dům, možná ani nebyl soukromý, byl na to příliš velký, všude kolem bylo plno květin, z oken a z balkonů padaly barevné vodopády, stačilo jen stát a dívat se, aby měl člověk radost. Do systému dům nepatřil, do systému patří šedivý, nudný a anonymní panelák, v němž bydlí v izolovaných betonových buňkách oběti systémového myšlení. Přijdu třeba do obchodu na vesnici, ženské si tam povídají, protože nemají naspěch, pustí vás klidně napřed, prodavačka se chlubí, co všechno v té zapadlé prodejně má, a při součtu zboží vás neokrade.

Nejsem si nikdy jist, zda se mám nad nesystémovými jevy radovat, nebo je spíše sledovat s lítostí. Vědomí špatnosti celého systému by mělo s radostí vítat především jeho typické projevy, protože potvrzují přesvědčení. Měl bych se asi radovat, když mi při opravě auta vymění nový akumulátor za starý z odpadu, když vlak, který měl přijet v jedenáct nula tři, přijede až ve dvanáct třicet, protože tímto způsobem mi systém předvádí názorně svou špatnost. Kdyby už nefungovalo vůbec nic, připustili by možná i ideologové, že někde v základě systému je nějaká chybička. Měl bych sledovat se zklamáním včelaře, který s láskou rozmlouvá se svými včelami, měl bych odvrhnout vzpomínku na dům v květech a nedojímat se nad členy horské služby, kteří mě kdysi po úrazu snesli jemně a bezpečně z vrcholu hory. Všichni tito lidé totiž zlepšují tvář systému a prodlužují špatnou fázi jeho existence.

Jenže já v rozporu s touto logikou se zříkám docela rád satisfakce, kterou mi poskytují ryze systémové jevy, a přihlížím se zalíbením činnosti lidí, kteří buď svým genetickým ustrojením, nebo z nějakých jiných příčin odolávají špatnému vlivu a pracují jako by systému nebylo. Tiše třeba obdivuji lékaře, který se dře jako kuň za čtvrtinu platu, který dostávají jeho západní kolegové, celé dopoledne operuje, pak letí na oddělení, aby se podíval, jak se daří babce, která vzhledem ke svému stavu už stěží vykrmí pro svého dobrodince husu, ve volné chvíli prolisuje s výčitkami svědomí článek v odborném časopise, odkluše na stranické školení o posledním naprosto zbytečném usnesení strany a k večeri při noční službě pojí z kastrůlku nudle s mákem, které mu žena připravila. Takový lékař vylepšuje nehodný systém a prodlužuje jeho životnost. Se svou nemocí půjdu ovšem raději k němu než k nějakému typickému produktu systému, který už vystudoval jen díky svým systémovým vazbám. Jedu jak blbec přes půl města dát se ostříhat k nesystémovému holiči, který při práci živě dokumentuje kolující pověsti, než bych zašel k tupé přežvykující káči hned za rohem. Při dobrých znalostech nesystémových zbytků lidstva může člověk strávit příjemně celý den a na systém a jeho typické projevy ani nenarazí. Pravda, takové štěstí netrvá dlouho, už na druhý den nás systém může chytit za límec a pořádně s námi zatřepat.

Není ovšem předem známo, jaké procento lidí by se osvobodilo z letargie, špatných návyků a tupé rezignace, kdyby se vliv špatného systému zmenšil. Dá se předpokládat, že vidět by to okamžitě bylo, jak se to jednou už na krátký čas stalo. Je to k neuvěření, ale já se pamatuji, že jsem v roce 1968 se zalíbením sledoval zdvořilou a taktí práci celníků. Nevíme však, jak dlouho by to vydrželo. Já bych asi ve všech systémech chodil se svými starostmi především za lidmi, kteří v důsledku vnitřní odolnosti stojí nad všemi systémy a zhodnocují své životy řemeslnou dovedností, pátráním po věcech, které ještě nebyly objeveny, láskou, obětavostí a jinými vlastnostmi, které nacházíme jen u jednotlivců a ne v politických systémech. Tím nechci říci, že by se nemělo pracovat na zlepšení historického rámce, ve kterém lidé žijí. Protože se však schyluje k půlnoci, zdá se mi v této pozdní hodině, že nejlepší systémy jsou asi ty, které poskytují svým poddaným co nejvíce prostoru k uplatnění všeho, co tihne k lepšímu prostředí. Jen tak tak že jsem se nespletl a nenapsal k uplatnění soukromé iniciativy.

O prvenstvích našeho století

Kdo měl tu smůlu a narodil se ve dvacátém století, je často a důrazně upozorňován na to, že je očitým svědkem událostí a objevů, které se vyskytly po prvé v dějinách lidstva. Připomínali mi to už od dětství a jako ostatní jsem si na to asi zvykl. Před tisíci lety by nikoho nenapadlo mentorovat takto celou generaci. Lidé žili skoro přesně tak jak před sto lety a věděli, že jejich potomci budou žít za sto let také tak. Nebýt Evropy měli bychom klid i nadále. Jen v našem století jsme nuceni žít po mnoha tisíci letech po prvé se znepokojivou myšlenkou, že otevíráme dveře, o kterých ani nevíme, kam vedou, jestli do světa nebo do tmy.

Začal jsem mít o tom své vlastní tušení, když jsem se dozvěděl, že na Londýn dopadla první raketa v 2. Spadla z čistého nebe, bez upozornění a bez leteckého poplachu, zabíjela, aniž poskytla lidem možnost chvát se hrůzou. Pomyslel jsem si tehdy, že lidé vymysleli něco tak obrovského jako zemětřesení, o kterém také nikdo nic předem neví. Když vybuchla bomba nad Hirošimou, bylo mi patnáct let. Vzrušilo mě to mnohem méně, protože zkáza byla mimo mou představivost. Sedlák, u kterého jsem byl po hladových válečných letech na výkrmu, seděl nad novinami, klepal do nich prstem a říkal, že tohle změní svět. Místo aby zapřáhl koně, lehl si do trávy pod hrušku a koukal do nebe. Viděl jsem, že ho to vzalo. Jeho žena se však velmi zlobila a řekla, že krávy za ni nikdo nepodují, i kdyby padlo tisíc bomb. Japonsko bylo strašně daleko.

Později jsem viděl po prvé v dějinách na obloze letadlo bez vrtule, turbiňák, jak se tehdy říkalo. To jsem už cítil zřetelněji, že se s naším stoletím něco děje. Zvykl jsem si na představu, že k letadlu patří vrtule, byla to součást řádu mého světa, světa, do kterého jsem se narodil a byl na něho hrdý. Sbíral jsem obrázky letadel a obdivoval jsem autogiro značky Sikorski, ostatní kluci neměli o Sikorski ani ponětí. Nepříjemně se mě dotklo, že vrtulový řád, který měl být podle verneovek vylepšován jen přidáváním dalších a dalších vrtulí, byl najednou zrušen. Pak už to šlo ráz na ráz, prvenství v dějinách se na mne jen hrnula; po prvé v dějinách pípál ve vesmíru sputnik a lidé vybíhali z domů, aby se podívali, jak bliká na večerním nebi, po prvé přistáli lidé na Měsíci, díval jsem se na to divadlo do čtyř hodin ráno. To další je všechno tak notorické, že si toho už ani nevšímáme. Naštěstí k nám ještě nepronikly komputery do domácností a tak nejsme nuceni dívat se na tu strašlivou výzvu lidskému rozumu ještě i doma.

Co mě nejvíc mate, je skutečnost, že všechna tato prvenství dosáhli lidé, kteří se téměř v žádném podstatném ohledu neliší od mého pradědečka, který pravděpodobně neuměl číst a psát. Přes všechna prvenství se lidé vlastně nezměnili. Dá se dokonce předpokládat, že Sokrates byl o něco chytřejší než většina inženýrů od firmy IBM. Nezměnění lidé změnili dokonale svět kolem sebe. Lidé psychologicky a sociálně navlas podobni svým předkům, řekněme těm, kteří táhli Evropou osvobodit Boží hrob, nebo těm, kteří prozkoumali italskou a španělskou hru v šachy, to znamená v průměru stejně hloupí a chytrí, stejně propadlí pověrám a ideologiím, stejně malicherní i velkorysí, stejně krutí i laskaví, stejně ještě více nemocní a stejně osaměle umírající, se v jednom jediném ohledu začali podobat bohům. Není pro ně takřka nic nemožné, když na to, jak říkají Američané, vynaloží dost prostředků. V horečném spěchu vytvoří skoro každý den něco, co předtím nikdy nebylo. Od začátku věků až do včerejška.

Před stopadesát a více lety se zdálo, že bude mnohem jednodušší vytvořit člověka úplně nových vlastností než vyrobit vůz, který by se pohyboval vlastní silou po gumových kolech. Někteří utopisté z poloviny minulého století počítali s tím, že při použití nových pedagogických a sociálních receptur by se nový člověk mohl objevit v masovém měřítku už ve třetí generaci. Mysleli si to i ti, kteří se utopie zřekli a pokoušeli se vytvořit novou společnost na vědeckých základech. Krupská a Makarenko by jistě neuvěřili vlastním očím, kdyby se mohli po více než šedesáti letech sovětského zřízení dozvědět v novinách, že se objevili lidé, kteří kradli potraviny určené nemocnicím a dětským školkám a rozprodávali je na černém trhu. Není tedy tak ohromující, že lidé vykročili do vesmíru a že sestrojili celkem jednoduché prostředky ke zničení své vlastní planety, ohromující je, že to dokázal tentýž druh bytostí, který zde žije tisíce let.

Mnohá prvenství zapadla do běhu světa a zevšedněla. Ve svém celku, v organizaci sociálního života, v jazyce, kterého používají mezi sebou, nevyvodili lidé ze série svých epochálních kroků ani tolik poučení,

co jejich předkové ze skutečnosti, že tři dřevěné lodi, které jednoho dne vypluly ze Španělska na západ, objevily nový kontinent.

Netečnost člověka k vlastním výkonům se zřetelně prohloubila. Genialita druhu zapadá do malých dějin bez odezvy a co je ještě horší, dějinné aktivity správců velkých lidských celků, států a jejich bloků nezaznamenaly zatím ani jedno prvenství. Spravují nadále všechna prvenství, která nashromáždila věda a technika, jako hokynáři svůj krám. Správcové obrovského technického potenciálu našeho věku se v ničem neliší od svých předků, jak jsem si všimnul, zdobí se dokonce vzájemně řády a zdá se, že je to pro ně důležité. Lidé, kteří disponují stamiliony tun nejrůznějších kovů, stojí v pozoru a třesou se pýchou, když jim připínají na klopou nepatrný kousek plechu. Současně se vyskytující genialita a zoufalá pitomost musí nutně vést k nějakému neštěstí. Všichni už víme, jaké neštěstí to bude.

Snažím se představit si, co by se muselo stát, jaké poselství by musely vysílat rozhlas a televize, aby lidé vyběhli z domů a nějakým sociálním činem projeví stejnou genialitu, s jakou dovedou vyrobit digitální hodinky. Český romantický básník K. H. Mácha, který zkoumal mystérium spojující člověka s kosmem, viděl z oken, že hoří. Běžel tak jako ostatní k ohni a pomáhal hasit, přitom se nachladil a umřel. V našem století by se asi byl dožil požehnaného věku, protože by mu ani nenapadlo, aby běžel k ohni, když na oheň máme profesionální hasiče, na věci veřejné profesionální politiky a na válku profesionální vojáky. Nevím, jaký signál by musel být vyslán, aby prorazil izolovanost malých dějin a přivedl všechny lidi na nějaké shromaždiště, kde by se přijalo společné usnesení, že se od této chvíle upouští od organizovaného násilí v sociálním životě, že se odevzdají všechny kovové zbraně do sběru a každý si ponechá jen dřevěný klacek k ochraně vlastního obydlí, že se každému národu dovolí, aby žil podle svého a že kromě jiných věcí se utopie pokládá za možnou. Jen něco na ten způsob by se ve svém významu vyrovnalo tomu, co lidé dokážou ve výrobním a technickém ohledu. Až v takovém nebo podobném případě by se mohlo zaznamenat, že lidé učinili v sociálním ohledu něco po prvé v dějinách.

Zdá se však, že tomu nic nenasvědčuje. Ani největší optimisté se nemohou prokázat známkou nějakého obratu od tisícileté tradice. Já se utěšuji myšlenkou, že se snad něco děje a my to zatím nevidíme. Když před sto lety namontovali první skromní géniové do kočáru motor, nebylo ještě vidět dálnici, po které se dnes vracela v těsném sledu auta na svá obvyklá parkoviště. Možná se právě v této chvíli odpoutalo několik lidí od tisíců předcházejících let a zamířilo na příští shromaždiště.

O umdenken

Dnes dopoledne vyšplhali členové jedné skupiny ochránců přírody na střechu chrámu Sv. Štěpána ve Vídni. Měli horolezeckou výstroj, ale i tak to chtělo asi odvalu. Tam nahoře neučinili pak nic jiného, než že roztáhli kus bílého plátna s nápisem umdenken. Vídeňáci stáli dole a koukali nahoru. Policie se pokoušela horolezce po dobrém sundat a také se jí to podařilo. Dostali prý pak menší pokutu. Viděl jsem to všechno v televizi a musím říct, že se mi to líbilo. Bylo to vtipné, slušné, odbylo se to bez násilí, nikomu se nic nevnucovalo, nezvyklý čin neohrožoval nikoho kromě těch, kteří ho vykonali.

Obzvláště se mi líbil nápis, protože nebyl ve své obecnosti ani proti něčemu ani pro něco. Nevěděli jsme přesně, čeho se umdenken týká, zda záchrany lesů, čistoty moří nebo nečistoty jaderných elektráren. Byla to výzva ryze filozofická: na střeše starého chrámu se žádalo jedním slovem, aby se všechno znovu promyslelo, protože je právě na čase. Nebylo též řečeno, co by se mělo znovu promyslet, autoři nápisu se jistě domnívali, že čím více se toho promyslí, tím líp, nechtěli nikoho předem omezovat.

Horolezci vylezli s výzvou na střechu chrámu, protože měli asi stejně smutný pocit jako já, že na výzvy, obsažené v tradičních formách naší kultury, už nikdo nereaguje. Čeho dosáhli například fyzikové, když na začátku století zjistili, že staré představy, na kterých spočíval svět, už neplatí? Kolik vědců už marně prosilo o umdenken, když, sami udiveni dosahem svých objevů, došli k názoru, že nová věda nemůže existovat při starém způsobu myšlení. Nikdo samozřejmě neočekává od laureáta Nobelovy ceny, že poleze na střechu chrámu. Smiřujeme se s tím, že výzvy v knihách a rezoluce konferencí nezviklají běh malých dějin. Obecného pocitu, že by se mělo všechno znovu promyslet, je ještě málo. Poptával jsem se známých, zda je zviklala akce horolezců, většinou nevěděli, o čem mluvím.

Co všechno se bude muset stát, aby se znovupromýšlení věcí stalo naším denním chlebem? Jakou hladinu nedýchatelnosti vzduchu ještě sneseme, než se dáme na útěk? Abychom zjistili, že není kam utéci? Musí být přece nějaký bod, ve kterém prostě pud sebezáchovy zařve hromovým hlasem umdenken!

Zkoumám nepředpojatě myšlení svého mládí a zjišťuji s jistým zahanbením, že jsem měl v jedné etapě života pocit, že není zapotřebí nic znovu promýšlet, že všechno už bylo promyšleno a že hlavní je, přidat se k nejlépe promyšleným sociálním projektům. Naléhavost znovupromýšlení jsem pocítil až v další etapě života a vůbec si nejsem jist, že by mě k tomu dovedly hlavně výzvy fyziků a laureátů Nobelových cen. Nejsem si jist ani tím, zda nutkání k novému promýšlení všech věcí mělo svůj původ v kvalifikovanější práci mozku. Nutkání se dostavilo zřejmě po nárazech zvenců, po prožití nešťastných zkušeností, po nárazech šokujících skutečností, na které je náš život ve východní Evropě tak bohatý. Nárazy přicházely postupně a vyústily v konečný kopanec, který se dostavil jednoho rána v srpnu 1968. Předtím i potom jsem byl k novému promýšlení věcí systematicky postrkován příznivým prostředím, prostředí bohaté na údery je pro umdenken prospěšnější než výzvy na střeších chrámů. Přitom mě ovšem trochu mate, že stejné nárazy nepostrkují všechny lidi stejným směrem, že některé nepostrčí dokonce vůbec. Sociální prostředí není asi tím pravým kulečnickovým stolem, na kterém pořádný náraz zažene všechny koule do jednoho kouta.

Po letech, která uplynula, jsem vlastně vděčný za nárazy, které mě přiměly k umdenken, k novému promýšlení věcí. Několikrát jsem pomyslel na to, že by byly prospěšné i jiným pořádkumilovným místům v Evropě. Ne že bych si to skutečně přál, nemohlo k tomu dojít pro velké nebezpečí, že by se klidná místa v Evropě takovým nárazům silně bránila. Platí však asi obecně, že k potřebnému umdenken dochází až po kopanci, po vydatném zemětřesení, při kterém se ideologické konstrukce rozpadnou, zřítí se fasády a také se ukáže, které tvrze zůstanou nepoškozeny stát. Potom je už všechno přehledné, člověk snadno rozezná chyby v projektu a zbuduje si příbytek, který už něco vydrží. Nesmí ovšem přitom myslet na velké pohodlí. Nevýhoda historických kopanců spočívá v tom, že se neušťedřují bezbolestně. Bylo by ideální, kdyby postrky k přemýšlení, kterých, jak věřím, nám bude ještě dopřáno dost a dost, měly tak klidný průběh jako akce na střeše vídeňského chrámu. Nemohu bohužel přijít na nic, co by se podobalo kopanci a nebolelo to.

Když se začalo před lety mluvit o tom, že by se americký atomový reaktor na Třímílovém ostrově mohl propálit celou zeměkouli až do Číny, neměl jsem z toho velkou radost. Atomové elektrárny se mi až tak

nehnuší, z velkých chladících věží se valí bílá pára a jinak není nic vidět. Hnuší se mi, když vidím, jak se z komínů tradičních továren rozlézá po okolí žlutý, oranžový a modrý dým, jedovatý už na pohled, hnuší se mi, když jedu líbeznou krajinou a u polních stružek a zelených lánů s naším slavným příštím chlebem vidím tabulky s lebkou a zkříženými hnáty, hnuší se mi, když přicházím k řece, ve které jsem se kdysi koupal i s dětmi, a ona mě už zdaleka vítá smradem, nad kterým se zvedá žaludek.

Věřím, že šoková terapie, o kterou se starají stále častější ekologické katastrofy, bude mít nakonec na umdenken rozhodující vliv. Více mě mrzí, že se stejný hnus, jaký pocítujeme nad slizkými a ulepenými břehy řek, nešíří nad jevy, které ohrožují budoucnost lidské civilizace na prvním místě. Například nad lží, kterou čtu v novinách, nad brutalitou, která je všude kolem a která se omlouvá falešným zájmem velkých dějin, nad projevy státníků, ve kterých není nic lidského, nad jednáními, konferencemi, dialogy a žvanírny profesionálních diplomatů, o kterých je předem jisté, že nikam nepovedou, nad přehlídkami válečných strojů, o kterých si zřejmě myslíme, že jsou určeny k zabíjení jiných a ne nás samých, nad počínáním despotů, kteří jsou zřejmě šílení, ale nikdo je nemůže zastavit, nad žranicemi, které se konají v sousedství hladu, nad tím, že tisíce lidí padnou uštvány zlovolnými a odcizenými institucemi a neštěkne po nich ani pes, nad tím, že vám nikdo nedá práci a nutí vás zoufat si nad svou zbytečností, prostě nad vším, nač jsme už zvyklí. Zločiny, které se páchají na přírodě a životním prostředí, jsou odvozeny z lidské ekologie, z trvajících katastrof politické. Velká škoda, že tato plíživá katastrofa nesmrdí tak alarmujícím způsobem jako zkažená řeka a nehlučí tak jako letadla na nové ranveji, proti které jsou ochotny povstat desetitisíce, brodit se blátem a bít se s policajty. Ekologická katastrofa politických poměrů se bohužel netýká všech najednou a její terapeutické působení je spojené s velkým rizikem. Umím si představit bohužel jen tu nejhorší situaci, ve které by všechny koule na stole byly zahrnány do jednoho místa. Nechci na ni raději myslet. Neumím si však představit, že by chudáci, kteří tu zbydou po atomové válce, znovu vztyčili poničené hranice mezi státy, zavedli pasové kontroly, zvolili špatné vlády a dovolili vybraným lidem nosit na ramenou hvězdičky jako výraz zákonného práva k zabíjení.

Heslo ze střechy vídeňského chrámu nevyčleňuje z přemýšlení ani jedno zlo. Nemám nic proti tomu, když se začíná s umdenken u reálných smradů, možná přejde tato činnost mozku pak snadněji k smradu, který je zalezlý ve dřeni našeho bytí, v rozsáhlé ekologii lidí a lidí, národů a národů, států a států.

O pokrokové technice

Jako válečného poškozence mě po válce zavolali na národní výbor, ukázali mi obrovskou hromadu šatstva, které obnosili průměrní Američané, a řekli mi, abych si vybral. Vybral jsem si battledresovou bundu, kterou mi pak záviděli všichni kluci, kteří nebyli váleční poškozenci. Když jsem si vybíral kalhoty, zjistil jsem, že všechny mají poklopec na zips. Byl jsem ohromen jednoduchostí, s jakou byl vyřešen trapný problém rozepnutých knoflíků. Nosil jsem tuto technickou novinku s hrdostí, kluci, kteří se mi na záchodě posmívali, nevěděli nic o tom, že technický pokrok se nedá zastavit a že po čtyřiceti letech budeme nosit zips na kalhotách všichni.

Ideologie východní Evropy se stavěla na začátku k technickému pokroku jako ti kluci. Koryfejové vědeckého učení o společnosti s technikou nepočítali, připadala jim politicky podezřelá. Dobová hesla mluvila o tom, že vše rozhodují kádry, nadšení, socialistické soutěžení, uvědomělost atd. S technikou byla potíž také proto, že byla trumfem druhé strany. Z těchto a jiných důvodů, které jsou skryty v tradici sovětské podezřívavosti vůči inteligenci, předváděla v poválečných letech propaganda budování socialismu ve starém utopickém oblečení. Sny se stanou skutkem, když se lidé s nadšením vrhnou do práce. Celá otázka budoucnosti se jevila hlavně jako otázka organizace a nasazení mas. Zdálo se, že není pevnosti, které by nedobily nadšené, obětavé a neumdlévající ruce. Básně, písně a filmy budily dojem, že lopata a krumpáč vyřeší nakonec úplně všechny problémy výstavby nové společnosti. Ideálem filmových záběrů byla velká pracoviště, na kterých se neproduktivně hemžili lidé, převážející v kolečkách písek. Záběry z Číny ukazovaly nepřehledný dav, jak přenáší hlínu v ošatkách. Naivní propaganda manuální práce kladla tehdy základy technické zaostalosti. Představa pracovního nasazení davů byla blízká ústředním hlavám v komunistickém hnutí, souvisela s celým pojetím politiky jako především organizační činnosti. Z ní vyplynula celá koncepce extenzivního hospodářského vývoje. Zdá se, že jen vojenští odborníci nepropadli scestným představám a tiše pracovali v rozsáhlých laboratořích na vývoji atomových zbraní, skvělých raket a ponorek.

Pamatuji si však, že mozoly získané při kladení lopatokrumpáčových základů socialismu naplňovaly mnohé příslušníky mé generace nadšením. Je celkem možné, že konkrétní projevy mravenčí utopie rušily svým způsobem odcizení práce, učinily manuální práci jevištěm kolektivistických orgií a rušily osamění desetitisíců. Takto se o tom tehdy samozřejmě nemluvalo, v masové manuální práci však byl určitě skryt zdroj radosti, uvolnění a kolektivistických prožitků, jinak by se nestalo tolik mladých lidí dobrovolnými podílníky na stavbách tratí a přehrad. Primitivní manuální práce se stala středem propagandistických oslav. Hemžení na mládežnických pracovištích však nebylo jen jejím produktem. Působily tu i jiné podněty, možná například i touha po fyzickém uvolnění, jaké přináší dnešní jogging. Je to v každém případě zvláštní kapitola ve vývoji východní Evropy. O to zajímavější, že se opakovala i v neevropských zemích. Naposledy pozvedl mravenčí utopii k výšinám kormidelník Mao, když propagoval stavění malých vysokých pecí, nemluvě o Rudých Kmherech, kteří se odvrátili totálně od technické civilizace.

Dnes je však sláva této utopické kapitoly za námi. Vědomí zcestnosti extenzivního rozvoje se pomalu přišourávalo do oficiální ideologie východní Evropy v průběhu šedesátých a sedmdesátých let. Dnes je nejvyššími orgány kanonizován vědecký a technický pokrok jako příkaz doby, závisí na něm osud reálného socialismu. Není dne, aby toto téma někdo nepřipomenul, na fotografiích v novinách se stále častěji objevují muži v bílých pláštích, kteří hloubají nad nějakým přístrojem nebo důležitě pozorují bílou kysu. Představitelé státu odměňují inženýry a vynálezce státními cenami a v každém projevu se dovolávají nové ideologické modly, vědeckotechnické revoluce, která byla povýšena mezi státní zkratky VTR. Všemi prostředky propagandy se má VTR podporovat. Možná skutečně někdo věří, že tímto způsobem se podaří vyrobit stroj, nad kterým ustrnou Američané s úžasem a začnou se i s Japonci předhánět, aby si zajistili jeho import.

Největším problémem tohoto jistě užitečného prozření je skutečnost, že vědecký a technický rozvoj je dosud doménou Západu. Z toho vyplývá mnoho těžkostí, kvůli této nepříjemnosti se ideologie dostává do schizofrenních stavů. Po většinu všedního dne žije z neustálého hanění kapitalismu a Západu jako celku. Přitom se současně po ní chce, aby ohlašovala jako stěžejní úkol něco, co je právě na Západě v plném

rozkvětu. S křečí v mluvidlech se proto mluví o světových parametrech, o světových špičkách, o vyspělé technice průmyslových zemí, o neúprosných konkurenčních poměrech v kvalitě a úspornosti atd. Není lehké vypořádat se se zjevným paradoxem, že společenské zřízení ve všem zaostalé a historicky odsouzené k zániku je přece jen v jedné věci neustále před námi. Je proklatě paradoxní, že my, ve všem na špičce vývojové spirály, vždycky vlastně čekáme, až se na Západě něco nového v technickém vývoji objeví a pak to se zpožděním a samozřejmě v horším provedení zavádíme sami. Nyní už to vypadá tak, že na některé věci už ani nestačíme a musíme je jednoduše vynechat, což by nebylo ani tak tragické, když uvádíme, že se na Západě někdy vyrábí s obrovským technickým umem i věci naprosto zbytečné. Horší je, že technickým zaostáváním jsou napadena všechna základní odvětví výroby v naší části světa, nevyhnutná pro udržení životaschopnosti. Je zvláštní, že tuto základní chybu systému jsme schopni už dnes přiznat. Oproti minulosti je to v ideologii východní Evropy nevídaný pokrok.

Pozoruji se zájmem, jak se se zjevným paradoxem vyrovnávají kvalifikovaní ekonomové a prostomyslní manažeři. Vědomí si ideologických hranic, kroutí se všelijak, ale nakonec se přece jen dostanou na hranu stolu, odkud je všechno jasně vidět. Jenže nikdo se neodvází říci, že k tomu, aby se i u nás dařilo vědeckému a technickému pokroku, by bylo zapotřebí změnit celé politické a sociální klima. Muselo by se říci, že je asi přírodním zákonem, že míra svobody, kterou je člověk obklopen, se úměrně projevuje na jeho vynalézavosti, přemýšlivosti a energii.

U nás může samozřejmě ještě každý vědecký a technický pracovník přidat k jednoduchému konstatování nádavkem množství konkrétních systémových absurdit, které ztěžují kýžený rozvoj. Mnohým dokonce toto bludiště absurdit zakrývá podstatu věci. Odtud pak plynou argumenty, které slyšíme v diskusích expertů; dovídáme se, že hlavním omezujícím faktorem vědeckého pokroku je třeba nedostatek pracovníků při umývání laboratorního skla, poruchovost našich měřicích přístrojů, nedopracovanost metodiky vědecké práce atd. V takových diskusích se dovídáme často věci přímo neuvěřitelné. Avšak i ti chudáci, kteří se snaží protáhnout vědu bludištěm byrokratických předpisů, vědí, že by se okamžitě uvolnila intelektuální energie celkem početné základny vědců a techniků, kdyby tito lidé dostali prostředky a klid od ideologické, kádrové a ekonomické diktatury. Všechno ostatní by si už zorganizovali sami. Jenže právě tohle se nesmí říci.

Oficiálně bylo už řečeno, že systém stojí v tomto ohledu před nejdůležitější výzvou v dějinách své existence. Je to nesmírně riskantní prohlášení, protože nakonec se nutně ukáže, že výzva k důslednému rozvoji vědy a techniky je realizovatelná jen jako výzva k uplatnění myšlenkové svobody, nezávislosti a nekomandovaného rozvoje iniciativy rozumných lidí.

O hře v televizi

Probírám se v tomto svém uvažování většinou záznamem paměti. Vzpomínám na situace a události, které mě vzrušily anebo mi udělaly díru do hlavy. Abych nezanedbával současnost, dívám se někdy i na televizi. Dával jsem se i včera, když dávali hru od tajemníka svazu spisovatelů. Sedmdesát minut jsem seděl jako na Jehlách a potom jsem uvažoval o tom, proč musí u nás všechny pokusy předvést veřejně příběh ze současnosti dopadnout tak mizerně. Záleží to všechno jenom na umění napsat hru? Co kdyby se celý příběh i s postavami odevzdal někomu, kdo hru napsat umí, vzešlo by z takového experimentu vzrušující dílo? Pravděpodobně ne. Debakl, kterým takové pokusy většinou končí, je předznamenán už ve výběru skutečnosti, ve stísněnosti povoleného rámce, ve kterém se příběh musí odehrávat. Vysvětloval mi to jednou Milan Uhde. Měl možnost přivydělat si na nějakém rozhlasovém seriálu, kde je vše předem dané a stačí jenom trochu zamíchat zavedenými figurami, napsat dialog a vrazit tam zvuky otevíraných dveří a řinčení telefonu. Uhde šanci odmítl ve skličujícím poznání, že by dopadl právě tak bídně, jako seriáloví autoři před ním. Povolená skutečnost je v jádře už předem zmrzačená a ani řemeslný génius z ní nemůže vytvořit plnokrevnou krásku.

Nemyslím teď jen na žádoucí ideologické vyznění, které se po autoru požaduje. To nemusí být odpuzující. Ideologické poučení, které mi tlumočila hra tajemníka svazu spisovatelů, mi nebylo proti mysli. Vřele souhlasím s tím, že chemické znečišťování našich řek dosáhlo ostudného vrcholu a že ředitelé závodů by se měli věnovat výstavbě čističek odpadových vod. Bylo mi blízké i mravní ponaučení z příběhu mladého muže, který odmítne pokračovat ve studiu lékařství, protože si uvědomuje, že jeho jediným předpokladem pro takové studium je nomenklaturní původ. Souhlasím s tím, že je trapné, když ředitel udělá novopečeného zetě vedoucím skladu, protože se dále nehodí, aby mu dělal osobního šoféra. Plně také chápu mladého muže, který chce nést zodpovědnost za zločin proti rybám. Stejně jako autora mě rozhořčuje, když se nakonec všechno zahraje do autu, aby se ze zodpovědnosti vyvlékli zasloužilí pracovníci. A co bych se nepřiznal, s okresním tajemníkem strany, který tak bystře vnímá celou mravní problematiku příběhu, bych celkem rád poseděl při sklence vína a podiskutoval o jiných mravních problémech. Protože to není ledajaký tajemník, přijede na svatbu k příteli bílou šestsettřináctkou a šoféra pošle domů „aby měl chlapec také nějaké volno“. Prostě, ideový záměr hry je užitečný, boj za čistotu řek a čistotu veřejného života je i mým bojem, jsem s tajemníkem svazu spisovatelů na stejné ideové platformě.

Toto ideové souznění by se však mohlo odbýt v obyčejné komunikaci, na základě obyčejných slov, z jakých se tisknou noviny. K tomu není zapotřebí angažovat herce a cvičit s nimi před kamerou. Ve hře chci mít něco jiného, celou autorovu skutečnost a ne jen pomocný materiál k ilustraci novinového poselství. To, co tajemník svazu spisovatelů v příběhu předvedl, není lidská skutečnost, je to stará dobře známá umělá skutečnost, vytvořená pro potřeby vládnutí anebo prosté civilizační zprávy. Hlavní smysl hry je připoután k řeči velkých dějin, v našem případě k jejich malicherné a nicotné výseči, na lidskou skutečnost, jediný zdroj umění, je jen nalepen. Vše, co bylo ve hře sděleno jako ideové poselství, by mohlo být třeba řečeno i v jiném, pravdivém příběhu, ale už teď jde strach z toho, jak by se takový příběh přeléval přes rámec povolené skutečnosti. Zdánlivě jde jen o malý posun, ale na účinek hry má zničující vliv. Posun způsobuje, že z obrazovky slyšíme řeč, která není řečí živých lidí, ale řečí ideologické konvence, vymyšlené pro jiný účel. Herci předvádějí obtížně a nepohodlně jednotlivé situace, které nejsou lidskými situacemi, jsou to pouhé sociální abstrakce, odvozené z banálních sociologických popisů. Možná mají své oprávnění v podkladech pro nějaká správní rozhodnutí, ale ve hře působí směšně. Umění harmonuje jen s pravou lidskou skutečností, v jejímž středu se každá postava pohybuje. Vždy mě znovu překvapuje, že tak elementární poznatek není obecně přijímán a že autoři, dokonce i tajemníci svazu spisovatelů, přistoupí lehkomyšlně na umírněně vypadající požadavek napsat obecně užitečnou podívanou a vymyslí si v zájmu takové užitečnosti příběh vně vlastní skutečnosti a předvedou ho lidem jako obrázek světa, ve kterém žijí. Neměl bych nic proti tomu, jen kdyby nás pořád někdo nenutil pokládat to za umění. Nejúspěšnější seriály televizních společností jsou udělány také tímto způsobem, jenže producenti takových seriálů se netváří, že jim jde o umění, produkují prostě zábavu pro průměrného

diváka a nijak neskrývají, že vztah předváděného ke skutečnosti je jim naprosto lhostejný. My tady ve východní Evropě vydáváme za umění každou produkci slova, hudby a obrazu, i zpěvák šlágrů se může stát zasloužilým umělcem. Tím pádem se i zmrzačená skutečnost, kterou nám předvádějí denně na obrazovkách, tváří jako pravá skutečnost.

Kromě literatury se těžko hledá oblast lidské činnosti, která by se neustále vracela ke stejným omylům. Sedlák neoseje po druhé pole, na kterém mu nic nevzešlo. Od těch dob, kdy se diskutovalo nad ždanovovskými postuláty, a od let šedesátých, kdy se jasně dokázalo, že zmrzačená skutečnost nemůže být východiskem umění, uplynulo čtyřicet a dvacet let. Je možné, aby byla se zavedením pořádku obnovena i neznalost věcí, které už jednou byly známy? Zdánlivě je to nemožné, a přece vidíme, jak se i tajemníci svazu spisovatelů pokoušejí zmocnit se světa, který vlastně neexistuje, a jak se znovu snaží přesadit do neživé pustiny živého člověka. Takové pokusy přinášejí vždy jen nová zklamání, i kdyby byla myšlena jako upřímný přínos k očistě životního prostředí.

Když někdy odnáším staré knihy, abych uvolnil místo novým, padne mi zrak na odstavec díla, které bylo ozdobeno cenami starých časů, přepadne mě hned nad prvními slovy lítost nad mrtvolou z papíru a z tiskařské černě. Lítost cítím proto, že se mi nezdá, že by všichni autoři, kteří se pokoušeli dostat utilitárním požadavkům na zpracování skutečnosti, byli od samého začátku podvodníci. Možná si jen mysleli, že pílí a talentem se dá i zmrzačená skutečnost polidštit. Mnozí jsou už dnes mrtvi a určitě ještě za života litovali, že se k těmto pokusům odhodlali. Myslím na to, jak asi bylo Fadějevovi, když se střílel do spánku a dělal tak tečku za svým trápením s Mladou gardou. Žádná řemeslná genialita není zřejmě schopna překrýt dezintegrující vliv ideologické účelnosti na konečnou podobu díla. Účelové usilování v umění se vztahuje vždy k předem upravené skutečnosti, k umělé konstrukci skutečnosti podle velkodějinných schémat, zapadne proto vždy hluše a bez odezvy, jako obyčejné hlášení o včerejším počasí.

Nu, kdo jiný by tohle všechno měl vědět než tajemník svazu spisovatelů? V závěru hry, o které tu mluvím, okresní tajemník zpovídá mladého buřiče, který se v zoufalství převrátil s autem, co ho bolí. Mladík odpoví, že jenom duše. V té chvíli jsem nevolí padl skoro pod stůl. Duše je v úplně jiných lidech a v úplně jiné skutečnosti. Jinak však vřele souhlasím s tím, že vymývat sudy od fenolu do veřejné kanalizace je svinstvo.

O čtení domácího tisku

Znám několik vzdělaných a inteligentních lidí, kteří ze zásady nečtou zdejší noviny. Než takové, říkají, to raději žádné. Z rozhovorů s nimi jsem nikdy nenabyl dojmu, že by tím pádem méně rozuměli světu, ve kterém žijí. Já jsem však nikdy nebyl schopen této neřesti zanechat. Nezřekl jsem se jí ani pak, když byly zakázány všechny noviny a časopisy, které měly úroveň, nebo byly alespoň čtivé, a když jejich místo zaujaly tiskoviny neuvěřitelně nudné a bezobsažné. Navíc ještě plné přímých nebo špatně zakrývaných lží. Slušní lidé přestali číst noviny, já jsem však četl noviny i nadále. Naučil jsem se překonávat záchvaty nevolnosti a šokujícího údivu nad pokleslým myšlením. Zůstával jsem se svými pocity čtenáře domácího tisku stále více sám, neměl jsem s kým si vyměnit názor o přečteném, ze všech přátel zbyli jenom dva či tři, kteří byli schopni sdílet se mnou údiv nad nějakou zhovadilostí. Nevím, jestli někdy předtím byla už doba, v níž by se čtení novin považovalo za deviaci od normálu. Moje okolí si však už na to zvyklo, jsou jistě i horší deviace.

Za posledních patnáct let se stal pro mě denní tisk zdrojem těžkého pesimismu a mnohokrát mě provokoval k úvahám o neomezených možnostech degradace novinářského řemesla. Čtení domácího tisku je vynikajícím korektivem intelektuálního optimismu, kterému může člověk podlehnout, když celý život čte moudré, vtipné a staré knihy a když se pohybuje většinou mezi slušnými, rozumnými a normálně uvažujícími lidmi. Bez čtení domácího tisku se jednotlivec snadno odtrhne od života a může dospět k přesvědčení, že duchovní klima společnosti, ve které žije, je celkem normální a velmi se neliší od toho, ve kterém žijí jiné národy. Pozorné čtení uvádí tuto iluzi denně na pravou míru. Vybrané teoretické stati, nepravdivé zprávy o stavu světa a oslava neexistující skutečnosti vrátí snílka na půdu reality a připoutají ho k obyčejnému životu. Jsem za tento korektiv vděčen a musím přiznat, že je to jeden z důvodů, proč noviny pořád čtu. Prodlévám-li mezi starými knihami, mezi neoficiálními texty, mezi vybranými pochoutkami, které se ke mně zatoulají ze širého světa, začínám zapomínat. Připadám si pak jako host, který obědvá pohodlně a vybraně v první cenové skupině, kde číšník tiše našlapuje a natáčí elegantně viněty vzácných vín. K vyrovnanosti života je však zapotřebí požit jedno jídlo denně v hlučící a zaplivané hospodě čtvrté cenové skupiny. Jedno i druhé je součástí našeho duchovního klimatu.

Československý duchovní život se neodehrává v celé své šíři ve čtvrté cenové skupině. Jsou zákoutí i úředně povoleného duchovního života, ve kterých se uchovaly rozumné a slušné poměry. V nich se zatím nepodařilo prosadit ideál, který představuje denní tisk. Soudím, že denní tisk je skutečně takovým ideálem, že je ke své podobě záměrně veden, jinak by bylo těžko vysvětlitelné, že v zemi, kde takřka každý umí číst a psát, kde se pořád ještě čtou dobré knihy, kde se někdy hraje i dobré divadlo a zcela určitě provozuje dobrá hudba, by noviny jen z náhodných důvodů mohly klesnout do předtím netušených nížin. Tak, jak vypadají noviny, by měl podle oficiálního ideálu vypadat všechen duchovní život; jestliže tomu tak není, pak jen proto, že jeho luxusnější složky mají prostě trvalejší rezistenci a před ideálem pořád ještě nějak kličkují.

Záhadou pro mě pořád zůstávají lidé, kteří se v těchto nížinách duchovního života usadili a produkuje bezbřehou nudu polopravd a frází. Ptám se, proč se najednou vyskytuje tolik lidí znalých syntaxe, cizích slov a dobových reálií, kteří každý den šijí pro sebe kabát z intelektuální ostudy? Kde byli předtím? Je možné, že by tu byli vždy a já jsem je nevnímal? Je možné, aby nevěděli nic o tom, že denně spolupracují při degradaci národního vědomí? Možná je to všechno úplně jinak a novináři, jsouce neustále mezi sebou, nemají vůbec pocit, že se podílejí na hromadném sestupu k národní bezduchosti. Žijí normálně v redakcích, popíjejí v klubech, klábosí na poradách a konferencích, jak tak jsou pořád mezi sebou, pochválí si vzájemně, co napsali, upozorní se na pěknou větu, na odvážnou kritiku, navrhnou se na vyznamenání a odměny, vzruší se závistí nad vysláním nějakého kolegy do zahraničí, zasmějí se nad neštěstím toho, jemuž v článku unikla věta, na kterou reagovala příslušná místa nebezpečným telefonátem, poskládají se na flašku a uzavřou se ve svých malých dějinách, vytvoří svět, který žije sám ze sebe a pro sebe. Zvyknou si na svůj autonomní svět a třeba ani nepřijdou na to, že se mohou zvenčí jevit tak hrozně. Zvykli si na to, že přesahování jejich práce do světa jiných lidí a do celého národního života se vlastně nepočítá, protože z národního života nepřichází žádná reakce. Vědí, že jediná reakce je skutečně

důležitá, reakce nadřízených orgánů. Jen z této reakce plynou důsledky pro jejich malé dějiny. A na čem jiném vlastně záleží?

Jindy si zase říkám, že novináři vědí dobře, že předkládají veřejnosti lži, že ji otupují nudnými frázemi, že umrtvují duchovní život země při plném vědomí. Omlouvají se však před svým svědomím tím, že se nic jiného dělat nedá, že kdyby to nedělali oni, dělal by to někdo jiný a třebaš ještě hůře. Copak není každému jasné, že kdyby jen maličko vybočili z žádoucí lži, zaplatili by za to celou svou pohodlnou existencí? Nepřesvědčilo se už tolik lidí v této zemi, že abstraktní pravda velkých dějin neoslazuje ztroskotání vlastního života? Je celkem možné, že ve společenství výrobců falešné skutečnosti je dost potenciálních vzbouřenců, kteří se doma utěšují pravdou. Možná je mezi nimi i někdo, kdo spěchá po práci na půdu, aby tam při svíčce sepisoval zuřivý pamflet proti lži a pokrytectví, tak jak to dělal před dvěma stoletími pokojný venkovský farář Jean Meslier. Všechno je možné v zemi, kde ranní noviny bezostyšně urážejí starou středoevropskou tradici.

Možná je však za tím vším skryto nějaké horší tajemství. Možná se v naší zkušenosti vyjevuje zatím nepřiznaná skutečnost, že v každém větším národním společenství se najde vždy dostatek štrebrů, podvodníků, intelektuálních posluhů a ochotných opisovačů hotových frází, kteří ovládnou okamžitě všechny noviny, když jim k tomu dá politická moc příležitost anebo je k tomu dokonce přímo vyzve. Ani v minulosti se ještě nestalo, aby nějaký totalitní režim v Evropě musel zrušit všechny noviny, protože se nedostávalo novinářů.

Přesto kupuji denně noviny a čtu dokonce i úvodník. Prodírám se statečně houštinou frází, nabubřelostí, větných anakolutů a věčných apelů a vyhrůžek kvůli slabé efektivitě, disciplině či dokonce strnulému myšlení. Protrpím se zahraničním komentářem a hned je mi vše jasné: kdyby se lidé rozdělili občanskými válkami v Irsku, Libanonu, Salvadoru, hladovějící národy v Africe a v Asii, prezident Spojených států, naivní a nerealističtí politikové západní Evropy řídili dobře míněnými radami komentátora mého deníku, vládl by už dávno na zeměkouli pořádek, mír a prosperita. A všude by měli takové noviny jako my. Přelouskám přesto i články teoretické, v nich je všechno pěkně pojmenováno, zváženo, roztříděno a odhaleno, nesprávné názory celého světa leží zpřerážené na jedné hromadě jak šrot při celoměstském sběru starého železa, jediné správné pojetí světa září pak v nepřekonatelné jasnosti. Až pak se něco ve mně zlomí a jdu se na balkón nadýchat čerstvého vzduchu.

Druhého dne se však opět zastavím u stánku a koupím si noviny. Ještě několik podivínů kupuje noviny. Možná jsme všichni spojeni iracionální nadějí, že jednoho dne bude v novinách přece jen něco, co potěší srdce i rozum.

O odchodech do světa

Moje maminka měla dva bratry, ti se jednoho dne sebrali a odešli do světa. Nevím už přesně, kdy to bylo, možná za první světové války nebo krátce po ní. Tehdy byly skutečně podivné poměry, člověk se mohl jen tak sebrat a odejít do světa. Ptal jsem se svého kamaráda, historika, jak vlastně odešel do ciziny Masaryk, když se rozhodl rozbít Rakousko. Kamarád mi řekl, že odjel normálně, vlakem z Teplic-Šanova, kde byl na léčení. Moji strýcové měli střízlivější cíle, toulali se po světě, dali se naverbovat do cizinecké legie, jeden z nich si pak vzal za ženu Arabku a měl olivový háj. Někdy psali domů jednou za rok, jindy jednou za deset let.

Když se to tak vezme, byli moji strýcové emigranty. Jenže já jsem nikdy neslyšel, že by u nás v rodině o nich někdo mluvil jako o emigrantech. Říkalo se o nich, že měli nepokojnou krev a že to byli dobrodruzi, avšak slovo emigrant s celým dnešním politickým a citovým zabarvením snad naši ani neznali. Ve škole jsme se učili o pobělohorských exulantech, Komenskému se říkalo exulant, ne emigrant, přestože je to podle slovníku vlastně jedno. Možná, že jsou ještě i dnes nějaké šťastné země, kde lidé, tak jako naši kdysi, slovo emigrant ještě neznají a nemají tušení, jakou národní spoušť dovede nadělat všechno to, co za tím slovem vězí. Možná, že jsou ještě i takové země, kde když se člověk sebere a zmizí, aby poznal svět, tak jeho příbuzní jen sprásknou ruce a pak si povídají o tom, jaký to byl vždycky dobrodruh, že nedovedl sedět na zadku a pracovat jako jiní, mít děti a být doma v obci, kde se všichni znají od narození a kde má člověk jistotu, že mu všichni přijdou na pohřeb.

Zdá se mi ze všeho nejhorší, že po slibném vývoji byla i naše země zatažena do ďábelského kruhu zemí, které mají pořád nějaké emigranty. Je to jako jizva na tváři, nebo hrb, nebo od příjice propadlý nos. Moji strýcové ještě nebyli emigranty a nebyli jimi ani ti chudí, nezaměstnaní a zoufalí, kteří odjížděli do Hamburku a za poslední peníze si koupili lodní lístek do Ameriky. Tihle lidé prostě chtěli zkusit štěstí někde jinde a na svou vlast se nezlobili. Byli to odvážlivci, kteří s jinými odvážlivci zalidňovali ta místa na zeměkouli, kde se ještě nestačily vytvořit strnulé sociální struktury, a nepochybně měli právě oni podíl na permanentní inovaci hospodářského a sociálního života na této planetě. Většinou neodcházeli tito lidé z domova kvůli nepřízni velkých dějin, ale kvůli tomu, co je tísnilo v jejich malých společenstvích. Když měl sedlák tři syny a půda mohla uživit jen jednoho, nezbývalo těm dvěma mladším, než aby odešli hledat něco jiného. Mnozí pak odcházeli i proto, že jim bylo doma těsno v jiných ohledech.

Pamatuji se z dětství, že se takovým lidem prokazovala úcta, psalo se o nich v novinách a kdekdo jim záviděl, co všechno v širém světě viděli a zažili. Strýček Welzl odešel na daleký sever a žil tam dlouho v emigraci mezi Eskymáky. Nikdo mu za to nenadával a všichni se těšili z toho, že mají tak odvážného krajana. Češi a Slováci, kteří odešli do Ameriky za prací a měli později v Chicagu svého starostu, nebyli emigranty. Také jsem v dětství neslyšel o nikom říci, že utekl, nebylo před čím utíkat, to jenom kluci utíkali z domova, když přijel cirkus nebo když je čekal výprask. Nikdo nezáviděl těm, kteří se vypravili za moře, do Austrálie nebo do Afriky. Když někdo vedl Baťovi prodejnou v Indii, dostal za to asi dobře zapláceno, ostatní však věděli, že k těm penězům má nádvkem hrozná vedra, tygry a jedovaté hady. Naši lidé odcházeli do cizích zemí se sebevědomím pracovních a kulturních návyků, které byly všude oceňovány. Nebyli na obtíž a nežili z cizí milosti. Nikdy to prostě nebyli běženci.

Emigranty máme až od roku 1939, kdy k nám vtrhnul Hitler. A od té doby jsme je nepřestali mít. Od té doby se navršilo na tento životní úděl tolik různorodých nánosů, je s ním spojeno tolik emocí a je vystaven tak odlišným interpretacím, že člověk s normálním smyslem pro pořádek od pojmu emigrant raději uteče. To není pojem, to je hromada gordických uzlů. Mne naplňoval tento pojem vždy stejným zoufalstvím jako pohled na zmuchlaný rybářský vlasec, který se sesmekl z navijáku. Víím předem, že je vyloučeno ho rozmotat.

Necítím zvláštní hrdost na to, že jsem zůstal doma, vždyť město se po ránu hemží lidmi, kteří také zůstali doma. Nezdědil jsem asi nic z dobrodružné povahy svých strýců. Cítím však, že existuje naprosto primitivní a rozhodující měřítko pro kvalitu zemí, ve kterých žijeme. Dobré země jsou ty, kam se lidé uchylují ze strachu, z bídy nebo zoufalství, a špatné země jsou ty, odkud se z těchto důvodů utíkají. A to platí, i kdyby byl onen chuchvalec bezprostředních příčin emigrace sebezamotanější.

Musí to být velmi sváteční pocit, když má člověk vlast, kam se lidé uchylují do asylu! Takovou zemi mají třeba Rakušané hned tady za rohem. Mám na ně proto závistivý vztek. A to prosím nebyli kdysi o nic lepší než my, ba spíše horší, a jak se vypracovali, Habsburkové jacísi! Lítost se mě chytá, když si uvědomím, že za mého života se moje země nedostala mezi ty vyvolené státy, kam se lidé uchylují do asylu. Na tuto její slávu z doby mého dětství si už nepamatuju. Co já ji znám, tak se z ní jen utíká, přes dráty anebo s Čedokem.

O všechno může být spor. Žádná země není tak dokonalá jako ta za mořem piva, kde nechtěj holky samy spát. Ale marná sláva, nemůže být moc dobrá taková země, ze které se prchá do nejistoty, ale také do prostoru svobodných rozhodnutí. Taková země se nemá čím chválit, i kdyby v ní bylo nejlacinější pivo na světě. Už by to jednou mělo dojít také těm nahoře.

O obhájících statu quo

Mnoho let čekám na příležitost posedět a podebatovat si v klidu a v pohodě s někým, kdo upřímně miluje stranu a vládu a kdo považuje náš způsob života za to nejlepší, co můžeme mít. Představuji si, jak bych takovému člověku nalil sklenici vína a pozorně naslouchal jeho vyznání, ne proto, abych mu odporoval, ale z pouhé zvědavosti. Buď mám smůlu, anebo se mi obhájci statu quo záměrně vyhýbají, fakt je, že jsem se už celá léta nesetkal s nikým, kdo by celou váhou svého přesvědčení velebil existující řád. Je to jistě podivná zkušenost v zemi, kde se státní propaganda zabývá od rána do večera obhajobou statu quo a kde na prvního máje proudí městy davy manifestantů.

Příčina jistě není v tom, že by upřímní velebitelé řádu vůbec neexistovali, působí tu spíše obecná zvyklost ponechat všechnu obhajobu statu quo veřejným tribunám, schůzím, rozhlasu, televizi a novinám a netahat takové trapnosti do soukromých rozhovorů. V obyčejném rozhovoru na ulici nebo v hospodě se vyjímá obhajoba statu quo nepatřičně, skoro jako něco neslušného, jako nevkus, kterého se normální člověk nedopustí. I vnitřně přesvědčení obhájci statu quo se v obyčejném rozhovoru tváří jako jeho kritici, stěžují si na všechno možné a pronesou nějaký ten protistátní vtíp na znamení své normálnosti. Ještě jsem nezažil, že by někdo, třeba člen strany, hájil v otevřeném ideovém střetnutí tuto abstraktní instituci proti sprostému nactiutrhači, jakých je víc než dost. Obhajoba statu quo je možná jen řečí frází, řečí novin a slavnostních projevů a každý případný obhájce podvědomě cítí, že nabubřelost této řeči se do obyčejné komunikace nehodí. Metodika obhajoby statu quo v obyčejné řeči malých dějin zatím nebyla vypracována. Proto se pak člověk jako já pohybuje v obyčejném životě mezi samými kritiky režimu a má neskutečný pocit, že zastánci existujícího řádu se skrývají, anebo že jsou jen vymyšlení.

Dokonce i při výsleších jsem nikdy nezaznamenal, že by důstojníci státní bezpečnosti, jinak skutečné opory statu quo, použili nějaké květnaté fráze z novin o přednostech diktatury proletariátu před buržoazní demokracií. Mají svůj vlastní realistický způsob, jak dát člověku najevo, že jsou u firmy už dlouho zaměstnání, že je firma slušně platí a proto si zaslouží jejich loajalitu. Jako všichni, kteří toho už hodně vědí a hodně toho zažili, nebaví se moc o systému a jeho přednostech. Jsou ochotni často přikývnout i jeho kritice, nic je to nestojí a nemohou být za to trestáni. Je velmi pravděpodobné, že ani nejvyšší představitelé státu se mezi sebou nebaví o přednostech a úspěších reálného socialismu, považují to asi také za nevkusné.

Jednou před lety jsem se však setkal s člověkem, který se nestyděl a vytáhl k obhajobě statu quo své vlastní ryze osobní argumenty. Byly to argumenty okatě se lišící od oficiálních trapností, ale o to zemitější a zajímavější. V osobní argumentaci se vyjevily podstaty věci, skryté pilíře, na kterých reálný socialismus stojí a které se oficiální propaganda stydí předvádět veřejnosti. Můj obhájce statu quo byl placeným funkcionářem strany se slušným a nenáročným postavením, dlouho předtím pracoval jako dělník. Nedotáhl to do žádné vysoké funkce a věděl, že už dosáhl strop svého postupu. Řekl mi upřímně, že ho vlastně ani nezajímá, jaký spor to vedu s těmi lidmi nahoře, že tomu nerozumí a že tomu ani nepotřebuje rozumět. Že však bude vždy na jejich straně a ne na mé. Za jejich vlády si postavil dům a postaral se o rodinu. Jeho dům není žádná vila, jen to, co má už dneska každý. Dokud tu vládou oni, nikdo mu ten dům nevezme, dokud je všechno tak jak je, dožije se slušné penze a bude se moci v klidu věnovat práci na zahradě. Avšak kdoví, co by se tu všechno semlelo, kdyby si každý mohl mluvit, co ho napadne. Kdoví, kam by to vedlo, třeba by nakonec přišel i o ten dům, lidi jsou strašně závistiví, to přece musím vědět právě tak jako on. Díval se na mne a čekal, co na to řeknu. Já jsem mlčel. Měl jsem snad tomu člověku vysvětlovat, že mě nikdy nenapadlo kalkulovat s jeho domem v odtažitých sporech s ideologií statu quo? Měl jsem ho ujišťovat, že jeho dům je strašně daleko od prostoru, který bráním, od tradice evropské vzdělanosti, humanismu, tolerance, rozumu, od mozkových trápení vymyšleného občana Oceánie, který se jmenuje Winston Smith? Nerozuměl by mi a možná by mi ani nevěřil. Lidé jsou strašně závistiví.

Hle, jak se vše opakuje. Kolik řečí se vedlo už o tom, jak revoluce očišťuje člověka od tíhy soukromého vlastnictví, jak nahrazuje vztahy hmotné závislosti skutečnými lidskými vztahy, jak nahrazuje staré hmotářství bratrstvím sobě rovných! Co všechno v zájmu tohoto příštího bratrství revoluce lidem sebrala?

Fabriky, kšefty, úřady, advokátní praxe a zubařské ordinace, rolníkům půdu, krávy a koně, hercům role, farářům desátky, knihkupcům knihy a mnoha lidem životy, vlast, důstojnost atd. Nikdo už nespočítá, jak poničila tato revoluce proti majetku osudy milionů lidí. A její obhájce přede mnou stál a z hloubi své placené funkcionářské duše vytáhl na obranu moci jediný skutečně osobní argument, strach o mizerný domek, pravděpodobně ubohý vůči vilám vyšších placených funkcionářů. Nestyděl se ani trochu za svou obhajobu statu quo, považoval ji za naprosto legitimní a snad i za jediné pochopitelnou v celé té ideologické džungli, které nerozuměl a nechtěl rozumět. Jeho baráček vyrostl v té chvíli do obrovských rozměrů a rázem zakryl všechny ty novinové fráze, kterými hýří oficiální obhajoba statu quo. Nevím, proč se vlastně náš řád stydí za soukromovlastnické základy svého pevného trvání? Jen proto, že to nejde dohromady s tradicí?

Někdy se mi ovšem zdá, že se stydíme vidět takto základy statu quo i v našich kruzích nezávislého myšlení a paralelní kultury. Jako by nás děsila vzdálenost a mravní nesouměřitelnost mezi solidaritou pronásledovaných obránců lidských práv, mezi vznešenými lidskými právy, mezi vírou, filozofií, pravdou, které byly postaveny pomníky, a mezi tím mizerným domkem, který byl postaven z ušetřeného materiálu na státní stavbě a zakládá netečnost mlčící a apatické většiny. Já o tom také jen zřídkakdy mluvím, také se stydím, mluvím o tom, jen když se rozčilím. Víím přece už dávno všechno o hlubokých materiálních kořenech netečnosti ke svobodě, nemusel jsem čekat na poučení od malého placeného funkcionáře strany. Pozoruji každý den neokázalou, ale pevnou mlčenlivou obhajobu statu quo. Trolejbusem se mnou jedou podplukovníci se svými aktovkami, ničemu dobrému neprospívají, ale jsou dobře placeni, myslí na svou časnou penzi a na děti, které se určitě dostanou do škol, vidím úředníky a referenty, jak jedou do úřadů a myslí na své zahrady u chat, kde se červenají první jahody. Otevřely se garáže a z nich vyjíždějí ve svých autech ještě spolehlivější opory státu, v bílých košilích a kravatách pospíchají k výkonu svých důležitých funkcí, umělci z televizních obrazovek jedou secvičovat role seriálových hrdinů, akademici zahajují zasedání o ničem, policejní auto razí houkáním cestu těm nejvyšším, kteří spěchají na letiště uvítat jiné nejvyšší. Všichni dohromady by v soukromí nevypustili z úst ani jeden novinový argument na obhajobu statu quo, ale v hloubi duše mají seřazeny své osobní argumenty, jistoty svých malých vypočitatelných dějin, které by jakýkoliv experiment, dychtící třeba po šetření lidských práv, důstojnosti a svobodě, mohl nebezpečně ohrozit.

Čtu znovu slova, která jsem napsal, a chtělo by se mi zmírnit je, aby to nevypadalo, že se hněvám na připoutanost k zemi a k uzavřenému plynutí lidských životů, které všude vidím. Nehněvám se ani za mák, přeji každému klid a úspěchy v pracovním i rodinném životě, jak se říká v novoročních projevech. Jen mě udivuje, jak kritikové tohoto systému přehlížejí tuto elementární obhajobu statu quo a plýtvají silami na kritiku slovní fasády, jakoby oni sami hryzali s velkou oblibou k snídani kobylky, jak říká Eva Kantůrková. Je strašně hodně lidí, kteří nesou na hřbetě nějaký ten domek a v skrytu duše uvažují o tom, na co všechno by mohli závistiví lidé přijít, kdyby bylo dovoleno, aby si každý vykládal, co by chtěl. Uvažuju o tom všem bez hněvu, jsou připoutanosti ke statu quo, která jsou svou povahou směšná, ale dohromady vytvářejí slušnou hmotnost. Potkám třeba Cikána v běloskvoucím tričku s nápisem Oxford University, nese se s pýchou a vypíná hrud' všem na odív. V jistém statu quo by takové tričko ztratilo na ceně, dostane se na každém rohu. Možná jenom tomu chlapci v sepraných džínách a v teniskách na boso je třeba ještě blízká myšlenka na nezávislost svého lidství.

V této zemi, kde je skoro všechno tajné, je tajná i příchylnost ke statu quo. Skoro nikdo s ní nevyrukuje na veřejnost, všichni spílají nemožným poměrům. Všichni sní o změnách, přijali by s radostí svobodu, volný výběr věr a přesvědčení, volné cestování na kraj světa, kdyby ovšem bylo svatě zaručeno, že jim zůstane to, co mají, a ještě něco bude přidáno nádavkem. Všichni zůstanou na svých místech, podplukovníci budou povýšeni na plukovníky, úředníci na přednosta oddělení, herci na národní umělce, akademici budou nadále zasedat nad vědeckým ateismem. Takovou krásnou revoluci, naprosto bezplatnou, by z celého srdce podporovala většina obhájců statu quo. Jenže ve světě plném závisti jim takovou revoluci nikdo nemůže slíbit.

O zločinu na poště

Po dlouhé době sáhla naše televize opět po jedné povídce Karla Čapka a udělala z ní milý film, viděl jsem ho dvakrát, byl tak nesoučasný, že ho vysílali i z Vídně. Film se odehrává v době, kdy jsem už byl na světě, přesto jsem měl pocit, že se dívám na příběh z pravěku. Krásná mladá slečna, zaměstnaná na poště v malém městě, se stane obětí intriky, kterou zosnují dva zamilovaní, aby se dostali blíže k sobě. Ukradnou jí v nestřežené chvíli z kasy tři stovky a podají udání, aby slečna přišla o místo. Kontrola zjistí zpronevěru a slečna z pošty zbělá hanbou. Jenže intrika neskončí tak nevinně, jak byla naplánována. Krásná dívka z pošty je evangelická, otec je mlynář, známý široko daleko svou poctivostí, dívka nesnese pomyslení, že by si někdo třeba jen na chvíli mohl myslet, že ukradla státu tři stovky, skočí do řeky a utopí se.

Ach, pane Čapku, jak strašně nepravděpodobně zní ten příběh po padesáti letech! Kdo by skákal kvůli třem stovkám státních peněz do řeky? Rozkrádání státního majetku je dnes počestný zločin, dopouštějí se ho i nejlepší lidé, do patnácti set je to vlastně jen přečin, který se ani netrestá. Je možné, že se to bralo kdysi tak tragicky? Chápu, nešlo ani tak o tři stovky, pan Čapek chtěl vzkázat sem do budoucnosti, že byly mladé dívky, které se nedovedly vyrovnat s podezřením, že by byly schopny zpronevěřit jim svěřené peníze, a ještě k tomu na poště, v tom chrámu státní solidnosti a důvěry, který spojuje lidi v jeden důvěrný kruh, jak to známe z jiných Čapkových povídek. Je to prostě zpráva o jiné době a o jiné poště.

Po padesáti letech sociálního rozvoje, který naplňuje každého slavnostního řečníka hrdostí, se krade na poště i v jiných státních institucích celkem běžně. Známe to ze zkušenosti, z pověstí, které kolují mezi lidmi, i ze soudniček v novinách. Dnes se už z této národní vlastnosti nedělá žádné tajemství. Slečny nebo paní tam zaměstnané si s neuvěřitelnou naivitou odkládají pro sebe z peněz, které jim procházejí rukama, dokud to nepraskne. Pak odcházejí do nápravných zařízení ministerstva spravedlnosti. Některé s pláčem, neumí vysvětlit, jak se to všechno sběhlo, jiné s klidným vědomím, že si aspoň užily a zabezpečily rodinu. Žádná však neskočí do řeky, aby smyla strašlivou hanbu, která na ní ulpěla. Hanba odplula s uplynulými léty, není před kým se stydět, veřejnost považuje okrádání státu za věc mravně indiferentní. Stát je abstraktní monstrum, které se vymyká z mravního hodnocení. Lidé, kteří by ani za nic neutrhli sousedovi jablko ze zahrady, trhnou šikovnými spekulacemi stát o desetitisíce a necítí žádné výčitky svědomí. Není žádnou hanbou vzít si sem tam něco ze státního materiálu, který se povaluje všude kolem, není hanbou nakopat si trochu družstevních brambor, jezdit na černo autobusem, vzít si z vlaku domů zrcadlo, přenést z jatek pod kabátem státní maso. Změnilo se mravní cítění a slečna z pošty se v naší době už nevyskytuje.

Přestože zákon trestá okrádání státu mnohem přísněji než okrádání soukromých osob, stojí v očích svých spoluobčanů šikovný machr, který si pomohl na státní útraty, nekonečně výše než bytař nebo loupežník, který okrade v parku stařenku. Vyšším funkcionářům, kterým nestačí to, co mají, lid přeje vysoké tresty za rozkrádačky. Ví se, že vysoce postavení úplatkáři a šibři se většinou z podezření vykroutí díky svým dobrým stykům. Avšak průměrný člověk, který si pomůže okradením státu, je spíše litován, když na něho dopadne státní pomsta. Ve vězeních a nápravných táborech patří rozkrádači státního majetku mezi elitu a vězeňská správa je obvykle zaměstnává v lepších a náročnějších funkcích.

Celé naše společenství špatných mravů je si vědomo, že všeobecný úpadek poctivosti je produktem systému, a mávnutím ruky odbývá oficiální nárek, že jde pořád jen o přežitky minulosti. Pro většinu lidí je státní majetek ve vlastnictví byrokratické elity, těch, kteří ho spravují, i když to není pravda. Přes všechny pokusy vytvořit vůči státnímu majetku umělé spoluvlastnické pocity, nenajde se nikdo, kdo by měl pocit, že bere ze svého, když si ze státní stavby odnese dva pytle cementu. Starší lidé si ještě navíc pamatují stát z doby, kdy bral lidem všechno, co měli, bez smilování, a že dosud tak postupuje, když jde o jeho zájem. A tak mnozí pachatelé trestního činu rozkrádání státního majetku mají při tom pocit, že vykonávají obecnou spravedlivost, cítí se být zbojníky starých časů, kteří brali bohatým a rozdělovali chudým. Cítí se být ovšem chudými především sami.

To je však jen zvláštní, specifická teorie mravní pokleslosti, obecná teorie praví, že hlavní příčinou úpadku je všeobecná lhostejnost k pravidlům, které stanovuje stát. Každodenní zkušenost se svévolí politické moci, každodenní pohled na vytáčky a lži, na bezostyšné obcházení slavnostně proklamovaných

zásad, na zjevnou převahu mocenského zájmu nad přirozeným mravním cítěním, to všechno dohromady vytvořilo ovzduší nedůvěry k platnosti starých mravních principů. V tomto ovzduší už téměř každý učinil zkušenost, že se nevyplácí řídit se proklamovanou morálkou, poctivost se obvykle neodměňuje, stát jako abstraktní veličina ji nedovede ocenit. V zemi, kde se většina kariér zakládá na bezohlednosti vůči jiným lidem a na zásadě, že co je doma, to se počítá, je poctivost v neúctě. Krásná slečna z pošty, které mi bylo tak líto, je u nás už dávno anachronismem. Tak jako ostatně všechno, co s poštou souvisí.

U Čapka je zpronevěra na poště proto tak nesmytelnou hanbou, protože pro něho byla pošta jakýmsi civilizačním chrámem, spolehlivým lidským zařízením, utopickou říší, kterou obývali dobří pošťáci, usmívající se slečny a laskaví skřítki. I mně je za takovou poštou strašně smutno a nejvíce ze všeho bych chtěl, aby se do mé vlasti vrátila stará pošta, která doručuje rychle a bezpečně dopisy přátel, knihy a časopisy z celého světa, pošta, které lze svěřit každé tajemství, pošta s usmívajícími se slečnami a dobrými pošťáky, kteří u dveří salutují jako neškodní vojáci. Dnes je už pošta instituce plná záludností a cizích zájmů. Mně už na poště celá léta otvírají dopisy a pak mi je dodávají upatlané od lepidla tak, že je musím násilím vytrhnout z obálky, doručují mi dopisy, které jsem sám napsal někomu jinému a odeslal bez zpáteční adresy, pošta mi ukradne knihu či časopis, který mi poslal přítel z ciziny, a ani mi nic neoznámí, na poště rozhodnou, jestli je pro mě dobré číst, co mi někdo napsal, když usoudí, že ne, nechají mě bez zpráv, na poště ukradli dopisy, které jsem psal své ženě z vězení, dopisy se starými vzpomínkami na svět našeho mládí. Proč by se měl na takové poště někdo propadnout hanbou kvůli podezření, že ukradl tři stovky? Za padesát let od dob Čapkových se stala pošta říší zla a dobří poštovní skřítki se změnili na potměšilé kreatury.

Poctivost je už jen čistě soukromou vlastností, odpoutanou od institucionálních a občanských vztahů. Vyskytuje se jen mezi lidmi, ne mezi lidmi a státem. Naše chytrá kočka si v noci otvírala dveře a procházela se po chodbě. Zavřít za sebou neuměla. Když sousedé ráno odcházeli do práce, zvonili u nás, abychom si zavřeli. Kdoví, zda by se takto chovali ke státu.

O habánech

V šestnáctém a sedmnáctém století přišli z Německa na západní Slovensko v několika vlnách novokřtenci. Postavili si tu domy, na jaké byli zvyklí doma, chopili se svých řemesel a žili tu podle své přísné víry. Slovanské okolí jim začalo říkat habáni, podle toho, že měli domy (haushaben). Některé z těch domů stojí dodnes, jsou velké a prostorné, vyzdívané do zahnědlých dřevěných trámů. Ve Velkých Levárech upravili jeden z habánských domů a zřídili v něm malé muzeum, o kterém takřka nikdo neví. U sousedů je možné vypůjčit si klíč a prohlédnout si předměty a knihy, které po habánech zůstaly. V živém dnešku se kromě vlastních jmen nezachovalo po habánech nic.

Prohlížel jsem si v muzeu jejich nástroje, listoval kronikou a uvažoval o tom, jak jim asi bylo, když sem přišli a jak tu vlastně žili. Byli to lidé vytrvalí, vzdělaní, pracovití a k sobě nesmíme přísní. Na oběd měli půl hodiny, byl to oběd společný a velmi skromný. Putovali polovinou Evropy, aby mohli žít ve své víře, zbožně a v duchu biblických vzorů. Ložničky dětí v poschodí jejich domu vypadají jako věžeňské kobky. Děti byly vychovávány společně, staraly se o ně ženy opatrovatelky. Bylo to společenství obrácené spíše k Bohu než k radostem života, nepochybuji o tom, že jejich eschatologická víra byla hluboká a upřímná, jinak by asi nevážili tak dlouhou cestu. Ale co vlastně víme o tom, jak žili? Možná nebyl jejich život nijak smutný, byli šťastni jinak než my, uměli vyrobit mnoho krásných věcí ze skla a kovu, nosili nádherné a vznešené kroje. Nikdo je nenutil, aby se vydali až sem se svou utopíí, rozhodli se asi svobodně žít ve společenství stejné víry a stejných zvyklostí, domnívali se, že právě tak naplní smyslem svůj pobyt v slzavém údolí.

Snažím se vytušit, jak se na ně dívalo jejich okolí, na cizince, kteří chtějí žít na malém prostoru úplně jinak než ostatní svět. Divili se jim? Báli se jich nebo snad jimi pohrdali? Možná je měli v úctě, byli k nim snášenliví a snažili se je napodobit. Nepřetrvali novokřtenci, přetrvalo okolí. Habáni se rozplynuli po staletích v místním obyvatelstvu, které je dnes totálně neutopické, nepřijalo habánskou utopii, nepřijalo žádnou utopii, včetně socialistické.

Kdysi bylo celkem snadné odejít s malým společenstvím někam do světa a pokusit se o něco jiného než průměr. Všude bylo ještě dost místa, hlavně v Americe. Dobře míněné pokusy předvést většinu, že je možné žít podle vyšší mravnosti, v lásce k bližnímu, blíže k nebeskému království, v rovnosti a prvotní prostotě neměly dlouhého trvání. Všechna taková společenství spřízněná volbou se v průběhu několika generací rozpadla. V evropské civilizaci se prosadily opačné tendence, směřovaly od harmonického soužití s přírodou k jejímu hltavému využívání, k rozmnožování věcí a jejich hromadění, od malých společenství k velkým celkům, od malých domácích řádů a zvyklostí k velkým a nesrozumitelným ideologiím.

Habánů bylo několik stovek a našlo se pro ně místo, dnes se nenajde místo ani pro menší skupiny sektářů, není kam se odstěhovat, navzdory rozdělenému světu a prý protikladným systémům je to z hlediska habánů všude stejné. Všude masová výroba, všude tanky, letadla, telefony a televize. Když dnes putují lidé z jedné země do druhé, pak jen proto, že v některých je výrobků více a jsou přístupnější. Odlišné víry a odlišné způsoby života narážejí ve všech masových společenstvích na nedůvěru a podezření. Ve Velkých Levárech si někdo přebudoval jeden habánský dům na víkendovou chalupu. Ve dvoře stálo auto a trávník na dvorku byl střižen podle anglického ideálu.

Je mi docela líto, že se nikdy malá idealistická společenství neprosadila, že se od nich nešířila v kruzích nákaza, že se nákaza naopak šířila vždy dovnitř, aby je nakonec rozleptala. Svět by byl asi přece jen pestřejší. Masová nákaza zvnějšku je neúprosná, hlavní trend evropského vývoje kráčet železným krokem, rozmnožoval věci okolo a unifikoval sociální život. Proti tomuto postupu se nedalo nic dělat. A dnes je už na habánství pozdě. I když docela chápu, že se čas od času spojí skupiny lidí, kteří chtějí této neúprosnosti vývoje uniknout, a zakládají malá společenství, komuny, ghetta a paralelní polis. Jsou to laboratoře sociálnosti a tichá místa útěchy. Kruhy nákazy se však od nich šířit nebudou. Jsme už příliš svázáni moderním sociálním ústrojenstvím, abychom z něho mohli navěky uniknout. Jsme s ním spojeni možností přežít. Mohl bych si jistě v nějakém habánském společenství odepřít kávu, která se dováží z Brazílie, klidně bych si odepřel televizi, těžko bych se však mohl zříct kapek do očí, které se luhují z listů

jakéhosi jihoamerického stromu a které mi udržují při životě oční nerv. Jsme na této planetě už příliš spleteni dohromady, můžeme přežít jen všichni spolu anebo nikdo.

Z toho mi plyne, že nám nezbývá, než hledat smysluplnou existenci a sociální východisko v neúprosnosti evropského vývoje, na území obrovské firmy, která vyrábí, organizuje, prodává a kupuje, zaměstnává a propouští, pomáhá i ničí. Jinak řečeno to znamená žít s lidmi, kteří nás obklopují a kteří jsou jiné víry a jiných ideálů než habáni, kterým je vlastní též úplně jiná skutečnost. Když se nechci zbláznit, musím se smířit s tím, že nemohu žít jinak než u této evropské firmy, a to dokonce se šéfy, kteří se mi nelíbí a kterým se nelíbím já. Den ze dne musím tolerantně a s vědomím stejné příslušnosti k evropské civilizaci existovat vedle prodavače, který mě v obchodě okrade, vedle ženské, která se tlačí do autobusu a sprostě nadává. Musím žít v jednom společenství dokonce i s anonymním udavačem, který napsal na policii, že chodím pozdě domů, což vůbec není pravda. Musím tak žít s vědomím, že celá moderní výrobní a sociální symbióza je už nezvratitelná a že jakékoliv zlepšení se jí může týkat jen jako celku.

Bytí v této moderní symbióze není jednoduché. Žijeme tu vedle sebe a ani se navzájem neznáme. Nevím například, kdo pro mne vyrobil kartáček na zuby, a těžko bych asi zjistil, kdo vypěstoval brambory, které mám dnes na oběd. Avšak i v této cizotě se stává, že při bližším poznání někteří zaměstnanci firmy se projeví jako zcela dobří lidé a někteří se ukážou být velmi sympatičtí. Sociální svázanost přináší nejrůznější existenciální trápení a lehké je být cizincem mezi lidmi, kteří myslí jen na nákupy. Člověk se nemusí vůbec snažit, každý den zakopne i tak o nějakou absurditu. Není však jiný svět a já se vždy trochu divím, když to někdo odmítá uznat. Masové společenství, jakkoliv vzdálené sociálnímu ideálu, nikomu nebrání v tom, aby pracoval na zlepšování celkového trendu, třeba vždy znova a znova šířením nákazy z habánských mikrosvětů. Realismus v sociálním myšlení však musí respektovat to, co se stalo a co se už nedá odestát.

Nehlásím se k realismu tohoto druhu s velkým nadšením, znám totiž osobně dost habánů a habánek, se kterými bych ohromně rád a spokojeně žil v nějakém výlučném společenství, spojeném vzájemným respektem, tolerancí, láskou a vírou. Nikdy si však nejsem jist, kolik lidí v této zemi je habánského vyznání, možná i několik milionů. Kdyby tomu tak bylo, zbavilo by to habánskou víru výlučnosti a smutné nutnosti hledat nějaký odlehlý kout k postavení domů.

O daních z hlouposti

Evropa první poloviny tohoto století byla světaříkem svodů. Lidé, kteří se na začátku století narodili a pak v dospívání hledali, jaké víry se chytit, aby měli v mizerném světě zač bojovat, si nemohli stěžovat na skromnou nabídku. Evropa jako zběsilá trhovkyně nabízela o překot nejrůznější ideové zboží, socialismus, fašismus, nacionalismus, komunismus, jakoukoliv revoluci, vědu, průmyslový rozvoj atd. Zvědaví mladí muži a ženy, ti, kteří z neznámých příčin nedovedli žít v uzavřeném kruhu svých malých dějin a rozhodli se podílet na změnách světa, se dychtivě probírali nabízenými artikly a čichali okouzleně k revolučním projektům a vírám. Největší zájem byl o trvanlivé zboží, o vize říší, které se měly na světě ustavit nejmíň na tisíc let, když už ne na věčnost. Strízlivější brali aspoň takové zboží, které by vydrželo aspoň na jeden lidský život, jako boty od starých dobrých ševců.

Z celého nákupu zůstala po desítiletích strašlivá bilance. Víry vydržely na celý život většinou jen těm, kteří zemřeli mladí, nejčastěji těm, kteří zemřeli ve válkách vedených ve jméno těchto věr, těm, kteří byli zastřeleni nebo oběšeni na popravištích, usmýkáni v křečích, ve kterých se velké vize a tisícileté říše hroutily. Mnohým pomohla eschatologická opilost přenést se přes práh smrti, o to víc vzbuzují lítost v nás, kteří jsme byli svědky ničivého zklamání, které dějiny ideálům první poloviny tohoto století připravily. Jeden můj bratranec padl u Stalingradu. Ještě než tam odjel, vzal mě do kina na americký film Sněhurka a sedm trpaslíků. Všiml jsem si, že se mému bratrancovi dojetím pohyboval ohryzek ve vojenském límci, když se Sněhurka probudila ze smrti. Nechce se mi věřit, že by osud mého bratrance měl ve velkých dějinách nějaké poslání, že by byl ilustrací nějaké víry nebo naděje, byl to naprosto nesmyslný osud, který nevážil na dějinných váhách ani jeden gram.

Ti, kteří žili déle, museli často po všeobecné prověrce časem proklít zboží, které koupili, obtížně a s hanbou ho vyměňovat, stydět se za lehkomyšlnost, se kterou se nechali navnadit na šmejd, tlouci se do hlavy a počítat ztráty. Četl jsem mnoho životopisů zvědavých mužů a žen, kteří se narodili na začátku století. Jsou si téměř všechny podobny: čteme v nich zklamání, zlost na sebe sama, lítost, těžkou depresi a údiv nad tím, jak snadno člověk v mládí propadne falešným nadějím, jak se dá jako hlupák obloudit prázdnými frázemi, jak bezbranně přijme promyšlenou indoktrinaci a jak těžkou daň musí nakonec za hloupost odvést. Přirozeně jsou i jiné životopisy, životopisy šťastlivců, kteří na tržišti evropských ideologií obešli svůdné a módní zboží, nekoupili nic a žili spokojeně ve starých osvědčených šatech. S trochou závisti čtu třeba v knize Heinricha Bölla o přirozené imunitě, kterou mu od dětství poskytovala křesťanská rodinná tradice a v jejímž světle byl nacismus od samého začátku jen krutou šaškárnou. A pak zase s ustrnutím poslouchám, jak Ingmar Bergman v dlouhém rozhovoru vzpomíná na to, jak se mu líbil rázný pochod Hitlerjugend, když jezdil ve třicátých letech do Německa na prázdniny. A což teprve životopisy levých intelektuálů! Jak s těmi zamávaly nakoupené víry! Člověk se probírá jen samými obnaženými božstvy, u Koestlera, Sperbera, Kolmana, Fischera a jeho ženy, Howarda Fasta. Kdovíjak by dopadl Herbert Wehner, kdyby se nedostal z Moskvy do Švédska. A co teprve někteří Rusové! Všichni podléhali v mládí božstvu. Neříká sám Solženicyn, že chyběl vlasek a mohl být naverbován na ministerstvo vnitra? Co všechno musel na sebe říci Djilas? a to nemluvím o životopisech našich levých intelektuálů, spisovatelů, básníků. Nemluvím o těch třech, kteří unikli popravě při procesech. Všechno je už dnes vysvětleno. Avšak neděje se to pořád? Ještě nedávno byli mnozí nadšenými žáky Chomejního a dnes zpytují v exilu svědomí, pokud pravda se jim podařilo uniknout. Miliony žáků Maových se dívají kolem sebe, jako by se probudily ze snu. Bojový druh Fidélův Carlos Franchi vzpomíná na slavnou revoluci také v exilu. Svůdné evropské zboží se ve světě pořád ještě prodává.

V naší střeoevropské domovině potkáme jen málo lidí, kteří si nezažili nějakou velkou deziluzi nad ideovým zbožím, které si v mládí koupili. Jsou jak uvnitř režimu tak na jeho okraji, mezi zdánlivými vítězi a mezi těmi, kteří prohráli jednou, dvakrát i třikrát. Pěknou knihu o takové prohrané iluzi napsal Jiří Ruml a nazval ji Daň z blbosti. Kniha je přesvědčivým průvodcem po jednom typickém československém politickém životě. Mně vrtá hlavou neustále její název. Je tomu skutečně tak, že na začátku koupě málo trvanlivého zboží je vždy hloupost, nezralost a naivita? Znal jsem několik lidí, kteří rozhodně nebyli hloupí, naopak působili na mne rozumem, vzdělaností i přesvědčivostí vlastního života. Přesto i oni stáli

po letech s prázdnýma rukama nad plody své dějinné angažovanosti a zoufale dumali nad tím, zda podvedli sami sebe, nebo zda byli podvedeni dějinami.

V Evropě nebylo nikdy dost klidu při výběru ideového zboží. Nebylo času chodit na trh častěji, ohledávat všechno stokrát, odolávat křiku prodavačů, tlaku lidí zezadu, z boků, nebrat ohled na dychtivé ruce, které bez přemýšlení braly to, co slibovalo okamžité zařazení mezi čekatele štěstí. Rozum je slabý a nerozhodný v takové chvíli. Ve všech těch omylných životopisech, které jsem četl, nebyl rozum příčinou zklamání, ale spíše duše, cloumaná samotou, touhou po splynutí s bojovými druhy jedné víry. To ona rozhodovala o koupi, to tajemné vnitřní ustrojení, jednou sledující třeba jen tupé zvuky pištců a bubeníků a po druhé hladové oči zástupů.

Platí i naopak, že ideová koupě, která vydrží a osvědčí se, nebývá výhradně koupí z rozumu. I v takovém případě je ve hře celá řada faktorů skrytých ve vnitřním ustrojení člověka i v jeho prostředí, výchově a zkušenosti. Je mnohem více viníků, kteří mají vliv na to, že člověk koupí místo jakostního zboží jen lacinou tretku, která vydrží sotva jednu sezónu. A to ještě, jak víme, jsou lidé, kteří budou až do smrti tvrdit, že zboží bylo dobré, že se s ním jen špatně zacházelo. Po celé evropské zkušenosti s nestálými a falešnými ideologiemi by si bylo přát, aby už konečně byla vydána nějaká pravidla, zaručující, že se už po druhé nespálíme. Všeobecné pravidlo pro kupující však není na obzoru. Vždyť pořád vidíme, že se někteří lidé vrací ke stánkům, na jejichž zboží už celé generace prodělaly. Do styku s ideologiemi velkých dějin budou lidé vcházet vždy s velkým rizikem trpkého zklamání. Pro lepší budoucnost Evropy by mělo význam, kdyby všichni vyvodili ze zklamání aspoň vhodné poučení a aby se jím poctivě řídili.

Před lety pracoval v témže podniku jako já na buldozeru mlčenlivý muž. Byl pracovitý, šikovný, schopný, ale uzavřený. Až když jsme se znali už lépe, řekl mi, že kdysi hned po vojně odešel z víry, naděje a nezralosti k bezpečnosti. A tak se mu přihodilo, že doprovázel pod šibenici bývalého partyzánského vůdce. Ještě než mu dopadla oprátka na krk, obrátil se partyzán na mladého muže a řekl mu, aby se nedal zmást, že politika je samá lež a svinstvo. Po několika letech se ukázalo, že partyzán neměl být oběšen, že to si jen falešný ideál vybíral svou krvavou daň. Můj muž vyvodil z toho poučení, odevzdal uniformu a stranickou legitimaci a začal pracovat na buldozeru. Pracoval na něm až do důchodu, mlčenlivě a zachmuřeně. Škoda, že i jiní nevyvodili poučení, měli bychom dost buldozeristů na zasypání našich dějinných odpadků.

O marné diskusi

Alexander Solženicyn pořídil dva zápisy ze schůzí, na kterých bylo jeho dílo a jeho chování předmětem diskuse. První zápis je ze schůze sekretariátu Svazu spisovatelů v Moskvě v roce 1967 a druhý je ze schůze rjazaňské pobočky svazu, na které byl Solženicyn vyloučen z řad spisovatelů, myslí se tím samozřejmě z řad organizovaných spisovatelů. Je celkem možné, že zápisy nezachycují s doslovnou přesností vystoupení jednotlivých spisovatelů, připouštím i možnost, že Solženicyn dal zvláště zazářit pitomostem, které byly řečeny, určitě to však bylo nějak podobně, vždyť je to stará písnička, mnohokrát jsem slyšel podobné projevy i sám. Jenže jsem na to vždy znovu zapomněl, všichni zapomínáme rádi na věty, které zní příliš nehorázně.

Jsem vždy znovu na rozpacích, když vidím takové výroky černé na bílém, nedovedu se rozhodnout, zda mám před sebou myšlenku, která patří ke skutečnému lidskému mozku, k nějaké lidské zkušenosti a lidské duši, anebo vnímám jen umělou konstrukci, myšlenkovou škrabošku, kterou si lidé prostě vypůjčí, když se to na daném typu karnevalu žádá. S touto nerozhodností čtu: „Proč vidí autor jen to černé? a proč nepíšu já o černém? Snažím se psát vždy jen o něčem radostném.“ Jiný spisovatel říká: „Filozofie etického socialismu není zastávána jen románovou postavou, zní jako autorovo mínění. To je nepřípustné!“ Další spisovatel mluví o cestách do zahraničí: „My jezdíme do zahraničí, abychom bojovali. Vracíme se odtamtud vyčerpaní a unaveni, ale s vědomím splnění povinnosti.“ Potud zdaleka ne nejnehoráznější věty z diskuse.

Moje nerozhodnost spočívá v tom, že se zdráhám jednoznačně připustit, že by taková věta vyjadřovala přesvědčení člověka, který ví zhruba to, co já, který obývá se mnou stejný svět, který měl se mnou zhruba společnou četbu a mluví syntakticky správně. Kde se tyhle myšlenky vzaly? Je možné, že by existovala úplně odlišná kultura, která se minula s kulturou evropskou? Někteří lidé to tvrdí, ale mně se to nezdá, spíše se bráním tomu, abych musel uvěřit. Lidé, kteří nahlas pronesou citované věty, jsou ze stejného světa jako my, jen se v něm jinak zařídili. Sami už nevědí, jestli promluvili v souladu se svým přesvědčením, anebo předvedli pouze skvělou ukázkou doublethinku.

Pro evropského čtenáře je diskuse nad Solženicynovým dílem zkouškou trpělivosti a schopnosti číst sociální pozadí slov. V pouhé sémantické interpretaci je vše prosté, Solženicynovi kolegové odmítají uznat spisovateli právo vidět svět vlastníma očima, naslouchat mu vlastníma ušima a činit závěry z vlastní zkušenosti. Jinak řečeno, odmítají uznat vůbec člověku právo na vlastní skutečnost, svázanou s celým jeho životem, neustále mu podstrkují jinou skutečnost, ani ne vlastní, ale obecně uznanou objektivní skutečnost, t. j. skutečnost oficiální, která se jedině smí popsat a zveřejnit. Solženicyn se dostává do nezáviděníhodné role kacíře, který brání právo na vlastní vidění světa a na vlastní běh myšlenek.

V textu zápisu to vše vypadá nesmírně vážně, jako nová kapitola odvěkého sporu, který vedli už mnozí kacíři před Solženicynem. Jenže na konci století a navíc i tisíciletí to už není skutečná diskuse. Nelze brát vážně spor, který v ničem nevstupuje na nový terén a který pouze podupává na staré půdě, udusané věky do podoby pohodlného tenisového kurtu. Obě zúčastněné strany o tom musí mít jasno. Vždyť kdyby Solženicyn se stejnou vášnivostí bránil svoje práva na nějaké jiné schůzi, třeba na schůzi městského zastupitelstva nějaké osvícenské evropské obce v osmnáctém století, dali by mu napít vody na uklidnění a řekli mu, aby nevylamoval otevřené dveře. Dokonce i náš osvícenský císař Jozef II. by poddanému nevyvracel svaté právo vidět svět vlastníma očima.

V evropském myšlení je tento spor už dávno za námi a patří k době, kdy se vyskytovaly epidemie černých neštovic. Je to spor, který se jen tváří jako spor dvou typů myšlení, ve skutečnosti je to spor zavlečený do literatury z areálu politické moci, kde je organicky doma, protože politika není doménou rozumových argumentů. Myšlenky se v tomto sporu jen tváří jako myšlenky, ve skutečnosti vyjadřují zcela zřetelný sociální zájem svých nositelů. Solženicynovi kolegové mluví o literatuře jen zdánlivě, vpravdě však brání svůj sociální status, souhrn všech výsad, které souvisí s organizovaností ve svazu spisovatelů. Navenek se v textu jeví tato obrana sociálního státu jako pomalé uvažování, hledání slov,

hledání nejlepších argumentů a východisek. Ideový zápas, který se tu předstírá, by mohl mít i svůj patos, ovšem jen tehdy, kdyby zápis o něm pocházel z předcházejících století.

Sociální zájem je skryt za mnoha pěknými ideami naší doby, není zvláště ponižující, když se skrývá i v diskusi o literatuře. Právě v solženicynovské diskusi se vyjevuje připoutanost k hrubému sociálnímu bytí, které jediné poskytuje vysvětlení pro neuvěřitelné znění některých vět z úst spisovatelů. Ponižující je v tomto případě pokrytectví, ne samotná skutečnost, noblesa lidského údělu spočívá mimo jiné i v tom, že se od své upoutanosti neustále utrhuje k slibnějším horizontům.

Jistě by nás zajímalo, jestli všichni účastníci diskusního rituálu se Solženicynem si byli vědomi toho, že předváděli prostřednictvím diskuse o literatuře hru ze smutného života inteligence. Jsem přesvědčen, že mnozí to věděli a jen stud jim zabraňoval říci to otevřeně. Věděl to i Solženicyn, který si v průběhu diskuse najednou pomyslí na to, jakým by byl spisovatelem, kdyby ho poslali na Gorkého institut místo do lágru. Celkem jasně dává tuto vědomost najevo, když zdvořile a jemně popisuje chování Tvardovského ve svém případě. Tvardovskij se asi upřímně pokoušel dát v celém sporu přednost pravdě a lásce k literatuře před svým postavením poslance, člena ÚV a šéfredaktora Nového miru, status a všechno ostatní, co s ním souvisí, byl však nakonec silnější, unaveně a smutně zůstal Tvardovskij při svém postavení. Solženicyn, který přišel z jiného světa, měl oči pro neviditelnou připoutanost k výsadám, pozoroval Tvardovského při procházce městem a najednou si uvědomil, že autor Vasilije Torkina nějak nejistě chodí, že se nevyzná při přecházení křižovatek a že je vůbec nesvůj při pohybu na vlastních nohou. Solženicyn pochopil, že Tvardovskij vlastně už chodit ani neumí, všude, kam potřeboval zajít, ho odváželo černé auto Izvěstijí. Na tomto postřehu není nic zlomyslného, vystihuje lépe než cokoliv jiného, že za sporem spisovatele o právo na svou vlastní skutečnost není třeba hledat období vznešených půtek o pravdu, ve kterých se vyznamenávali naši předkové. Za každým ze Solženicynových kolegů se v tomto sporu krčil nepřiznaný strach ze ztráty sociálního statu, hlubinná závislost lidí našeho typu společnosti na přízni mocných.

Naše pouta v této části světa jsou z těžkého kovu. Často se u nás tolik hýří vznešenými slovy, aby nebylo na pouta vidět. Všichni je známe, vyznavače optimismu, radostného života a bojovných cest do zahraničí. Odvykli si chodit, stát v obchodě na mléko, čekat u lékaře, tlačit se v autobuse a jít na ulici buřta s hořčicí. Ani se nedivíme, že se snaží ze všech sil psát vždy o něčem radostném.

O zápecnictví

Průměrně jednou za dva týdny nebo i za měsíc dostanu pohlednici z cizí země, z Londýna, z Paříže, z Moskvy, ale i z Buffala, z Tresdorfu a Jeruzaléma. To si na mě vzpomněl někdo z mých kamarádů a dává mi na vědomí, že svět není tady ta ulice dole a ta stráž nad nádražím s vinohrady a nevzhlednými domečky ze starých časů. Přečtu si, kdo to zase lítá po světě, prohlédnu si nějakou památku, mrakodrapy, královskou rodinu nebo moře a zastrčím pohlednici k jejím starším sestrám do krabice od Sacherova dortu, který jsem také dostal poštou od kamaráda. Pak chvilku sedím a snažím se potlačit záchvěv závisti a smutku.

Za patnáct let, co jsem nevytáhl paty z této země, jsem si vypracoval celkem spolehlivou metodu na potlačování závisti. Chytrácky při tom používám teorie relativity: začínám tím, že vzpomínám, jak mi bylo, když jsem vyšel z vězení a šel a šel jsem pořád rovně dopředu a nikdo mě nezastavil a ani na mne nezařval. Terapii končím intenzivním prožíváním depresivní skutečnosti, že jsme všichni jeden vedle druhého zajatci tohoto odlehlého místa ve vesmíru a že se jen tak někomu nepodaří opustit sluneční soustavu. Vůči této kosmické izolaci je něčí možnost poslat mi pohlednici z Hirošimy o mnoho méně hodná závist. Takové prozření mě uklidní natolik, že radostně odjedu trolejbusem na kraj města a přitom se dívám, jak kolem ubíhá krásný, složitý a neznámý svět lidí.

V Československu a v celé východní Evropě bylo a je cestování za hranice součástí sociální prestiže. V padesátých letech bylo zázrakem vidět člověka, který si třeba ještě před týdnem koupil ve Vídni kuličkové pero. Nepamatuji se, že bych v těch letech znal osobně někoho, kdo navštívil cizí kraje. Mne samotného tehdy ani nenapadlo, že bych mohl odjet někam za hranice. Ani jsem nevěděl, jak se to dělá. Člověk musel být moc dobře zapsán u státu, aby se mu dostalo tak ohromné výsady. Samozřejmě nemohl tehdy odjet někdo do cizí země jen tak, ale vždy jen s nějakou delegací nebo ve státním zájmu. Rozhodně nestačily jen peníze a výdrž jako dnes. Kdo se dostal ven, přiřadil se automaticky k lepším lidem, byl předmětem obdivu a vzbuzoval závist. Zcestovalí lidé podléhali vlivu okolí a holedbali se, i když to třeba bylo v rozporu s jejich vrozenou skromností. Víím, jak mě to vždycky štvalo. Však běda, i já jsem se holedbal, když jsem se vrátil po prvé z ciziny. Koupil jsem své ženě ve Varšavě čepici, a když nás pak někdo potkal a čepici pochválil, řekl jsem: „Tuhle čepici jsem přivezl z Polska!“ Byl to ubohý historický předobraz scén z Havlovy Vernisáže, kde jsou předmětem holedbání už suvenýry ze Švajcru.

Byli jsme tehdy jako národ uvrženi do ubohosti a ještě jsme si pochvalovali, když z ní náhoda někoho z nás vytrhla. Pro naprostou většinu lidí se skutečnost světa scvrkla na skutečnost domácího prostoru, domácího jazyka a domácích starostí. V sociálním a politickém ohledu to mělo zhoubný vliv na statistický průměr národního myšlení. Zvykli jsme si žít izolovaně od světa a přemýšlet jen v rámci ostatních drátů. Tak byl beze zbytku splněn účel, který se tím sledoval.

Po třicet let se neměl národ s kým poměřovat a vytvořil si pro své bytí vlastní hodnotová kritéria. Mysleli to s námi dobře. Nepřáli si, abychom se mohli poměřovat s kvalitou jiného života a nežehrali na to, co máme. Jenže tím jsme také automaticky ztratili možnost měřit se se světem ve výkonnosti výrobní, technické i kulturní. Zařídili jsme se podle přání a soustavně jsme pracovali na změně národní povahy, která měla kdysi v Evropě pověst příčinnivosti a vynalézavosti. Dlouho jsem už neslyšel, že bychom něco vynalezli, každou složitější technologii musíme dovézt. Slyším ovšem stále častěji, jak si státní představitelé stěžují, že jsme zápecníci, že neumíme držet se světem krok v kvalitě výroby, v technické úrovni výrobků a že vůbec je celé naše myšlení zaostalé. A to nám prosím předtím pořád tvrdili, abychom si nepřipouštěli starosti současného světa, že oni sami vědí, jak na to.

Jsme nyní tichým zákoutím Evropy, máme co jíst a to prý není v dnešním světě tak úplně samozřejmá věc. Naposledy jsme zkoušeli obrátit se ke světu tváří před patnácti lety, a to nás uplivali. Teď potkávám samé Jánošíky u piva, kteří říkají: keď ste si nás upiekli, tak si nás aj zjedzte. Máme svůj way of life. Světová ctižádost nás přešla, sedíme doma.

Znamená to, že jsme se lidsky zhoršili? To není tak úplně jisté. Neplatí přece, že cestování za hranice zlepšuje zákonitě lidskou povahu. To by musel být nejlepším člověkem ministr zahraničních věcí, ten

přece nejvíce cestuje. Když se ptám těch, kteří jezdí za hranice, čím se tam v cizích zemích lidsky obohatili, ukážou mi většinou digitální hodinky nebo stříbrem protkávanou sukni.

Už to asi nedoženeme, nedoženeme prostě už možnost zapojit do naší domácí skutečnosti skutečnost velkého světa, aby v ní trochu zapracovala proti spokojenosti, omezenosti a apatii. Nebo doženeme? Jistotu o tom nemáme žádnou.

Já nemám dokonce ani jistotu o tom, zda mám závidět kamarádům, kteří mi posílají pohlednice z Bostonu a z Nepálu, poddávat se závisti nebo se uklidňovat svými relativistickými konstrukcemi. Nevím přesně, co bych si odnesl pro své lidské obohacení ze Švédska nebo z Itálie, to bych se musel rozhodnout asi až na místě. Je to hrozně spleť.

Tuhle nedávno nad jiné zcestovalý Miroslav Zikmund, který mi doma ukazoval kecky, jež úplně rozedral cestou na Kilimandžáro, šplhal přede mnou v jiných, o něco zachovalejších keckách na Gírovou v Těšínských Beskydách. Když jsme vystoupili na travnatý vrchol do výšky osem set metrů nad mořem, rozhlédl se Zikmund kolem a řekl: „Lidi, podívejte se na tu nádheru, to je rozhled, ta krása, to se hned tak nevidí. Není to úžasné?“ Díval jsem se na něho, jestli to myslí vážně. Myslel to vážně.

O anonymitě

Jsou u nás ještě vesnice, kde se všichni lidé vzájemně zdraví a pozdraví dokonce i procházejícího cizince. Nejčastěji zdraví děti, křičí už z dálky a usmívají se. Víím samozřejmě, když jdu takovou obcí, že pozdravy nepatří mně osobně, že se pouze ohřívám u ohničku starých zvyklostí, které byly ve městech už dávno vyhlazeny. Přesto je mi hned lépe a jsem jaksí veselejší. Sednu si do hospody a pozoruju, jak na sebe chlapi důvěrně pokřikují a každý o všem všechno ví. Rád prodlévám ve vesnických prodejnách rozličného zboží, kde ženské zdlouhavě nakupují, melou pantem a nechce se jim jít domů k plotně. Když mě v takovém starém obecním společenství někdo osloví, cítím se poctěn a nekontrolovatelně se rozžvaním, abych se zavděčil. Když uvažuji o tom, proč cítím potřebu se zavděčit, zdá se mi, že proto, že náhodný vesničan zrušil mou anonymitu. Anonymitu, která z nás ve městech, v uniformitě sídlišť, ulic a obchodních domů, dělá osamělý dav. Tentýž dav, o kterém psal už David Riesman.

Je až k nevíře, jak se v důsledku nestrávených kolektivistických a rovnostářských hesel stačila u nás v poměrně krátké době vytvořit tíživá bezejmennost, o níž jsme předtím čítávali jen v amerických knihách. Anonymní existence uprostřed homogenního lidu se začíná zvláště v posledních patnácti letech pociťovat jako břemeno, plodí konflikty, stahuje člověka ke dnu, níže a níže k zoufalstvím a depresím. Naši přetížení psychiatři by o tom mohli vyprávět od rána do večera. Anonymita se na člověka lepí jako pavučina, člověk se ohání, aby se jí zbavil, ale nejde to, jen se pořád více zaplétá, až je nervózní jak pes. Neanonymní představitelé státu mají možná bezejmennost davu v oblíbě, je jistě příjemné dívat se na ni z tribuny, jak jása nebo zvedne na povel jednu či druhou ruku na spartakiádě. Uvnitř davu však vládne tichá nechuť a špatná nálada.

Pozoruji tuto nechuť a cítím, jak z ní jde strach. V ranní tlačnici bezejmenných v autobuse visí deprese ve vzduchu, účastníci veřejné dopravy nemají daleko k tomu, aby začali najednou mlátit okolo sebe rukama, aby si udělali místo. Stejná atmosféra panuje při čekání na košík v samoobsluze, ve frontě na nedostatkové zboží, při celodenním čekání na pas nebo výjezdni doložku. Depresivní atmosféra dusí anonymní občany v čekárnách úřadů, kde bezejmenní čekají, až je přijme anonymní úředník. V očích bezejmenných čtu tichou nenávist, když společnou depresi naruší někdo se jménem, někdo důležitý, někdo spřízněný nebo aspoň drzý, když projde sebevědomě čekajícími, s úsměvem vstoupí a zavolá: „Ahoj, Franto, dej mi recept pro babičku, ať tu nemusím stát.“ A což teprve, když kolem projde představený a vede si kolem ramen kamaráda a řekne: „Jožko, věnuj se tady tomu soudruhovi.“ Takového soudruha by všichni ostatní nejraději uškrtili.

Kdoví, až kam bychom měli stopovat příčiny současné anonymity. Kdysi jsme s odporem odvrhli praktiky bulvárního tisku, který rozmazával soukromí společenské smetánky. Byly zavrženy dokonce i seznamovací inzeráty a veřejně oznamovaná úmrtí v rodině. Nad anonymní dav byli vyzdviženi jen politikové, hrdinové práce, sportovci a umělci, avšak bez jakékoliv senzačnosti, to znamená bez lidského rozměru. Lidské problémy prominentů byly ponechány na pospas klepaření. Tato publicita je v nejbližším okolí ovšem dostupná každému, kdo v opilosti roztríská dost hlasitě nábytek, než vstoupí do čtvrtého manželství.

Stát brzy zjistil užitečnost občanské anonymity. Anonymní občan je vlastně bezbranný občan, pohodlný objekt manipulace. Vědomě nebo nevědomě se dělalo po léta všechno proto, aby co nejvíce lidí zůstalo bezejmenných, aby vědomí o jejich existenci nepřekročilo rámeček nejbližší rodiny a spolupracovníků. Z takového bezejmenného davu lze snadno kohokoliv vyjmout a potrestat, ve veřejnosti to nevzbudí žádnou pozornost. Se všemi anonymními lidmi lze nakládat podle libosti, nikdo se jich nezastane. Nemluvě o tom, jak snadné je v anonymitě trestat disidenty, nepohodlné kritiky a každého, kdo překročí rámeček apatie stanovený státem. Pečlivě se starají, aby právě takoví lidé žili mimo pozornost veřejnosti, a potom při nepříjemných dotazech ze zahraničí říkají, že jde o lidi, které vlastně nikdo nezná, ani jejich nejbližší sousedé, tedy o bezejmenné bytosti, na kterých nezáleží.

I obyčejná kriminalita a její trestání probíhá u nás v anonymitě. Každý, kdo se třeba jen z holého neštěstí, náhodou nebo omylem dostane do vězení, je vystaven jako anonymní vězeň zničující bezmocnosti. Propadne se k nicotě a není schopen pak bránit ani svou nevinností. Často se ani nejbližší

rodině neoznámí, kam vlastně nešťastník zmizel. Ten se pak potácí osamělý ve své anonymitě, ztracený, ochotný lízat jazykem i podlahu, jen aby se mohl vrátit ke svému jménu. Poznal jsem dost mladých mužů, kteří v krádežích a loupežích hledali způsob, jak uniknout z bezejmennosti. Hrdi na svou nemravnost, těšili se aspoň z toho, že v podsvětí měli svou pověst, že si vysloužili jméno nebo přezdívku, kterou se vymkli z bezejmenného davu. Šel z nich strach, mstili se za ponižující anonymitu, do které byli uvrženi, bez výběru každému. Je nebezpečné zahánět lidi do anonymity, je mezi nimi dost takových, kteří si chtějí vynutit jméno za každou cenu.

Bezejmennost a její promyšlené rozšiřování produkuje němou veřejnost. Veřejnost, která neví nic o svých jednotlivcích, není veřejností. Z bezejmenného davu lze vybírat jednotlivce jako ptáky z hnízda, kromě zoufale poletující matky se v lese nic nepohne, nikdo nezakřičí a nikdo nepřijde na pomoc. Kdyby se nakonec ukázalo, že skupiny nezávisle myslících a jednajících lidí ve východní Evropě neudělaly pro rozšíření prostoru pro lidská práva skoro nic, kdyby se ukázalo, že jejich myšlenky nepřekročily cenu papíru, na kterém byly rozepisovány, postačí k jejich historické oprávněnosti jen to, že zrušily, za pomoci mezinárodní veřejnosti, anonymitu pronásledovaných lidí, že obnovily význam jména jako nezczitelné součásti lidské bytosti. Nevadí, že jde často o jména, která jsou známá jen několika stovkám lidí, záleží jen na tom, že i tou nejužší solidaritou byla zrušena anonymita člověka v očích moci.

Možná existuje tisíc neprozkoumaných cest, které vedou ke zrušení anonymity. Aby měl člověk pocit vlastní identity, nemusí nutně nosit na klopě visačku VIP, nemusí být doprovázen houfem novinářů a usmívat se z každé reklamy na mýdlo. Přirozený a svobodný rozvoj společnosti si vždy najde způsob, jak dát co největšímu počtu lidí jméno. Nemusí se to stát nutně až potom, když anonymní zoufalec zapálí chrám v Efesu, skočí do vody, aby zachránil topící se dítě, nebo ohrozí životy stovek lidí v uneseném letadle. Je určitě dobré, když místní noviny kdekoliv na světě píší o tom, že se vdává dcera protestantského kněze a jaké bude mít šaty, nebo že syn místního drogisty maturoval s vyznamenáním. U nás se musí člověk propracovat k svému jménu nejmíň vržením koule do vzdálenosti dvacíti metrů. Ještě složitější je žít v souladu a spokojeně se svým jménem, být si ho vědom a nechtít jiné ani při velké nepřízni státu. Když si odmyslíme anekdotickou zápletku, je Havlova hra právě o tom. V jediné dlouhé rozmluvě v Audienci se pomalu rodí údiv nad tím, že proti vši logice věcí je někdo nahoře i když je dole a jiný je dole i když je nahoře. Jinak řečeno, na jméno nemusí mít člověk úřední potvrzení.

O veřejném mínění

Když čtu v nějaké historické knize, že nějaký politik, monarcha nebo diktátor pohrdal veřejným míněním a byl proto smeten revoluční akcí nebo probodnut spiklenci, zmocňuje se mě k takovému tvrzení značná nedůvěra. Nejspíš bylo za tím něco jiného, významnějšího a relevantnějšího než veřejné mínění. Pohled na dějiny musí svádět obyčejné členy veřejnosti k názoru, že dění světa bylo zatím vždy provázeno pohrdáním veřejným míněním. Nebo je snad možné, aby veřejnost chtěla skutečně to, co se v dějinách stalo? Je možné, že by titíž jednotlivci, kteří v působnosti svých malých dějin žijí jako spořádaní lidé umírněného světového názoru, se projeví jako veřejnost úplně opačně a proměnili svou vůli dějiny v krvavé divadlo? Přijatelnější je názor, že veřejné mínění vlastně nikdy neexistovalo a že je to nový objev, na který přišel až Gallup. Příznačné však je, že ani po objevu veřejného mínění se dějiny nezlepšily. Řada nejnovějších událostí, absurdních a vražedných, svědčí o tom, že buď pokračuje pohrdání veřejným míněním vesele dál, anebo si veřejné mínění nevidí na špičku nosu.

Dopisy, které psala francouzská královna své mamince, naší císařovně Marii Terezii, naznačují, že jejich autorka neměla ani potuchy o existenci veřejného mínění. Když se upřímně snažila pochopit, bylo už pozdě. Její soudcové už věděli velmi dobře o existenci veřejného mínění jako dějnotvorné síly a neustále se odvolávali na vůli lidu. Od té doby se také začínají dějiny rozsáhlého podvodu s vůlí lidu. S vůlí lidu se v politice výhrůžně šermuje nejméně dvě stě let, a to i v případech, kdy se vlády a politikové lidu na jeho vůli ani v nejmenším nezeptali.

Přesto by bylo pěkné vědět, nakolik jsou novější dějiny Evropy dílem politických elit a nakolik jsou důsledkem politického tlaku, který vykonává veřejné mínění. Svědkové tvrdí, že první světovou válku si vlastně vynutilo veřejné mínění. Staříčkový mocnár František Josef prý neměl v úmyslu jít tak daleko a trestat zavraždění svého následníka válečnou výpravou, ale nemohl nic dělat, když ulice byly najednou plné lidí, kteří křičeli Na Bělehrad, na Bělehrad! Bylo veřejné mínění šílené, anebo to nebylo veřejné mínění? Je možné, aby veřejnost, která oře a šije, dojí krávy, žení syny, chodí do práce do továrny a do obchodů a do škol, toužila ztrestat Srby dělostřeleckou palbou? Nepochybně je i taková veřejnost. Omlouvá ji, že většinou neví, co z jejího křiku pojde, veřejnost se podobá divákům v ringu, kteří se domnívají, že mohou bez rizika povzbuzovat boxery, kteří si vytloukají mozek z hlavy. Copak veřejnost, ale co bych dělal například já, kdybych se narodil v roce 1894? Křičel bych na ulici Nieder mit den Serben! Úplně to vyloučit nemohu, protože, když mi bylo dvacet, křičel jsem jednou nebo dvakrát Ať žije soudruh Stalin.

Chronickou nemocí veřejného mínění je, že si představuje dějinné události, ke kterým přispívá svým křikem, jako něco vzdáleného svým vlastním malým dějinám. Kolik hlasů by dostal Hitler v oněch rozhodujících volbách v roce 1933, kdyby veřejnosti přímo oznámil, že hodlá vést válku, ve které zahyne padesát milionů Evropanů, že ji hodlá prohrát, zanechat Německo v troskách a pak spáchat sebevraždu? Odpověď je zřejmá. Nebudu uvádět jiné dějinné vize, které veřejnost s nadšením podporovala, protože neměla tušení o tom, jak budou v reálu vypadat. Opatrnost a předvídavost chybí veřejnosti dodnes.

Ve východní Evropě žijeme už několik desítek let bez veřejného mínění. Veřejné mínění nemá institucionálně zakotvený vliv na výkon politické moci a formálně se tedy nepodílí na ničem. Nekonají se výzkumy toho, co si lidé myslí, výsledky sporadických pokusů o takový výzkum zůstávají tajné. Snad v žádné době nemělo veřejné mínění tak dokonalé alibi na tak dlouhý časový úsek dějin. Byly spáchány loupeže, přepadení, násilí. Veřejné mínění bylo v té době doma, večerelo nebo se dívalo na televizi, bylo v práci nebo mělo dost svých vlastních starostí. Veřejné mínění je u nás nevinné, vždy si sice myslelo své, ale nemohlo se projevit. Nevinné veřejné mínění vytvořilo ve východní Evropě nevinné národy, vyvázalo je ze zodpovědnosti za své vlastní dějiny. Potkávám takové nevinné lidi na každém kroku, nevinní jsou ti, kteří jako součást veřejného mínění mlčeli, nevinní jsou ti, kteří vykonávali vše pod nátlakem, nevinní jsou i ti, kteří odešli do jiných zemí. Ve všech vzpomínkách potkávám jenom nevinné lidi. Důstojníci bezpečnosti, kteří emigrovali, jsou nevinní, i prominenti politického života se zřídka kdy zabývají vlastním podílem na chodu dějin.

Máme tu systém, který je ideálním výrobcem čistého svědomí. Celý svět ví, že veřejné mínění je vyloučeno ze hry, že všechno, co se někdy předvádí v televizi, je vynucené divadlo. S vědomím toho, že nás všichni chápou a že budeme vždy pokládáni za nevinné, souhlasíme už předem se vším, co podnikne politická moc pohrdající přece veřejným míněním. Nevinné se cítí být i všechny složky politické moci a někdy se mě zmocňuje podezření, že se cítí být nevinní i nejvyšší představitelé moci. Nepamatují se už, kdy narazili na odpor veřejného mínění.

Naše společná nevinnost je však pochybná. Politické systémy ve východní Evropě nejsou ani zdaleka tak necitlivé vůči projevům veřejného mínění, jak se obecně soudí. Nejsou tu sice ústavy pro průzkum veřejného mínění a nikdo se nevyptává občanů na ulici, jaké šance má generální tajemník na zvolení. Moc však sleduje jinými cestami stupeň nevšímavosti a alibismu svých poddaných. Protože představitelé moci nevědí nikdy přesně jak to s veřejným míněním vypadá, jsou často mnohem alergičtější na projev veřejného nesouhlasu než vlády s pevnou parlamentní většinou. Ignorují přirozeně nesouhlas disidentských skupin, ale upadají do paniky i při nejnepatrnějším vzbouření veřejného mínění v základních skupinách obyvatelstva. Vědí totiž, že musí jít o něco závažného, když se probudí k nesouhlasu i ti, kteří žijí ponořeni jen ve svých vlastních malých dějinách.

Dnešní stav věcí už dávno nesmývá z veřejného mínění zodpovědnost za to, co se děje. Mnoho nepříjemných věcí by se nestalo, kdyby nesouhlas s chodem dějin vstoupil do individuální skutečnosti v naléhavosti rovnocenné jiným zájmům těchto dějin. A projevil se třeba obyčejným reptáním na povolených schůzích obyvatelstva. Jdu dokonce tak daleko, že si troufám věřit, že i při stávajících poměrech by si kterákoliv obec ve východní Evropě mohla zvolit do svého čela muže podle vlastního výběru, kdyby členům obce stálo za to na některé schvalovací schůzi otevřít ústa. Není úplně jisté, zda by moc takto legálně a svobodně projevenou vůli respektovala. Smutné je však to, že jsem dosud neslyšel, že by se veřejné mínění o něco podobného vůbec pokusilo.

Ostych mi brání v tom, abych dále rozvíjel utopickou myšlenku a dokazoval, k jakým zlepšením současného stavu by veřejné mínění mohlo přispět. Veřejné mínění nebylo nikdy nevinné a tím méně nevinné je nyní. Už vidím, kolik hádek a sporů vznikne, až se to jednou s touto nevinností provalí.

O politice jako zájmové činnosti

V zemích, kde je tisk obchodním artiklem a ne organizátorem mas, jako u nás, mají největší náklad ty noviny a časopisy, které se zabývají změnami módy, skandály známých lidí, podrobným popisem vražd atd. Tím je dáno, oč se lidé nejvíce zajímají. I v těch nejzpolitizovanějších zemích se o spravování státu a o stav světa zajímá jen vybraná menšina lidí. Trochu blíže má k lidem komunální politika, protože se bezprostředně dotýká jejich života, avšak velká politika, chod velkých dějin, globální strategické úvahy a dunivá konfrontace systémů jsou většinou lidí vzdálené, nepochopitelné a odpuzující. Pokud se mohou svobodně vyjádřit, projeví k velké politice nejspíše ošklivost. Je těžké mít jim to za zlé, bez značné námahy není dnes dost dobře možné uložit do paměti jen pouhá fakta, která dodává světová politika denně na trh informací. Ještě větší námahy je zapotřebí k tomu, aby s nimi mohl člověk kvalifikovaně zacházet. Vyžaduje to celodenní pracovní úvazek. Pro ty, kteří se nehodlají politikou živit, je to luxus, podivný koníček, asi jako sbírání známek, jenže málo zábavný a povzbuzující.

Ve východní Evropě je rozložení zájmu o politiku stejné, rozdíl je jen v tom, že státem řízený tisk, který se nemusí ohlížet na obchodní zájmy, vytváří falešný dojem, že všichni lidé jsou hluboce zaujati jednáním nejvyšších představitelů na přátelské návštěvě a že se na politice dokonce aktivně podílí, jako ta kuchařka, o které mluvil Lenin. Ideologie o tom má ovšem své zprávy, nestojí o to, aby se většina lidí účastnila na správě státu, a tak celý problém převádí do fiktivní polohy a namlouvá lidem, že se podílí na chodu dějin hlavně tím, když přijdou včas do práce, pracují pilně na splnění plánu, účastní se desetiminutovky, přijdou na manifestaci a k volbám. Propaganda pak každého od rána do večera zahrnuje zjednodušenými ideogramy světového dění a vytváří iluzi, že každý občan se může kvalifikovaně rozhodnout, zda bude ve válce o Falklandy fandit Velké Británii nebo Argentině. Náhodě se to však i tak neponechá a naznačí se, že veřejně je dovoleno fandit jen Argentině. Ve skutečnosti je většinou lidí v této části Evropy putna, co se děje ve velkém světě. Dávno si zvykli na to, že politika je zájmovou činností zvláštního typu lidí, asi tak jako společenské tance nebo amatérská astronomie.

Já sám (nevím proč, možná v důsledku nějaké nemoci) jsem se zajímal o stav světa a o politické dění od malička. Neměl jsem to v pracovní náplni a také jsem se tím neživil. Poskytovalo mi to však stejné vzrušení jako jiná zájmová činnost, chytání ryb třeba. Jistou dobu jsem dokonce podléhal iluzi, že nejde o žádnou zájmovou činnost, že jen sdílím se všemi jinými lidmi vzrušení nad chodem velkých dějin, které vstupují neodvratně do našich životů a mají moc naplnit je klidem, štěstím nebo hrůzou a zánikem. S jistým údivem jsem později registroval, že se stále častěji setkávám s lidmi, kterým je chod dějin naprosto lhostejný, kteří jen stěží berou do úvahy změny poměrů ve vlastní zemi, rychle zapomínají to, co bylo včera, a nezajímají se o to, jak bude svět vypadat zítra, stačí jim vnímat pouze běh svého času a těch lidí, kteří je bezprostředně obklopují. Postupně jsem zjišťoval, že nejsem součástí obecného lidu, kterému leží na srdci osud Athén, ale jen členem zájmového kroužku, navíc podezřelého a nebezpečného. Zvykl jsem si a už mě nerozčilovalo, když třeba i moji studenti projevovali katastrofální lhostejnost k tomu, co bylo, i k tomu, co je, a navíc mi dávali nepokrytě najevo, že politické dění vnímají jen jako zprávy o podvodech, lžích a zákeřnostech.

Většinou je odmítání osobní účasti na chodu dějin ve východní Evropě jen výmluvou. Nezáměr o globální procesy je obecný a platí zřejmě pro celou planetu, je to trest za pokrytectví světové politiky, kterým se vzdálila od normálního chápání. Pro východní Evropu je specifické jen to, že ve zkušenosti každého jedince je hlouběji zakotveno přesvědčení o nemravnosti celého politického dění.

Žijeme v zemi, kde byla fakticky zlikvidována historická paměť a kde neexistují živé dějiny. Není to však jen vina politické moci, lidé přijímají fakticky s vděčností, když se z nich snímá břemeno účasti na politickém dění. Redukční indoktrinace zapadla na úrodnou půdu. Setkával jsem se s mladými lidmi, kteří sice věděli, kdy skončila druhá světová válka, protože se od dětství účastnili na školních oslavách státního svátku. Většinou však už nevěděli přesně, kdy a jak začala, a mnozí se domnívali, že se odehrávala jen mezi Německem a Sovětským svazem, při čemž ostatní národy jen přihlížely utkání na život a na smrt. Jen výjimeční jednotlivci věděli sem tam něco o první světové válce, ve které jejich pradědové trávili léta v zablácených zákopech, kryli se před dělostřeleckými souboji a přebíhali k nepříteli v představě, že právě

jim, svým pravňukům, připravují lepší národní budoucnost. Zřejmá lživost, se kterou vstupuje v kterékoliv totalitní zemi dění světa do vědomí jednotlivců, odrazuje od jeho sledování, je to však jen dodatečný faktor ve všeobecné tendenci, ve které velké dějiny unikají z dosahu velké většiny lidí.

Mnohokrát jsem seděl s lidmi vzdálenými dějinám při láhvi vína a poslouchal folklorní úvahy o běhu světa a o tajemných silách, které o něm rozhodují. Poslouchal jsem nehoráznosti klidně a pobaveně. Bylo mi, jako kdybych četl starý řecký text z doby, kdy svět byl jako placka a končil za Heraklovými sloupy. Pociťoval jsem i škodolibou radost nad bezmocností nákladné ideologické mašinérie, která neuspěla při tvrdé práci s jediným správným výkladem světa. Je to marné. Když k lidem dospěje fráze z velkých dějin, změní svou podobu a zapadne do folklorního vzoru vytvořeného v mnoha předcházejících generacích, systémová konfrontace například, která se tak pěkně vyjímá v úvahách politologů a projevech státníků, se ve folklorním vzoru změní v prastarou zlovolnou hru pánů z přepychových kabinetů, kteří nikdy nic nevěděli o tom, co život obnáší.

A to jsme v evropské zemi, kde všichni lidé dovedou číst a psát, někteří čtou dokonce noviny, poslouchají zprávy z rozhlasu a z televize. Jak to vypadá v zemích, kde muž hlídá stáda a žena obdělává pole manioky, v jaké podobě se tam reflektuje svět?

Kolik historického času by bylo asi zapotřebí, aby šest miliard obyvatel planety bylo přivedeno k takovému zájmu o dění vně obcí a měst, jenž by zajišťoval kvalifikovanost demokratického rozhodnutí o nějaké životně důležité globální otázce? Zde na východě se nic z toho nepodařilo, i když nevíme jistě, zda se o to vůbec usilovalo. Žádná kuchařka se nepodílí na správě státu. Všechno důležité rozhodování se odehrává v zájmovém kroužku politiků. Podle úrovně jejich rozhodování soudě, dostane se do kroužku každý, kdo o to projeví zájem, bez talentových a jiných zkoušek. Naše zkušenost praví, že do kroužku lze vstupovat bez zvláštní kvalifikace a že všichni členové, kteří jsou ochotni řídit se pravidly režimu a oddaně mu sloužit, se mohou po čase profesionalizovat a celkem slušně se politikou žít. Je možné vůbec doufat, že by se o členství v zájmovém kroužku ucházel všechen lid a prosadil tak svou vůli?

Cítím v tomto ohledu umírněnou skepsi. Obávám se, že v budoucnosti bude osud světa v rukou zájmových kroužků. Máme vlastně v tomto směru jedinou naději, že se totiž časem zvýší kvalifikace členů a že se v souladu s pokrokem v jiných lidských činnostech zkultivuje i jejich práce.

O způsobilosti k ideologii

Ve chvílích sebezpytování se snažím uhodnout, jaká způsobilost to byla, která mi kdysi dovolila vstřebávat bez větších těžkostí ideologii padesátých let. Pokud si pamatuju, byl jsem schopen zapamatovat si a seřadit přehledně v hlavě teoretické postuláty, které jsou odpudivé už jen svou formulací, dovedl jsem překousnout zřetelné logické rozpory, vyznal jsem se v tak zapeklitých věcech, jako kdy je válka spravedlivá a kdy nespravedlivá, proč byl každý oportunistou, pravičákem či trockistou od samého začátku, ještě dřív než se tak začal projevovat, proč se zbídačování proletariátu může jevit jako vzestup životní úrovně, proč je jedna a tatáž věc jednou dobrá a po druhé špatná atd. Platí názor a já ho někdy také zastávám, že sovětská ideologie stalinské éry byla tak snadno šířitelná hlavně proto, že byla dokonale zjednodušená, že interpretace složitých problémů světa byla primitivní, snadno zapamatovatelná, účelně členěná a tedy přístupná průměrnému rozumu. Tím, že nepředkládala nic k diskusi a k řešení, že odpovídala beze zbytku na všechny otázky, nekladla prý ideologie velké nároky na mozek, k jejímu osvojení stačila dobrá paměť. Psychologicky byla rovněž podbízivá, protože osvobozovala každého od pochybností a navíc mu propůjčovala nevidanou suverenitu nad všemi protivníky. Takových lákavých vlastností měla sovětská ideologie rozhodně ještě více, a dodnes snad některé má, jinak by bylo těžko vysvětlitelné, že se lehce ujímá v naprosto odlišném prostředí, v jiných tradicích a jiných kulturách.

Jenže tento obrázek lehce přístupné a osvojitelné ideologie není úplně přesný a jsou na něm nejasná místa. Jak například vysvětlíme, že právě u nás, v zemi, kde je ideologií všechno přímo prostoupeno, nacházíme tak velké množství zdravých a inteligentních lidí, kteří jsou naprosto nezpůsobilí ideologické fráze třeba jen opakovat, a to ne hlavně proto, že by je popouzel jejich obsah, ale proto, že se jim jeví konstrukčně příliš složité, odtažitě, vědecké, vzdálené od běžného realismu lidského vnímání. Takto náročná se jim jeví ideologie často i v podání okresních lektorů. Ještě v šedesátých letech, kdy jsem zaskakoval na různých školeních, jsem pozoroval, že lidé jinak moudří a vzdělaní, lékaři, učitelé, herci, malíři a inženýři zápasí s ideologickým pojmoslovím jako s mnohohlavou saní, narážejí do umělé konstrukce sociálních a politických výkladů jako do neprostupné zdi a dostávají se do stavu, kdy už nejsou schopni rozlišit ani dvě podobně znějící slova. Vždycky se mi zdálo, jako bych přicházel s touto ideologií z mimolidské sféry, jako by to byla doktrína jiné civilizace, která nežije na této zemi, jako by se mluvilo řečí, která nevchází do žádné souvislosti s rozměrem lidského myšlení a lidského života.

Na takových ideologických exerciciích bylo vždy mrtvo, pokusy o dialog se potácely na místě a ústily do ztracena. Vysvětlovalo se to často tím, že lidi svazoval strach, aby neřekli něco neschváleného a riskantního, z čeho by se dalo usuzovat na jejich ledví. Jenže strastiplné mlčení panovalo na ideologických sedánkách i v případech, kdy doba nebyla zdaleka už tak přísná a kdy se nebylo čeho bát. Příčinou mlčení byla nejčastěji prostá nezpůsobilost opakovat ve správném pořadí pojmy, kterými se ideologie hemží, dát z těchto pojmů dohromady kloudnou větu a vyjádřit jimi vůbec něco, co by mělo lidský smysl. Dost lidí se mi přiznalo k tomu, že ideologické pojmosloví u nich vyvolává jakousi zástavu myšlení, že i při upřímné snaze pochopit výklad, držet se sledu vět, přichází najednou chvíle, kdy se ideologická řeč mění v nesrozumitelné brumlání. Moje známá mi říkala, že jí každá marxistická teoretická přednáška ze začátku sedmdesátých let zněla v uších jako neartikulované zaklínání šamanů nebo jako zvuk vysavače, takže už po pěti minutách nebyla schopna zopakovat to, co slyšela.

Každý, kdo v této zemi prožil nudu nekonečných školení a hypnotický účinek ideologických referátů, si pamatuje, jaké oživení v sále nastalo, když byl do diskuse vnesen nějaký živý problém, jak byla okamžitě odhozena ideologická potměšilost světa a v lidském světle zazářil třeba mravní poklesek člena výboru, věčná opilost topiče nebo slibné úvahy o tom, kolik alkoholu bude stačit k oslavě mezinárodního dne žen. Tato odchylka ozřejmuje vzdálenost ideologické konstrukce od života. A to se netýká jen politické ideologie, ale každé umělé myšlenkové konstrukce. Milan Kundera má ve svém románě *Život je jinde* deprimující scénu besedy o poezii na ministerstvu vnitra. Všechny pokusy podniknout něco s poezií na vyprahlé půdě policejního myšlení torpéduje opakovaně zasloužilý soudruh naléhavou žádostí, aby byla autobusová zastávka posunuta blíže k pracovišti. Ideologické a vůbec všechny umělé konstrukce světa vyvolávají obecně pozorovatelný jev; zijeme navykkle mezi dvěma nesouměřitelnými skutečnostmi,

v jedné se život skutečně odehrává a druhá z ní jen kořistí. Tato druhá ideologická skutečnost se natolik osamostatňuje, že mluví nakonec i svou vlastní řečí a je dostupná jen svým kněžím.

Těžko asi zjistíme bod, ve kterém se umělá skutečnost vzdala lidí a spolehla se jen na své kněžstvo. Nevíme ani, zda vůbec takový bod obratu existoval, zda nevládla ideologie od počátku jen prostřednictvím svých kněží. Ke vstupu do řad kněží nejsou v našem případě nutné zvláštní intelektuální předpoklady. Stačí, když člověk zvládne terminologii a naučí se pohybovat po vyjetých kolejkách. Naše ideologie je tedy příliš odtažitá a uměle zkomplikovaná na to, aby se mohla stát učením většího počtu lidí, neřkuli lidových mas, je ale zase natolik jednoduchá, aby mohla mít velký zástup kněží na mnoha stupních. Připletl jsem se kdysi mezi kněžstvo a vím, jak to tam vypadá. Z vnějšku může celá ideologická konstrukce vypadat sebevíc absurdně, nesrozumitelně a odpudivě, to nemění nic na tom, že uvnitř, mezi kněžstvem, je možné vést bohatý pseudoživot, v předem daném rámci, s přesně vymezeným řádem. Tento život se může v ideologické klausuře jevit dobrodružně, vzrušeně a dokonce nebezpečně. To záleží na mnoha okolnostech, na tuhosti řádů, na vnější politické situaci atd. S velkou názorností je život ideologických kněží popsán v knihách sovětského filozofa Alexandra Zinověva.

Složitým prouděním se nakonec dostávají signály z vnějšího světa i dovnitř ideologické klauzury. Kněží reagují na takové signály vzrušenými diskusemi, zvýšenou produkcí článků a studií. Nicméně se celé vzrušení odehrává zas v jejich řeči a ve skutečném životě se nic nepozná. Vzrušené šeptání kněží zní tajemně a do normální řeči se musí překládat. V západních zemích mají celé ústavy překladatelů. Krátkou dobu vládnoucí tajemník nejpočetnější strany v táboře a svým způsobem tedy i velekněz ideologie použil dva nebo tři nezvyklé termíny. Kněží se na ně vrhli a už produkují studie, články a celé knihy, které z nezvyklých termínů vycházejí. Zvenčí slyšíme opět jen nesrozumitelné brumlání šamanů, ale jsem přesvědčen, že kněžím uvnitř jejich chrámů a škol se zdá, že se riskantním způsobem zmocňují světa a že se vydali na neprobádané cesty.

Kdysi se s tím vším začalo snad v naději, že masově šířená ideologie může řídit kroky lidí v obyčejných životech a srovnat je na dějinný pochod. Setrvačností se v tom pokračuje, i když je dávno zřejmé, že ideologický pochod se rozplynul a každý si kráčí, jak se mu chce. Jen v kněžské pospolitosti se ideologické konstrukce ještě pořád přeměřují, převracejí, natáčejí a vystavují na odiv. Z pohledu skutečného života je však vidět jen šedé únavné plochy s jakýmsi nesrozumitelnými znaky.

O penězích

Jak je u nás zvykem, byl jsem téměř v každém období svého života varován, abych se od něho neodtrhoval. Kladlo se to na srdce každému, kdo se studiem a prací zařadil mezi inteligenci. Varování se však týkalo hlavně spisovatelů, filozofu, básníků a jiných propagandistů, kteří byli státem pověřeni, aby se starali o duchovní život, krásu, umění a ornamentální výzdobu vůbec. Ze začátku jsem varování pořádně nerozuměl, domníval jsem se, že se inteligenci radí, aby se neodtrhla od lidu, aby se neuzavírala do věže ze slonové kosti, jak zněla fráze, kterou nemohu vystát, aby se nedala svést třpytným leskem slávy, obdivu a lichotek publika. Myslel jsem si, že varování obsahuje ještě i tajemné upozornění na to, že pravda o skutečnosti, kterou člověk získá z vlastního života, z učených knih a moudrých rozhovorů, je ošidná, že to není ta pravá pravda, že lepší, zemitější a opravdovější pravda leží v lidu, v životě dělníků a v každodenní práci aktivních mas. Trochu mě ovšem udivovalo, že varování přicházelo zpravidla od funkcionářů státu, kteří ve své odtrženosti od života vršili ve svých politických rozhodnutích jednu chybu za druhou.

Až později jsem pochopil, že varování se týká něčeho úplně jiného. V krizích, které zachvívaly státem, dávali dobromyslní rádcové najevo zoufalým inteligentským mozkům, které dávaly přednost zjevné pravdě před zjevnou lží, že odtrženost od života se projevuje především jako neschopnost uznat mocenskou realitu, obrovskou převahu tanků, vojska, policie a hospodářského vydírání nad nemateriálními představami, které se rodí v mozku. A jak šel čas, dávali rádcové stále zřetelněji k posouzení, zda není čirým odtržením od života nemyslet na postavení, na rodinu, na klidné stáří a tedy v konečném důsledku na prachy, jak se říká bez pejorativních významů penězům. Jak dlouho vydrží člověku odtrženému od života jeho pravdy a víry, když nebude mít co do huby? Všechna varování, která jsem kdy v životě slyšel, měla právě tento skrytý smysl. Měl jsem dost času na to, abych tato varování prozkoumal a bral je vážně.

Jednotlivec může samozřejmě v odtrženosti od života dospět tak daleko, že umře hladem. Bohatý může rozdat všechn majetek a následovat vykupitele, jak už se jednou stalo. Nejde mi však o tuto vypjatou odtrženost, v níž se podobáme svatým. Beru varování vážně, když přemýšlím o sociálním životě. Už dlouho si totiž všímám, že v kultivovaném myšlení se prachy často obcházejí. Kultivované myšlení traktuje skutečnost přes zjemňující filtr, který se vytvořil v tisíciletích kultury a který nás poněkud vylepšuje v přízemnosti našeho bytí. Znáám ten filtr, také mne těší dívat se na svět právě přes něj, ale cítím zřetelně, že k člověku nepropouští některé ohavnější komponenty sociálního života, ochotně krmí náš nos opojnými vůněmi svobody, spravedlnosti, pravdy, boje za nezávislost, za osvobození dělnické třídy a zamlčí, že po slavném vítězství ideálů v životě bude mít někdo víc a někdo míň.

Krvavá sociální revoluce se také raději dívá na své dílo filtrem. Málokdy se přizná k tomu, že šlo hlavně o to, aby se „přerozdělil národní důchod“. Lenin ještě v tomto duchu odmítl výslužku od vesničanu a poslal ji dětem, jeho pokračovatelé odřeli už vesničany sami. Zjemňující filtr je znakem naší kultury. I v obyčejných novinách nám namlouvají, že dělníci nestávkují proto, aby dostali k výplatě více peněz, ale že stávkují za zlepšení svého sociálního postavení. Politik prohraje raději volby kvůli nějakým vznešeným chybám v politickém programu, než kvůli přízemnímu faktu, že chtěl vytáhnout z občanů více peněz na daních. Odtrženost od života je hojivá mast, kterou kultura nanáší na rány lidského bytí.

Jak pravím, mám sám slabost pro vůni této masti, ale probíraje se živou zkušeností z realizace ideálu všech chudých, ponížených a utlačovaných, nemohu zabránit tomu, abych neslyšel ve středním uchu šustění prachů a necítil v rukou jejich váhu ve zlatě, která tiskne tajemné páky sociálních pohybů. Vzpomínám, co všechno jsem viděl, když mě přesadili z mé odtrženosti do skutečného života. Viděl jsem skutečné slzy, které prolévali moji spolupracovníci nad malou výplatou. Viděl jsem vztek a zuřivost dělníků, kteří se cítili být podvedeni čísly na výplatní pásce. Kolik historek jsem slyšel, v nichž tekla krev pro pár šupů! Závist, nenávisť, žárlivost a láska se v příbězích z obyčejného života podivuhodně organicky spojují s penězi. Neříkám to s pohrdáním, nejde konec konců o peníze, o papírky s natištěnými ciframi, ale o to, co je za nimi, předměty, sytost, bezstarostnost, radost z volného pohybu a často i svoboda, důstojnost a pocit rovnosti s jinými. Stydím se vykládat o tom, kolik úctyhodných lidí jsem viděl

poměřovat líbeznou odtrženost od života s pravdami, které nakonec zvítězí, ale člověk nikdy neví kdy, váhou a významem prachů, které jim byli ochotni přidělit mocní. Ale vždyť já sám si pamatuji, jaký stud, lítost a ponížení jsem cítil, když jsem se vracel při výplatě domů s několika mizernými stovkami, které jsem dostával za práci nekvalifikovaného ubožáka. Trpkost a ponížení, které přináší bída, se velmi neliší od trpkosti a ponížení, které vyvolává zrada, zbabělost a ústup od mravních ideálů. Jak změřit, které ponížení rozbíjí lidskou celistvost důkladněji? Na první pohled se to rozeznat nedá.

Po několik měsíců jsem sdílel vězeňskou celu s cikánským chlapcem, jehož život byl příkladem usmýkanosti z bídy. Bída vymazala z duše tohoto chlapce poslední zbytky sebedůvěry a důstojnosti. Sedmi pokusy o sebevraždu utvrzoval sám sebe v přesvědčení, že není pro svět dost dobře vybaven a že je tedy lepší ustoupit. Ve vězení byl kvůli prachům. Úřednice v účtárně podniku, kde pracoval, nevezala na vědomí papír od lékaře a mladý Cikán nedostal dětské přídatky. Přesně mi vylíčil povahu roztrpčení, zuřivosti, ponížení a hanby, které mu zatemnily mysl. Chtěl zatemnění rozehnat alkoholem, ale přikrmil jen zuřivost. V temné zuřivosti přišel domů, vyhnal ženu a děti, po sousedce hodil láhvi od piva a začal systematicky ničit byt čtvrté kategorie. Otevřel okna a házel ven, co mu přišlo pod ruku, shromažďující se zvědavci, hasiči a policajti stupňovali jeho zuřivost, hodil na ně činky, magnetofon, odtrhl kohoutky od plynu a pustil plyn. Spílal divákům tak, že i náčelník policie byl obrazotvorností nadávek unesen. Způsobil škodu, která mnohonásobně převyšovala výšku dětských přídatků. Dopustil se mnoha zločinů, vyjmenovaných v trestním zákoně, mimo jiné i činu veřejného ohrožení. Čekalo ho nejméně pět let vězení, spočítal jsem mu, že za každých deset haléřů z dětských přídatků si bude muset odsedět jeden den.

Žil pak vedle mě tiše a pokojně jak beránek. Byl zdvořilý, jemný, úpravný a čistotný jako všechny děti z dětských domovů. Soustředěně hrál se mnou šachy a pozorně naslouchal, když jsem mu vypravoval, jak Bůh ve velikém třesku dal vzniknout vesmíru, jak pomalu se ochlazovala žhavá koule naší planety a jak nicotné jsou naše životy vůči hloubkám černého prostoru, který nás odděluje od zářících tajemných světů. A jak nicotných je proti tomu všemu pár stovek nekonvertibilní měny. Nevěřil však, že se jeho život zvrátil na penězích, na mizerných papírech a mincích, i on vnímal raději svůj život přes filtr své cikánské kultury, byl prý uřknut už v dětství a tak se stal jeho život jen řetězem neštěstí.

Naše kultura je stejná, zlidštuje a zkrášluje sociální dění odtrhnutostí od života. Mne se však určitě budou přístě u výsledku ptát, kolik za toto své psaní dostávám. Oni netrpí odtrhnutostí od života.

O autě v bílé metalíze

Těsně před vánoce přibyl do cely osmnáctiletý chlapec. Byl vyděšený, potupený stříháním vlasů, bezradný a neschopný smířit se s osudem, naivní a zmatený gymnazista. Jak podivné, právě takoví gymnazisté připravovali kdysi v Rusku atentát na cara. Mladík, který střílel v Sarajevu a tak dal signál k první světové válce, nebyl také o nic starší. Můj gymnazista však nechtěl mít nic společného s dějinami, nechtěl o nich ani nic vědět, závratnost života si chtěl odbyť v mimodějinném prostoru.

Do vězení se dostal po řadě klukovin a lehkomyšlnosti a za normálních okolností a v normálních poměrech by se všechno vyřídilo trestající otcovskou rukou. Jenže v tomto případě si nevěděla otcova ruka už rady a svěřila syna k převýchově věznicí. Nikdy předtím a ani nikdy potom jsem už neslyšel o podobném řešení generačního sporu. Jako praktizující sociolog, politolog, filozof, nebo co vlastně jsem, jsem dychtivě naslouchal chlapcovu vyprávění. Lhal jako všichni, kteří vstupují do prvního kruhu, ale základní smysl svého příběhu zkreslit nemohl, zaznamenával jsem si ho do paměti a jen se divil, že reálný život může vytvořit tak ilustrativní příklad pro stokrát omleté schéma o degeneraci uskutečněné revoluce.

Chlapec byl jedináčkem v prominentní rodině, takřka vzorově prominentní pro náš typ společnosti. Po matce měl dokonce sovětské státní občanství a dokonale se vyznal ve výnosnosti zboží pašovaného mezi Sovětským svazem a Československem. Chlapcův otec byl vysokým důstojníkem československé armády s významnou funkcí na ministerstvu. Podle synovy posměšné interpretace otcových hrdinských činů začal dnešní důstojník jako obyčejný voják ve východním vojsku, prožil si v bojích své, zasloužil se o stát dělníků a rolníků a udělal pak pro tento stát typickou kariéru. Neuměl si s ní však poradit, proměnil ji v hmotný blahobyť, vilu, privilegia, pitky s kamarády, pobyty ve vybraných rekreačních zařízeních, kam se plzeňské dováželo helikoptérou, v hádky se svou ruskou manželkou a tedy v úplný opak revoluční mravnosti, která se tak pěkně vyjímá v knihách pro mládež. Syn byl dost chytrý na to, aby pochopil, že je svědkem rozkladu, a všechny otcovy rady odmítal s urážlivým cynismem. Potom, co si párkrát musel odvézt opilého otce z důstojnického klubu a snášet taxikářovy urážky za poblitý taxík, neměl už pro otcovy hrdinské činy z mládí nic než výsměch. Při domácích pitkách zažil ještě i slavnější hrdiny v uniformách, znal se s jejich milenkami a šoféry a zdálo se mu, že plně pochopil motivaci jejich oddanosti míru a pokroku. S prostomyšlností mládí usoudil, že všechny řeči o nadosobních cílech a obětech pro lepší život lidu jsou jen žvásty a pokrytecké představení pro veřejnost a že jediné, co se skutečně počítá je blahobyť a užívání života. Pochopil také, že prací se k takovému cíli nikdo nedostane, že mnohem důležitější je být ve správnou chvíli na správném místě a mít kliku. Usoudil, že jemu se to stalo, a odmítal učit se, pracovat a něčeho se odříkat, když už měl všechno pro to, aby mohl jen žít a bavit se. Měl spočítáno, že zdědí vilu, že jeho dívka zdědí také vilu, a všechno, co v ní je, peníze, šperky, výhodné styky atd. Neměl však dost trpělivosti čekat, chtěl žít hned a vychutnat dary svého postavení. Pokusil se vybrat z otcovy spořitelní knížky peníze na vlastní fáro. To už bylo moc i na frontového vojáka, spočítal synovi ještě další bříšky a odevzdal ho policii. Byl to akt zoufalství a umím si představit, že i pro starého bojovníka to byla tečka za iluzemi, že ve vybojované svobodě půjde všechno jak na drátkách.

Měl jsem pocit, že jsou se mnou ve vězení oba dva, otec i syn, jako primitivní příklad všech banálních výchovných příběhů z našich novin. V cele byl s námi ještě Freud a Kafka se svým dopisem otci, ale ti jenom naslouchali. Kdoví co očekával mladý voják od budoucnosti, když se na frontě válel v blátě a kryl se před střelami, když ležel v nemocnici se zraněním a když mu dali první šarži. Nepochybně si přál mít v příštím životě syna, který půjde v jeho šlépějích v jiných slavných bojích. Jenže syn považoval všechny boje jen za šikovnou sázku do loterie, která v otcově případě vyšla a jejímž smyslem od začátku nebylo nic jiného, než to někam dotáhnout a mít se pak dobře. Svět jeho představ o šťastném životě byl náramně jednoduchý. Když jsem se ho jednou ptal, po čem touží nejvíce, jestli si umí představit něco, co by ho naplnilo vrchovatým štěstím, odpověděl okamžitě a bez váhání. Jeho sen o štěstí měl naprosto konkrétní podobu, byl to Porsche 927 v bílé metalíze. Já jsem měl jen slabou představu o tvaru tohoto snu, možná jsem už někdy slyšel drzý řev tohoto stroje, když se kolem mě přehnal na silnici. Mladý chlapec měl představu naprosto přesnou, věděl dokonce o všech exemplářích, které v Praze existovaly. Já jsem po tom vyznání ztichl a měřil jsem vzdálenost, která se ve velkých dějinách roztáhla od oněch časů, v nichž otec

kráčel přes spáleniště a krvavé řeky po boku Rudé armády, až k přítomnosti vězeňské cely, ve které spřádal své sny o štěstí jeho syn, o štěstí, které zavaluje svou dokonalostí všechny minulé i příští chvíle života, o zářivé utopii značky Porsche 927.

Nebylo na mně, abych si ve vězeňské cele lámal hlavu nad tím, které ideály revolučních hnutí jsou pravé a které nepravé. Měli si ji lámat ti, které realizace ideálu přivedla až k zoufalému bodu, v němž musí své syny odevzdávat věznicím. Mohl však mladý voják tehdy něco vědět? Je vlastně vůbec nějaké smysluplné pokračování procesu, ve kterém se má dějinná velkohubost proměnit v konkrétní odměnu? Účast na boji odměňovali vítězové vždy podílem na kořisti a výsadami. Byl by mladý voják spokojen, kdyby ho za to, že nasazoval život, odměnili nějakou rovností, v níž by se měli všichni lidé stejně? Čím se má odměňovat dárcovství krve, když stát může rozdávat jen peníze a privilegia? Skutečné hodnoty života stát nevlastní a tak může nabídnout starým válečníkům jen přesycenost a rozmařilost. Jejich synům však připadá hodování s vodkou už trapné a zaměřili se na bílé porsche.

V cele měl syn z prominentní rodiny frontové poměry. Byl roven všem ostatním, dostával stejně jídla jako ostatní a všechna radost života se scvrkla na radost z nedělní suché vánočky a z koupání jednou za deset dní. Konečně mohl okusit také z doušky prostoty, s kterým začínal jeho otec. Možná právě to měl starý voják na mysli, když přivedl policajty do kavárny, kde syn popíjel se svou dívkou cocacolu s martellem. I když i veteránovi muselo dojít, že synův příběh zpackal na samém začátku on sám. Nevládl pokračování své bojovnícké role, přesně jako miliony jiných, kteří přijímali bez rozmyslu kořist a výsady z revolučních válek. Slyšel jsem o něm od syna plno špatností, ale přesto mi ho bylo trochu líto. K jakému stupni zoufalství se musel asi dopracovat, než odevzdal svého syna věznilům. Nevěda ani zdaleka, jak to se mnou dopadne, nebyl bych ani na chvíli ochoten převzít jeho roli ve vile s anglickým trávíčkem a kamarády, kteří by mě přicházeli utěšovat s lahví skotské. Navíc se ten muž strašlivě mýlil, když se domníval, že se profesionálním bachařům podaří vytlouct jeho synovi z hlavy sen o bílém porschi.

O domovských obcích

Stát, jehož jsem občanem, pojal ke mně před léty nedůvěru a donutil mne vydělávat si na chléb jiným způsobem než tím, kterým jsem začal. Z místa vysokoškolského učitele, který přednáší jen několik hodin týdně, jsem upadl mezi profesionální řidiče, kteří se tlučou celé dny po služebních cestách, pak jsem byl subalterním pracovníkem výzkumného ústavu, pracoval jsem na různých stavebních strojích a dispečeroval jsem rozvoz betonu po stavbách. Všechno to trvalo mnoho let, vždy jsem si někde zvykl a to mě tak ohromilo, že jsem se zvedl a šel zas o dům dál. Zdálo se mi nesnesitelné, že bych měl někde zakotvit a zůstat tam až do penze nebo do předčasné smrti. Podobně smýšlí asi mnozí fluktuanti, dolehne na ně stejné zoufalství, o kterém čteme v Buchnerově Dantonovi, plyne z nutnosti oblékat si každý den ve stejném pořadí ponožky, kalhoty a boty.

Ve všech etapových místech jsem se na čas stal členem zvláštního společenství lidí, kteří spolu pracují, chodí na oběd do závodní jídelny, navazují mezi sebou různé vztahy mimopracovní, přátelské i nepřátelské, často sexuální, rozmlouvají hojně o práci a o rodině, o sportu, ale i o tom, jak to v životě chodí, jak to utíká, zdá se, že to bylo včera a už je tomu deset let, probírají vlastnosti nadřízených, vedoucích a ředitelů, někdy se dotknou i nějaké politické pitomosti, o které se píše v novinách, vzpomínají na vojenskou službu, ve chvílích pohody si vyprávějí politické vtipy, přou se o činy postav ve včerejším televizním seriálu, vybírají mezi sebou na svatební dar pro kamaráda a dělají ještě spoustu jiných věcí. Když jsem přišel ráno do práce a zaznamenal dotek splývavého šumu, obklopila mě nepojmenovatelná obeznámenost, domáckost, bezpečí a přirozený pocit příslušnosti k obci. Tak zvaná pracoviště jsou už dnes jediné obce, které nám zůstaly. Pomalu ale jistě zanikají obce jako společná rodiště a společný domov.

Nevydávám stav bezpečí a domáckost v pracovních obcích za všepřítomný jev. Víím, že jsou lidé, na které hned první ranní dotek s lidskou těsností takové obce působí depresivně, vydává je na pospas celé řadě stresů a naplňuje je strachem z nebezpečí, číhajících na každém kroku. Mluvím jen o svých pozorováních, s důrazem na skutečnost, že pracovní obce jsou dnes už vlastně jediným místem soužití a obcování v anonymní existenci městského člověka.

Způsoboval jsem si později pravidelná podivení a pravidelné rozpaky, když jsem se do svých bývalých pracovních obcí vracel, abych se setkal se svou minulostí. Přicházejí už z jiné obce, s jinou skutečností v mozku a s jinými svátky ve svém kalendáři, nacházel jsem starou obec nezměněnou. Slyšel jsem znovu tentýž tok rozhovorů, obec byla soustředěna stále na tytéž problémy, vzrušovaly ji tytéž krivdy co dříve, prémie se stále ještě rozdělovaly nespravedlivě, rozpadávající manželství se stále ještě rozpadávala a starý ředitel ještě nebyl vystřídán novým. Někdo umřel, ale setrval stále ještě v rozhovorech se svou obcí, pokojně a bez tragického efektu. Moji bývalí spoluobčané se mě sice vyptávali na to, jak se mám v nové obci, ale viděl jsem, že je to moc nezajímá, protože si dost dobře neumějí představit svět za hranicemi své obce. Toužili především přetřásat se mnou přítomnost a minulost své vlastní obce. A já jsem naslouchal a zřetelně si uvědomoval, jak jsou tyto pracovní obce soustředěny na vlastní život, uzavřeny do sebe, jak izolovaně tu probíhají jejich dějiny a jak vzdáleně znějí zprávy ze života jiných obcí, fakticky navlas stejných, jako by to byly zprávy ze života na jiných planetách. Moji starí spoluobčané se samozřejmě také někdy zeptali, zda bude válka a z které strany k nim přiletí raketa se smrtí, ale ve skutečnosti přešlapovaly tyto otázky daleko v řadě za bezprostředním zájmem o to, kdy se už začne konečně vařit v nové závodní jídelně a kdy už neoblíbený vedoucí půjde na vyšší funkci. Cítil jsem vždy předem, že tomu tak bude, přesto mě dojímalono ono trvání dějů, na kterých se už nepodílím. Takové návraty vyvolávají v člověku stejnou lítost jako vědomí o tom, že smrt zničí jen jeho svět a jeho vesmír, že však všeobecné bytí bude pokračovat a skutečnost jiných lidí zůstane nezměněna.

S tím jsem však smířen. Znepokojuje mne spíše, že pracovní obce jsou tak do sebe uzavřené, že se z nich vytratila schopnost podílet se na širším životě společnosti, na životě národním a na životě druhu. Nevím, zda zajetí v izolovaných obcích je projevem jen našich státních pracovišť, anebo je to jev typický pro průmyslovou společnost vůbec, zda bych tentýž stav zaznamenal na pracovištích koncernu Micubiši nebo IBM. Četl jsem, že právě u těchto firem se příslušnost a udomácněnost v pracovní obci upevňuje

nejmodernějšími psychologickými a sociálními opatřeními. Ještě více mě znepokojuje, že tyto novodobé obce nevnímají velmi účel, který svedl jejich členy dohromady, že vnitřní organizace, především vztahy nadřízenosti a podřízenosti, které vytvářejí základní strukturu obce, nahrazují dokonale vnější smysl společenství. Struktura obce je nezávislá a funguje jako spolehlivé pojídlo mezi lidmi. V konečném důsledku vnitřní kvalita obce, těsnost a funkčnost lidských vztahů uvnitř, nesouvisí příliš s vnějším produkčním účelem. Je vlastně jedno, zda se obec ustavila k výrobě dětských hraček nebo k výrobě granátů, zda slouží výuce malých dětí nebo soustavnému zastrašování dospělých. To je dost hrozné, člověku aby z toho vstávaly vlasy na hlavě. I obce, které se zabývají třeba vládnutím, žijí asi z vnitřních pohnutek, z průserů, povýšení a pádů, ctižádostí, kariér, klepaření, ženských, chorob a senility. U vědomí, že takto žijí i vojenské obce a obce generálních štábů, chce se mi utéct, ale není kam.

Je tomu už dávno, co existovaly obce jako přirozená místa pro lidskou spolupráci a soužití. Zmizely tak jako všechny jiné přirozenosti, kterých želel Rousseau. Jako kluka se mě na úřadech ještě ptali, jaká je moje domovská obec. Nikdy jsem pořádně nerozuměl, na co se mě ptají, a později s tím také přestali. Ale pamatuji se, že můj otec měl domovskou obec, otec mé ženy měl domovskou obec, ve které nikdy nebyl, zdědil ji po svém otci. Prý měly staré domovské obce povinnost starat se o své občany, když upadli do chudoby, stávalo se prý také, že byl někdo poslán do své domovské obce postrkem.

To všechno je pryč. Zůstaly jen pracovní obce, továrny, výrobní beton, obchodní domy, úřady, vojenské jednotky, policejní stanice a výzkumné ústavy. Každé ráno se obce shromažďují a dávají se do práce, zčásti ve prospěch lidské pospolitosti, zčásti úplně zbytečně a zčásti zlověstně. Málokdo se stará, k čemu celá ta práce je (Marx). Mnohé obce jsou jak zmatená včelstva, kterým včelař bere med, ale ony snášejí a snášejí bez oddechu.

Všichni bychom raději viděli jiné obce, které hluboce cítí smysl své práce, schvalují účel, pro který se dobrovolně sdružily, v nichž lidé mezi sebou skutečně svobodně obcují (Tatarka), vzájemně se obohacují a občansky žijí. Kde jsou? Pracovní obce nebyly vytvořeny pro ten účel, moderní společnost je vytvořila k rozmnožování věcí, k rozmnožování pohodlí. Představují však zřejmě nejrozsáhlejší pole pro sociální pokusnictví. Něco se s nimi musí skutečně udělat, aby si lidé mohli najít náhradu za domovské obce, odkud byli vyhnáni nebo dobrovolně odešli, bláhovci!

O spřízněnosti

V průběhu smutných sedmdesátých let začaly u nás k sobě tíhnout jednotlivci a skupiny lidí, kteří si chtěli uchovat své vlastní životopisy a odmítali dát si vnutit životopisy, které měl pro ně připraven stát. Většinou to byli lidé, kteří vzali kdysi vážně přísahy solidarity a jejichž vnitřní ustrojení jim nedovolovalo od nich couvnout a přizpůsobit se s ostatními novým poměrům. Pestré společenství nekonformních a o něco méně bojácných občanů vešlo pak ve známost prohlášením Charty 77. Příslušníci tohoto společenství měli za to, že je spojují především ideály, společné postoje k národní a sociální situaci, obrana posledních zákopů s lidskými právy, obrana nezávislé kultury a nezávislého myšlení a mnoha jiných nepraktických hodnot, které společně vyznávali.

Já rovněž jsem se domníval, jak jsem byl na to zvyklý, že jde o spojenectví ideové. Bylo zajímavé sledovat, jak se hranice ideového spojenectví vymezují, v zajímavé a inteligentní hře se střetávala tradiční východiska a ideové koncepce. V této hře se jakoby obnovoval umrtvený duchovní život a pokusy o přesné definování postojů simulovaly zapomenutou pluralitu. Podílníci na hře ovšem věděli, že se dopouštějí intelektuálního přepychu a že orgány pověřené dozorem nad umrtvenou společností je mohou kdykoliv zamést na jednu hromadu a zrušit tak rázně přepych ideové rozdílnosti. Společenství však netvořili ideologové svobody a lidských práv, i když to navenek budilo ten dojem. Tvořili je především neideologové, lidé, kteří odmítli vidět svět i sebe v něm dějinnou optikou a rozhodli se žít spíše podle pravd a mravních příkazů živé lidské zkušenosti, podle polarity snadno poznatelného dobra a zla, která člověku zůstane, když z lidského postavení opadají různé cetky, sociální zařazení, formální účtyhodnosti a jiné nomenklatury. V takové situaci přestává být pravda gnozeologickou záhadou a vzdáleným světlem Platónových jeskynních zajatců a stane se podobna primitivnímu matematickému výroku, třeba že dva krát dva jsou čtyři. V tomto smyslu je přístupna každému. V této jednoduchosti přestává fungovat i ideologie, spřízněnost mezi lidmi se opírá o příbuznost malých lidských dějin, o příbuznou motivaci jejich přesahování do dějin národních a o převážně personalistické pojetí člověka a společnosti.

Téměř všichni, kdož se v této spřízněnosti sedmdesátých let pohybovali, zjistili, že jejich ideové sebedefinice se roztápějí a vymaňují z tradičního evropského názvosloví, v němž už dvě stě let figurují například pojmy levice a pravice. Paradoxním způsobem jsou všichni zdejší spřízněnci konfrontováni se státně byrokratickým konservativismem, pravici až běda, od níž je i ten nejortodoxnější konservativismus britského ražení několik mil nalevo. Tradiční politické dělení je u nás zpřeházeno a všechno, co se zde v tomto smyslu řekne, může znamenat i něco úplně opačného. Z toho důvodu se v domácím prostředí jen zřídka používá tradičních pojmů a nikdo moc nestojí o přesné definice svých postojů, které přicházejí z jiného světa.

Já sám jsem se dlouho celkem dovedně vyhýbal takové tradiční sebedefinici, ze začátku intuitivně, později vědomě. Je k ničemu, takové sebedefinování. Mám velikou nechuť vřadit se do nějakého ideového postoje, který už byl pěkně a důmyslně formulován. Naše podivná zkušenost relativizuje rozdíly v myšlenkovém spektru, které byly v této zemi tak příkré a které ji dovedly tam, kde je. Přistihuji se někdy s mírným zahanbením při tom, že bych mohl zastávat kvalifikovaně hned dva nebo tři názory na nějaký problém a dokonce se o ně třeba pohádat, kdyby to někomu udělalo radost. V mládí bych se asi styděl za konfúznost svého nynějšího ideového vybavení, dnes se už nestydím. K ideové nesmiřitelnosti, o které se toho tolik nažvaní, je zapotřebí naivity mládí anebo blbosti. Protože už nejsem mlád a včas jsem se vyhnul, jak doufám, zblbnutí, smírůji se pokojně se svou ideovou nevyhraněností. Jsem z toho důvodu špatný debatér, protože mě potěšení z toho, když někdo moudře a inteligentně polemizuje s mými názory, svádí k přeběhnutí na jeho stranu. Jenže se to nepovažuje za slušné a nikdo z těch, kteří se mnou polemizují, to ani neočekává. Sem tam mi někdo připomene, že jsem vypadl z marxistického hnízda, ale to mi nevaadí, každý jsme byli v nějakém hnízdě a málokdo se tam dostal po zralé úvaze.

Kdysi, ještě před nynějším spřízněním, jsem se domníval, že žiji na velikém lidském prostoru, protože mě zdravili studenti a protože jsem měl dost přátel a ještě více známých. Po pádu se tento prostor zmenšil na plochu desetníčku, povaha starého prostoru byla zřejmě konvenční a nesnesla zkoušku ohněm. Teprve ve společenství těch, kteří šli podobnými cestami jako já, se můj lidský prostor skutečně

zvětšil a přinesl mi více radosti, než jsem si uměl kdy představit. Nové společenství se zná po jménech a jeho členové jsou vždy rádi, když je úmysl nebo i náhoda svedou dohromady. Takto vznikají lidské chumly plné přívětivosti a zajímavých myšlenek. V nich rozdílné ideové postoje lidí spíše spojují, než rozdělují, protože zřetelně poukazují na nadřazenost lidské spřízněnosti nad velkodějinnou zařazeností, chumly zajišťují spřízněncům přepychové tolerantní hřiště na hraní. Na rozdíl od ideové orientace zůstává spřízněný lidský postoj nedefinován, je však snadno a rychle rozeznatelný, třeba podle očí, podle stisku ruky, podle úsměvů a nejvíce pak podle činů v ohrožení. Před patnácti lety jsem neměl o většině lidí, kteří se na spříznění zúčastňují, ani tušení. Mnohé bych se asi ostýchal oslovit, protože jsem nevěděl, kam směřují a z jaké zkušenosti pohlížejí na svět. Kdyby nebylo nešťastných historických událostí, chodili bychom asi nadále do svých izolovaných ideových klubů.

Byv nekřesťansky vychován, nemluvil jsem do své čtyřicítky nikdy se živým knězem. Ve svém novém spříznění jsem strávil už hodně dobrých chvil s kněžími katolickými i evangelickými. Kdo by to byl řekl? Svobodně a vesele jsem diskutoval s lidmi, jejichž život, utvářený politickými okolnostmi, byl radikálně odlišný od mého. Navázal jsem přátelství i s těmi, kteří by možná viděli budoucnost země jinak než já. Všichni však víme, že budoucnost se neutváří podle našich návodů, bude podílem mnoha a mnoha lidí, které zatím ani neznáme.

Po všech letech spříznění nedovedu odhadnout, jaký to mělo všechno vliv na mé původní ideové vybavení. Na novém bohatství své skutečnosti sice rozeznávám některé podpisy, ale většinou jsou dary spřízněnosti anonymní. Je možné, že někdo přechovává ve své skutečnosti i mé dary? Už ani nevím, v jakém životě to bylo, jestli v mém nebo v životě jiné osoby stejného jména, která se pokoušela přijít na to, jaká přednost spočívá v ideové nesmiřitelnosti.

Společenství, které trvá ve své spřízněnosti už bezmála patnáct let, bylo vytvořeno příznivými politickými okolnostmi, které jsou ve všech svých ostatních důsledcích krajně nepříznivé. Není tak docela jisté, zda by zůstalo zachováno, kdyby se okolnosti změnily. Možná však jsme skutečně byli dějinami vybráni pro evropský experiment, pro pokus s tolerancí založenou na spřízněnosti dějin člověka, ne dějin velkých celků, která bude v příštím století zavedena do vztahů mezi generálním tajemníkem a prezidentem. Spíše však ne než ano. Je pravděpodobné, že experiment, který se nám zdá být významný, připadá jiným nicotný. Na naše zboží je málo kupců. Museli by je také zahnat do kouta, tak jako nás, aby zjistili, že naše zboží není žádný šmejda.

O konzumním nátlaku

V poválečné Evropě se touha po lepší budoucnosti jevila neobyčejně jednoduše. Podle toho, co jsem slyšel a četl, všichni chtěli, aby už bylo konečně co jíst, aby bylo kde bydlet, aby byly zrušeny příděly, aby bylo co nejrychleji aspoň tak jako před válkou, aby se boty začaly vyrábět zase z kůže, šaty aby se šily z vlny a z bavlny, aby se z dalekých zemí dovezly pomeranče a kokosové ořechy, aby se prostě vrátila stará Evropa v té podobě, jak si ji každý pamatoval, aby bohatla a bohatla, až by se každý mohl vozit autem a dát si okolo krku věnec buřtů, jak o tom snila moje babička. Nevím, jestli tehdy někoho napadlo, že by se blahobyt mohl stát jednou problémem, nikdo by se neodvážil radit ke skromnosti a opatrnosti. Budování socialismu směřovalo k blahobytu, blahobyt byl jediným a neoddiskutovatelným cílem vši politické agitace. Neustále se mluvilo o tom, kolik tun železa a ocele se zase vytavilo, a mělo se za to, že to nějak souvisí s pomerančí a bytem pro rodinu, která se tísnila v jednom pokoji. Kdyby někdo tehdy pronesl některou z vět, kterými se dnes hemží Rudé právo a ve kterých se odsuzuje nové maloměšťáctví zhlížející se v hmotném blahobytu, byl by ukamenován především asi stranickými agitátory.

Po čtyřiceti letech se zdá, že se národům Evropy poštěstilo, některým více některým méně (musím myslet na Poláky), je líp než před válkou, i pomeranče jsou, na Západě po celý rok, u nás aspoň před Vánocemi. Avšak nepřetržitý růst blahobytu už není tak neproblematický, aspoň pro některé skupiny obyvatelstva. Znepokojuje národohospodáře, sociology, ekology, filozofy, náboženské myslitele, je odporný části mládeže a výstupníkům (tento strašlivý překlad slova *Aussteiger* jsem zaznamenal v našich novinách). Ku podivu si s blahobytem lámou hlavu i tajemníci komunistických stran na Východě.

Podobně jako móda, technologické novinky a beatová hudba, byly problémy s blahobytem dovezeny ze Západu. Po prvé jsem zaslechl nářky nad konzumním imperativem v šedesátých letech. Tak jako mnozí jiní jsem vnímal v našem skromném prostředí křik odpůrců konzumní společnosti, zahlcující se novými a novými výrobky a plodící stále nové a nové spotřebitelské tužby, jako nářek z rozmařilosti. Nepřipadalo mi nic scestného na radosti, kterou mi působily pohybuující se obrázky na televizoru. Koupil jsem si ho na splátky v roce 1964. Obdivovaný filozof nové levice, Herbert Marcuse, mi připadal jako šarlatán. Odmítal koupit si auto. Na přednášky, na které ho zvali, létal letadlem, a kdoví, říkal jsem si, v jakém domě bydlí v tom svém San Diegu, možná má na zahradě bazén ve tvaru fazole, tento hlasatel střídmosti. Mravní problém, zda si koupit nebo nekoupit auto, mě nezajímalo, vypočítal jsem si snadno, že si auto nikdy nekoupím, pokud nevyhraju v loterii. Máslo jsem dával ještě stále do kastrůlku s vodou, aby se nám v létě nerozteklo. Rádio jsme měli po dědečkovi, když přestalo hrát, stačilo do něj udeřit pěstí a hrálo dál. Odpůrci konzumní společnosti nemluvili však k nám, my jsme ještě s okouzlením sledovali, jak se v automatické pračce vrtí prádlo. Obraceli se především k sobě a podezřívavě čichali ve svých automobilových zácpách, ve svých banánech lacinějších než brambory a ve svém persilovém muži, kterého jsem i já měl později poznat, plížící se nebezpečí. A to ještě škody na přírodě nebyly tak zjevné.

Na naše dveře zaklepaly problémy s konzumní ideologií z druhé strany. Ještě nám ani nebylo dopřáno přebujelého blahobytu, ještě nás nezlobily stupidní výtvory socialistické reklamy, ještě jsme se nestihli stydět za svou vepřovou se zelím před bídou třetího světa. Byli jsme postaveni do národní a existenciální krize, ve které se vyjevila ta cizí teoretická spekulace s konzumními imperativy v trochu odlišném, ale jasném světle. Bylo to tehdy, když se ve známé zápletky zmocnili státní muži, kteří dali všem najevo, že v nové situaci se budou revidovat všechny nepraktické představy o národním životě, že však nejpraktičtější cíl společnosti, výroba spotřebního zboží, výstavba bytů a rozvoj blahobytu, se bude nadále neúchylně sledovat. Největší kus blahobytu pak dostanou ti, kteří budou státu pomáhat, a z kopce to půjde s těmi, kteří budou odvádět pozornost k nepraktickým záležitostem, jako jsou nezávislost, svoboda, lidská práva, tolerance, spravedlnost a pod. Právě z této strany dostal náš národní život neočekávanou lekci z teorie konzumní společnosti. Přesto, že jsme nebyli ani zdaleka společností přebytku, fungovala teorie přesně. Ukázalo se, že v moderní společnosti je skutečně naprostá většina lidí spoutána konzumním imperativem a že se celkem ráda zřekne nepraktických potřeb ve prospěch těch věcí, které zvětšují pohodlí, zrychlují pohyb, usnadňují námahu, plaší nudu, vylepšují sebevědomí a zvyšují prestiž.

V této celonárodní výměně hodnot nesledovali lidé vždy jen zájmy ryze hmotářské, rozhodovali se v prospěch rodiny, dětí, rozhodovali se také pro klid a bezpečí, proti ohrožení a strachu.

Doufám, že z výběru slov, která jsem volil, vyplývá, že považuju tento spotřebitelský postoj pro moderní společnost za legitimní a že ho nechci mravně znehodnocovat. Mravní dimenzi dostává celá věc jen v osudech jednotlivců, kloním se k názoru, že společnost a všechny statisticky větší celky lidí, jako národ, třída, armáda atd., jsou inertní vůči mravnosti. Jen v individuální skutečnosti máme k dispozici váhy k zvážení abstrakt a věcí, nehmotných věr a přesvědčení, které se tvoří v mozku a v srdci, a materiálních potřeb. Nikdo předem neví, jak při takovém vážení dopadne. Já jsem si až po mnoha letech spočítal, že jsem koupil dost velký kus vnitřní svobody zhruba za polovinu dřívějšího platu, které jsem se musel vzdát. Je to poměrně laciná cena za svobodu nebereme-li do úvahy ještě i jiná příkoří, která se musí k ceně připočítat. Neodvažuji se však tento poměrně výhodný obchod nikomu vnucovat.

U nás se ukázalo, a platí to zřejmě pro všechny společnosti poměrného blahobytu, že rozhodování v moderní společnosti je soustředěno do bodu, kde se setkávají hodnoty spotřebního zboží s jinými hodnotami života, s hodnotami nadosobními, se zájmy národními a dokonce se zájmy celého lidstva jako druhu. V klidné a rovnovážné moderní konzumní společnosti se celá mravní problematika věků přestěhovala do bytu, do kuchyně, do garáže, do plánů na dovolenou atd., do volby mezi potřebami a požitky a těmi hodnotami, které sídlí v přesahujícím rozumu a v duši, že to tak musím říci. Všechny moderní společnosti jsou zavěšeny v síti konzumních imperativů. Dají se proto zjednat na každé bezpráví, na každé sobectví, na každou neúctu s jinými a třeba i na vojenskou výpravu, jen když zůstanou zachovány ty věci, na které jsme si zvykli. Denně jsme s tímto prostým schématem rozhodování v těsném styku. Denně jsou v tomto schématu namočeny miliony lidí. Všichni vědí, anebo aspoň mnozí, jak ohrožuje neustálý hospodářský růst ekologickou rovnováhu, ale doma se rozhodnou nehlasovat pro politiky, kteří by jim mohli zavřít garáž na zámek. Miliony lidí jsou zaměstnány při výrobě zbraní, jak by se jim mělo oznámit, aby toho nechali a hledali si místo jinde, když žádná místa nejsou? a co všichni ti, kteří se živí posluhováním státu a jiným mocenským strukturám? Kdo všem těm lidem řekne, že je bude přechod k společenské a přírodní rovnováze stát dost peněz? Ve vzduchu visí otázka nejvyšší důležitosti: jaké části blahobytu se má moderní konzumní společnost vzdát ve prospěch hodnot, o kterých se mluví jen v knihách a v kostelích?

Extrovertní činorodost bílé rasy zavlekla lidstvo celkem logicky až k tomuto bodu. Vrozená touha zlepšovat životní prostředí, hledat si lepší místo na slunci, vede najednou k zhoršování životního prostředí. Možná však existuje hranice blahobytu, za kterou přemíra věcí zevšední a prázdnota duše vzbudí hlad po lepších požitcích. Jednou nebo dvakrát za měsíc se mi v záchvatu optimismu zdá, že v některých evropských zemích bylo hranice už dosaženo a že vítr se začíná obracet. My k takovým zemím, bohužel, nepatříme.

O tom, jak se kdo má

Jeden můj dávný přítel, který vplul bez kolizí do nových poměrů sedmdesátých let a dosáhl postavení, o jakém se většinou mluví se závistí, pronesl v rozhlase malé nedělní ideologické kázání. Vytkl v něm veřejnosti, že není upřímná, když při každém setkání odpovídá na formální otázku jak se máte? jen láteřením, mávnutím ruky a naučenými větami, že to nestojí za nic, že to stojí za hovno, že ani se neptejte, že se to nedá vydržet a že to bude stále horší. Můj úspěšný přítel tvrdil, že lidé v tomto ohledu lžou a že kdyby byli k sobě dost upřímní, museli by na otázku odpovídat spokojeně a radostně, že se mají dobře, ba výborně, že to bude pořád lepší, že se naše strana a vláda o náš blahobyt vzorně stará.

Pak jsem potkával známé, kteří nad kázáním prskali nevůli, zuřili a nadávali. Prohlašovali, že autorovi se to mluví, když se má ve svém postavení skutečně dobře, ale že by zpíval jinou, kdyby byl na jejich místě. Říkali, že jen slepý může tvrdit, že se máme pořád lépe, anebo člověk, který je za takové žvásty placen. Tohle mi říkali na setkání lid, kteří se měli skutečně dobře, pokud to já mohu posoudit. Bylo mi dávného přítele líto, i když při troše soudnosti mohl uhodnout dopředu, že mu budou všichni nadávat za chválu poměrů. Nu, však se taky nechtěl zavděčit lidem na ulici.

Fakt je, že v naší krásné zemi nepotkáte člověka, který by vám na otázku, jak se má, odpověděl, že dobře, spočítal rychle příjmy, vyčíslil cenu chalupy na venkově, pochválil se novým autem a neopomněl dodat, že dostal své tři dcery jednu po druhé na vysokou školu. Na rozdíl od Anglosasů, kteří takovou otázku ignorují, opáčí stejnou otázkou a přejdou k věci, začnou lidé v Československu nadávat, stěžovat si a mluvit sprostě. Ráno v obchodě lidé nadávali, že není smetana a že ještě nepřivezli chléb. Potom se rozčilovali, že nejede dlouho autobus. Pak jsem potkal vysoce postaveného muže, nebudu ho jmenovat, a i ten si stěžoval na poměry. Stěžoval si mi dokonce i vyslychající orgán, na dlouhou a nepravidelnou službu, na spoustu práce, na nedostatek času pro soukromý život atd. Poznamenal, že nejlíp se mám já. To mi řekl pár týdnů potom, co jsem se vrátil z vězení.

Abych si ověřil tvrzení dávného přítele, ptám se, kudy chodím, jak se lidi mají. A musím říci, že jsem už měsíce nepotkal nikoho, kdo by byl ochoten přiznat, že se má dobře. Slyším jen, jak se má dobře jakýsi chlapík, který si otevřel autodílnu v Torontu, a jiný, který prodává párky a pivo při zápasech bundesligy v Německu. Asi jen já říkám na setkání, že se mám dobře, protože ještě zřetelně cítím, že jsem se měl už hůře.

Kdybych pokračoval takto dál, možná bych někoho i rozesmál. Jenže já nemám ten úmysl, blbinky, o kterých tu píšu, jsou nabaleny na ústřední smysl celého lidského usilování v evropské civilizaci. V politických programech se toto jádro pudla popisuje vznešeněji a v projevech politiků je obaleno vznešenými idejemi úspěchů, demokracie, spravedlnosti atd. Dokonce i u nás, kde ani kuře nemůže svobodně pípnot, mluví politikové o svobodě. V podstatě však jde evropské civilizaci o to, aby si lidé mohli na setkání vykládat, jak se mají dobře a jak vzorně se o ně stará vláda. Všechny sliby vlád, všechna opatření, volební hesla vládnoucích i opozičních stran, usnesení nejvyšších orgánů v diktaturách, které žádnou opozici nesnesou, horečná činnost braintrustů, štábů poradců a vůbec všech, kteří přistupují k politice prakticky, jsou zaměřeny na to, aby se lidé měli stále lépe anebo aspoň ne hůře, protože pak by se mohli vzbouřit anebo vypovědět poslušnost. Není třeba dodávat, že se při tom všem myslí především na materiální stránku dobrého bydla. Svědčí o tom statistiky, které pyšně uvádějí, kolik hodin nebo minut musí v té které zemi dělník pracovat, aby si koupil kilo masa, kilo rýže, litr benzínu nebo deset deka kávy. Ještě jsem nečetl statistiku, která by uváděla, kolik hodin musí člověk pracovat, aby si koupil jednu knihu. Dokud se hodiny práce pomalu snižují anebo aspoň stojí na místě, má každý politik reálnou naději na znovuzvolení a tady, ve východní Evropě, se nemusí bát aspoň toho, že lidé nepřijdou do májového průvodu. Všechno ostatní je v evropské civilizaci až na druhém místě.

Otevřeně přiznávám, že vzhledem k historickým zkušenostem nepovažuji nízkou formulaci cílů evropské civilizace za velké neštěstí. Bylo by pokrytecké tvářit se, že většině lidí jde o něco jiného než mít se dobře. Mít se dobře je celkem slušný programový cíl všední politiky, je to v každém případě pro život na kontinentě nejméně riskantní cíl. Podezření by měla budit každá vláda, která začne tvrdit, že cílem jejího úsilí je národní velikost, nějaký nový pořádek, nový a spravedlivý řád, shůry nebo historicky určené

poslání vůči jiným národům, rozšíření nějaké víry atd. Dnes je už dost dobře vidět, že politika, která sledovala tyto vznešenější cíle, zanechala za sebou spoušť. Po všech slavných bojích došlo k dojemné konvergenci ideálů a dědicové abstraktních představ, nezatíženi starým idealismem, směřují nezakrytě k jádru evropského usilování o blahobyty. Bylo prolito tolik krve, že se stydíme přiznat k tomu, že by smyslem všech starých obětí měl být spokojený tón, se kterým oznamujeme každému na potkání, že se máme dobře, že si za tři hodiny práce vyděláme na kilo vepřového bez kostí.

Všechno ostatní, co přiměje člověka na ulici, aby nám rozjařeně oznámil, že je šťasten, nezávisí na společném evropském usilování, nezáleží to ani na vládách, ani na politických programech. Rozzářenost krátkých chvil v životě nepochází vůbec z velkých dějin, ale ze stavu duše. K duši se dostavuje štěstí i při hrsti rýže i při plném talíři, štěstí se nedá v politickém programu naordinovat. Zkušenost stará jako svět. Přesto politikové, hlavně tady u nás, s oblibou zabezpečují štěstí všemu lidu, připomínají nám neustále, že nám vybojovali štěstí, člověk by řekl, že nám dodávají štěstí přímo do domu. Je z toho na omdlení.

Užiju si dost sprostáren, když se vyptávám lidí, jak se jim daří. Čeho bych se asi dočkal, kdybych se jich začal vyptávat, jestli jsou šťastni? Mysleli by si, že se jich ptám na rodinný život, na úspěchy dětí ve škole, na včerejší zážitek u lékaře, kdy se ukázalo, že nádor není maligní. Otázka na štěstí se nevztahuje na stát, na stranu a vládu, na společenské zřízení a na dějinné poslání. To všechno už patří do jiného druhu komunikace. Ideologové by už měli přestat mluvit o štěstí, když není v jejich moci.

Jinak je prospěšné, že se prosazuje konvergence blahobytu. Je to cíl dosažitelný rozumnými, neideologickými prostředky. V Evropě, která se bude mít dobře, zbude ještě dost místa pro jiná usilování. Nemusí jít hned o štěstí, to stejně zůstane vždy vyhrazeno malým dějinám. Lidé by mohli po pravdě říci, že se mají dobře, když mají co do hrnce. Lát by měli na to, že je málo svobody, slušnosti, lidskosti, bezpečí a tolerance, aby nebyli jen sytí ale i veselejší.

O velké zemi

Jako naivní jinoch jsem slyšel v rádiu recitovat slavnou báseň Vítězslava Nezvala Vyzvání na cestu. Přesně si pamatuji na rozechvění, které jsem pociťoval. Později jsem mnohokrát prohlášoval, že působení slova by se nemělo přeceňovat, že v žádném případě básnické slovo nezvedne člověka od plného talíře. Bránil jsem se tímto tvrzením i proti obviněním, že bych svými slovy mohl někoho pohnout k nepředloženým činům. Tehdy to však bylo jiné. Byl jsem nad Nezvalovými slovy u vytržení a slastně jsem se chvěl pod dotekem Šmeralovy dikce. Představa, že existuje země blízko pólu, kde vládne muž s čelem sedláka, kde je práce pro všechny, spravedlnost a svoboda, že je země, která léčí všechny smutky, kde jsou si lidé bratry a že to nejsou klamné miráže, mě fascinovala. Přesně tak musí ta země vypadat, říkal jsem si, není přece možné, aby básník lhal tak krásně, až se duše chvěje. Naslouchal jsem slavné básni asi tak v době, kdy na Ukrajině nebylo co jíst, kdy muž s čelem sedláka chystal likvidaci dalších nepřátel lidu, kdy se Ivan Denisovič pokorně stavěl do řady se svou miskou na polévku a kdy už bylo dávno rozhodnuto, že velká země přitáhne i nás blízko k pólu. Už nevím přesně, jak se verše ukládaly v mém vědomí vedle toho, co jsem zažil a viděl. Báseň přetahovala mou zkušenost duhovou blankou. Nevěděl jsem asi, že jsou dvě země blízko pólu, jedna, o které se ani nesmělo moc mluvit, a druhá utopická, opěvaná básníky a reprezentovaná dívkou, která na první stránce Ogoňku trhá orosená jablka v mičurinském sadu. Asi jsem velmi chtěl, aby utopická země byla skutečná, přesně taková jako v Nezvalově básni, abych se třeba mohl jednou sebrat a drže za ruku nějakou krásnou dívku do té země odejít; když by mi bylo smutno. „A do té země navždy...“

Asi jsem nebyl sám, kdo si takovou zemi přál mít na mapě. Nezval ji vymyslel a mnozí jiní mu při tom vydatně pomáhali, básníci, filozofové, novináři a třeba i obyčejní lidé, kteří by se v takové zemi chtěli dosyta najíst a natrhat si jejich plodů. Udělali si ji z nedostatku jiných ze Sovětského svazu, změnili jej v básních, reportážích a očitých svědectvích v zemi zaslíbenou. I Arthur Koestler ji viděl takovou, jakou ji chtěl vidět. Těch pár stínů, které zahlédl André Gide, nestálo za řeč.

Když jsem si později uvědomil, jak básníci lhali, popadl mě na ně vztek. Copak nebyli přímými viníky toho, že se na vědomí milionů lidí ukládaly duhové blanky, příčiny mnoha pozdějších neštěstí? Dnes se už tak nevztekám. Nebylo to asi po prvé a ani naposled, kdy nejisté a ohrožené mysli malých národů těkaly po okolí, aby si našly oporu, silné dubisko, velkorysého ochránce, utopickou zemi, k níž by mohly vzhlížet s nadějí. Taková touha je u malých národů zakořeněná, přichází z velkých dějin, v nichž se cítí nejisté a ohrožené jako vábnička, jako zpěv velkodějinných sirén. V takových malých zemích, které se pořád musí trást o svou holou existenci, je lehké věřit, že existuje nějaká velká, dokonalá země, která je všem příkladem a před jejíž nezvratnou skutečností končí všechny diskuse. Jaké ulehčení při hledání lepšího místa na slunci! Stačí napodobit velký příklad a kráčet v jeho stopách! Protože velké země tohoto typu nikdy nebyly, nejsou a nebudou, začali je básníci vymýšlet. Nezval odvedl při tomto úkonu básnický výkon, před kterým se pořád ještě skláním, pořád si pamatuji slast z nádherné lži.

Malé země jsou ve skutečnosti mnohem lepší než velké. Je spousta malých zemí, o kterých slyšíme jen dobré. Co špatného můžeme říci o Dánsku, Holandsku, Švédsku nebo Novém Zélandu? Pro utopické třeštění se však malé země nehodí, malé národy se vinou jen k velkým zemím, které se lesknou vábivými odznaky moci, armádami, loďstvem, letectvem. Dějiny Československa jsou názorným příkladem takového vinutí se. Před válkou hrály úlohu velkých bratrů Anglie a Francie. Nebyly to také skutečné země, jako záštita mohly fungovat jen v utopickém provedení, jejich podoba byla výsledkem wishful thinking. Čapek nebyl žádný Nezval, přesto popsal Anglii tak, že se do ní musel každý zamilovat. Dosud mě hluboce dojíká, když čtu v pamětech starší generace o zklamání a nepřičetné lítosti, když se po Mnichovu vynořily tyto země z utopické stříbřenky a ukázaly se takové, jaké skutečně byly. Neudivuje mě, že se pak našli lidé, kteří převedli touhu po záštitě na jinou velkou zemi, na Německo. Ještě štěstí, že nacisté neměli zájem vystupovat vůči malým zemím jako utopický idol a dali hned každému národu na vědomí, že je méněcenný a že ho potřebují jen na práci.

Nejděle se na výsluní udržela neskutečná velká země na východě. Její podoba byla malonárodní mentalitou vyšlechtěná tak, že měla se skutečností společnou snad jen zeměpisnou polohu blízko pólu.

Sovětská propaganda k této retuši vydatně pomáhala, protože měla zájem na tom, aby Sovětský svaz vystupoval v roli nezištného ochránce a záruky šťastné budoucnosti malých národů. Pro značnou část národa vystoupil Sovětský svaz z utopického zaměření až po zážitku ze srpna 1968.

Je zvláštní, že Amerika nikdy tuto svůdnou roli v plném významu nehrála. Nepamatuji se na žádnou báseň, která by mě sugestivně zvala do Ameriky. Pro intelektuály byly Spojené státy vždy příliš zaujaté samy sebou, nevěnovaly se propagandě svých předností, nesoutěžily s jinými zeměmi o přízeň malých národů. Američtí vzdělanci byli zaujati sebekritičností a hlasitě vykřikovali svá hrozná zjištění do celého světa. To nejhorší jsem o Americe četl vždy od Američanů samých. Amerika si vždy sama otrhávala utopické trásně. Jen jednou měly Spojené státy blízko k úloze velké utopické země, v době Kennedyho prezidentování. Nic nevadilo, že vedla válku ve Vietnamu a že svět pozoroval zblízka zápas o rasovou integraci. Obdiv k Americe se šířil iracionálně a já jsem vídával děvčata s Kennedyho obrázkem na řetízku a vojáky, kteří měli jeho fotografii založenou ve vojenských knížkách. I naše rutinní protiamerická propaganda byla jakoby ochromena. Člověk si bezděky klade otázku, jak by vypadal svět, kdyby se ten blázen v Dallasu netrefil.

Velkým zemím, především Sovětskému svazu, se podařilo neobyčejně úspěšně vyléčit mysl malých národů z nemoci, která se jich tak dlouho držela. Střízlivé zdraví je v každém případě lepší než staré halucinace. U malých národů se stále častěji setkáváme spíše s touhou po příbuzenství s malými zeměmi, které si rozhodností svých postojů uchovaly nezávislost a svobodu. I když, marná sláva, na oslavu malých zemí se asi nebudou psát básně. Přesto, že by si to zasloužily více než velké země s armádami, loďstvem a letectvem.

Jak to měly snadné ty velké země, říkám si někdy, a jak lehkomyšlně promrhaly naivní přichylnost malých národů! Jaký by to byl svátek, kdyby se najednou ze stínu velmocenského sobectví vynořila velká země, která by se ke všem ostatním chovala laskavě, s pochopením a ostražitostí, aby proboha neurazila něčí cit, s velkorysostí omlouvající chyby, která by bděla nad bezpečností malých národů a byla připravena vždy přiskočit na pomoc při živelných katastrofách! Za takovou zemi by se táhl chvost nadějí, kterým často podlehnou i ti nejskeptičtější. Takovou zemi však nevidět. Možná na tuto roli čeká v kosmu civilizace starší o tisíce let, která už zapomněla na sobectví, pýchu a pohrdání bezmocnými národy.

O skvělé práci politiků

Mladá generace mě poslouchá nevěřicně, když vypravuju o tom, jak slibně se mi jevil svět po velké válce. Doslova jsem se těšil na velkolepou éru, ve které budu žít. Všichni dospělí nás ujišťovali, že nám vbrzku zařídí svět tak, že se na nás štěstí bude jen hrnout. V řečech dospělých o skvělé budoucnosti jsem se domníval slyšet i trochu lítosti. Tolik se obětovali a nebudou mít přece jenom tolik radosti, co my. S tímto pocitem se dalo snést i neustálé mentorování, se kterým nám své oběti strkali pod nos.

Usoudil jsem, že jsem se narodil ve správný čas, že jsem měl štěstí, že jsem přežil válku, když tolik lidí ji nepřežilo. Připadalo mi, že válka přetavila svět v jakousi zárodečnou hmotu, ze které se teď uhněte něco úplně jiného, spolehlivého, protože všichni se poučili na sto let dopředu. Skoro každý řečnil o socialismu, o vybudování nového světa míru a prosperity. Pokud se pamatuji, proti socialismu nebylo námitek, opatrné výhrady mi připadaly směšné. Všude v Evropě znárodňovali průmysl, měl jsem dojem, že Roosevelt zavedl socialismus i v Americe. Četl jsem v té době Steinbeckovy Hrozny hněvu, viděl jsem, že Američané se také poučili, že po staru se žít nedá. Bylo úplně zřejmé, že v Evropě vzniknou přátelské poměry a za pár let si budeme jezdit, kam se nám zachce. Vypadalo to, že na zlepšení poměrů budou hlavně spolupracovat Rusové a Američané. Nebyl jsem o tom na pochybách, protože jsem viděl v kině všechny díly amerického filmu Zač jsme bojovali. Všichni byli prima. Churchill byl dobrý, Tito byl dobrý a Stalin byl ze všech nejlepší. Beneš byl dobrý a Gottwald byl dobrý. Skoro nikomu se nenadávalo, jen Němcům. Zdálo se mi, že svět vzali do rukou politikové, kteří to všichni myslí se mnou dobře. Vítězné národy byly skvělé. Například Angličané, kteří svedli hrdinskou leteckou bitvu nad Londýnem. Když se jim vdávala královna, byly všude vystaveny její fotografie. Francouzi byli dobří, Švédové byli dobří, Rakušané byli dobří, protože je porazili v hokeji. Švýcaři byli fantastičtí, po celou válku byla u nich k dostání čokoláda. Němci se poučili a budou nakonec také dobří. Bylo snadné mít rád Rusy. Přišli k nám do sklepa, zpocení, špinaví a zabláčení a křičeli, že jsme svobodni, smáli se, pili a ovázali před mýma očima raněného německého vojáka. Svět se projevoval z té nejlepší stránky a lidé také, přísahali, že se už nesmí opakovat temné stránky nedávných dějin. Ve všech filmových týdenících pracovali lidé jako strhaní, odklízeli rumišťe a podávali si cihly z ruky do ruky. A k tomu všemu hrál Glen Miller ustavičně báječné šlágry. Přítomnost byla skvělá, budoucnost mohla být jen ještě skvělejší!

Jako válečnému sirotkovi mi všude strkali nějakou podporu, mohl jsem chodit do sytosti do kina a mohl jsem si koupit zmrzlinu. Věřilo se, že Stalin najde nějaký způsob, jak nejrychleji vybudovat komunismus, řekněme tak do desíti let. Ve vysokoškolské menze jsem dostal bez problémů dva nebo tři obědy, na stolech bylo tolik chleba, že si ho každý mohl vzít, kolik chtěl, chléb byl už zadarmo. Nové sbírky veršů stály dvacet korun ve staré měně. Říkalo se, že právě Československo, jako vyspělá země, bude všem příkladem v budování socialismu. To bylo slibné, hrozně rád bych byl hrdý na svou zemi, která se tak zbaběle poddala Hitlerovi. Takže jsem se nejenom narodil ve správný čas, ale i ve správné zemi, která vlastní cestou dospěje ke spravedlivému a demokratickému sociálnímu řádu.

Iluze a plané naděje se drží člověka jako klíšťata, ale proti spojenému úsilí politiků nemají žádnou šanci. Nechci jim žádným paušalizováním křivdit, ale na velké naději, která ovládala poválečné ovzduší, zapracovali spolehlivě, s tupostí, krátkozrakostí, s bezecností, s mocichtivostí a mravenčí pílí zlikvidovali naivní poválečný idealismus v historicky krátkém čase. Skvělý Gottwald s lulkou v ústech zvítězil definitivně. Avšak hle, poražené neobjal a nepotřásl jim rukou, začal je vraždit a posílat do lágrů. Kdo se znelíbil, byl obviněn z nepřátelství a popraven. Skvělý Tito se stal krvavým psem. Skvělí Američané poslali na naše brambořiště mandelinku. Skvělý Winston Churchill se stal válečným štváčem. Hrdinský Kim se pohnul na jih a byla z toho válka. Skvělý a moudrý Stalin se začal zabývat otázkami jazykovědy a odhalil spiknutí židovských doktorů. Právník, který se stal generálem, nařídil, aby důstojníci nosili stříbrné epolety. Bylo jasné, že Československo se už nestane příkladem Evropy. Politikové začali lhát tak bezostyšně, že to vypadalo, jako by se na to celý život připravovali. Až se začali lidé ptát, komu mají vlastně věřit, když nedostali kloudnou odpověď, rozhodli se, že nebudou věřit nikomu. Za pouhých pět let změnili politikové všechno tak, že jsem si přestal myslet, že jsem se narodil ve správný čas a ve správné

zemi. Někteří politikové sice umřeli, ale na jejich místa nastoupili stejní anebo ještě horší, tvářili se tak, jako by za to nemohli, ale neustále zhoršovali stav světa.

Dnes mi už ani nepřipadá možné, že jsem zažil dobu, kdy byly všechny národy nádherné a politikové skvělí. Nebudu vypočítávat, kolik měli politikové šancí a kolik jich promarnili. Kdyby ve věku naděje někdo řekl, že to dopadne takto, nebyli bychom mu věřili. Na zmaření nadějí všichni politikové vzorně spolupracovali, našlo se jen několik málo narušitelů a i ti byli zesměšněni.

Přesto jsem neustále svědkem toho, jak si politikové pochvalují své dílo. Těší se nahlas z toho, jak dobře všechno vedli, ještě pořád nebyla třetí světová válka a nebyli jsme vyhlazeni, slibované sbratření se nekonalo, máme však menší po zuby ozbrojená bratrstva, která se mohou vaporizovat stisknutím tlačítka. Je to podivné uspokojení, když si pomyslím, jaký nádherný svět nám dospěl kdysi slibovali.

Jisté je, že z velkých nadějí mého mládí nezůstalo než pár střepů, není však tak úplně jisté, zda je možné svrhnout všechnu vinu za to na politiky. Je možné, že by velké dějiny sledovaly samy od sebe nějaký špatný cíl a politikové jim v tom jen poslušně sloužili? Nebo na tom všem nesou vinu lidé uzavření ve svých malých dějinách a bezstarostně ponechávající řešení velkých věcí svým nejhorším zástupcům? Někdo na tom musí mít vinu, vždyť to bylo po válce všechno tak krásně vymyšleno!

Neumím se rozhodnout, zda to bylo pro mě dobré nebo špatné, že jsem se po několik let těšil na budoucnost. V slepé důvěře v tuto budoucnost jsem několikrát naletěl na podvody. Jenže nová generace, která prohlašuje No future!, to také nemá lehké. Jisté snad jen je, že tak snadno už politikům nenaletí na nějaký kolosální podvod s budoucností. Jsme jim se svým naivním mládím pro smích, jak jsem se o tom několikrát přesvědčil. Ani tajně si už nikdo z nich neříká, že se narodil ve správném čase a tím méně ve správné zemi. A přímo absurdní je představa, že by se jim nějaký politický představitel zdál skvělý, neznají ani jejich jména.

O stavu světa

Muž po padesátce, který má za sebou životopis velmi podobný životopisu země, v níž žijeme, hlavně proto, že se zajímal vždy o její stav i o stav světa, místo aby to všechno přenechal jiným, oznámil sobotu dopoledne své rodině, že pojedou na kolech na výlet. Muž má kolo s přehazovačkou, žena má skládací kolo, starší dcera má kolo, které muž umně přistavěl k rámu nalezenému na smetišti, mladší dcera má dětské kolo, protože je jí teprve osm let. Seřazení pelotonu je velmi důležité. První pojedou starší dcera, protože je jistější na stroji než matka, která pojedou druhá. Pak pojedou mladší dcera a peloton uzavře muž po padesátce, protože je nejjistější, jezdil na kole dost dlouho dvacet kilometrů do práce. Jednou vpředu, jednou vzadu poběží černá fenka.

Děti jsou na takovém výletě jenom šťastné. V matce se střídá radost se stavy úzkosti, protože by mohla jedna nebo druhá dcera spadnout, mohla by spadnout i ona sama, nebo by fenku mohlo přejet auto. Muž nemá žádné stavy úzkosti, soudí, že jízda na kole je bezpečnější, než všechny ostatní způsoby dopravy, že děti se vyznají v jízdě stejně dobře jako dospělí a že i pes má svou hlavu a nevletí pod auto, když ví, že by ho mohlo zabít. Tito lidé dojedou v uvedeném pořadí za město, kde je ještě dost zelených stromů, louka a potok. Tam si pak hrají. Na zpáteční cestě sjede žena při chvilkové nepozornosti z pěšiny a zřítí se do jezera. Natluče si však jen svalstvo a odře klouby na rukou. Teprve teď je šťastna, protože daň za takový výlet odvedla ona, děti nespadly a fence se také nic nestalo. Pád vnesl do pokojného výletu trochu dobrodružné příchuti a to nikdy nezaškodí. Čas výletu se vydařil, může být vyjmut z plynutí všedního života a zaznamenán v paměti.

Já jsem v té době seděl doma a něco jsem psal. Občas jsem poslouchal zprávy o dění kolem. V průběhu dne se stav světa neustále zhoršoval. V Libanonu se opět strhla přestřelka mezi drúzskými a křesťanskými milicemi. V Paříži vybuchla bomba, položili ji Arméni, aby se nezapomnělo na velké vraždění, kterého se dopustili Turci před sedmdesáti lety. Nějací kluci unesli letadlo se sto třiceti rukojmími, jde jim o něco politického, ale zatím se neví o co. V jedné jihoamerické zemi, už jsem zapomněl v které, byl objeven masový hrob. V Indii zaútočilo vojsko na chrám Sikhů. V Evropě byly rozmístěny další rakety s jadernou náloží, určitě byly rozmístěny ještě i jiné rakety, ale nedostalo se to na veřejnost. Naše vláda poslala blahopřejný telegram jiné vládě. Zase zavřeli jednoho kamaráda, krátce po tom, co ho pustili. Jakýsi chlapík mi pět minut v rádiu vysvětloval, jak měl nařizeno, že americký prezident je blízek šílenství. V západním Německu se prudce zvyšuje nezaměstnanost učitelů. Ani si při té zprávě nevzpomenu, že jsem také nezaměstnaný učitel.

Za celou sobotu jsem nezaslechl ani jednu dobrou zprávu. Buď je stav světa skutečně tak špatný, anebo se všechny agentury dohodly, že budou přinášet jen zprávy špatné. Ze zkušenosti však soudím, že se ke mně dostala jen desetina špatných zpráv. Dá se s jistotou předpokládat, že se toho dne politikové tajně dohodli na mnoha jiných zhoršeních světa, vojáci ve vší tajnosti vypracovali další variantu dokonalého zabítí mnoha milionů lidí, tajně byly rovněž zabity a umučeny desítky lidí. Nemluvě ani o tom, kolik jich zemřelo hladem. Do moře vyteklo nekontrolovatelné množství špíny a ubylo nekontrolovatelné množství lesní zeleně. Je vlastně dobře, že nevychází najevo úplně všechno, sobota by nestála pak vůbec za nic.

Abych si po takovém dni zlepšil náladu, zajdu večer na návštěvu k muži, který dal přednost výletu na kole před starostmi o stav světa. Dozví se, jak bylo na výletě. Všechny zprávy z jeho dne jsou dobré, veselá a naplněná radostí. Dokonce i zpráva o pádu do jezera se předkládá jako dobrá zpráva, jako veselá, komická a dobře končící událost. Svět se jeví opět jako báječné místo pro život, země je pořád příjemně uzpůsobená pro výlety, protože má ještě lesy, louky a potoky. Na smetišti lze najít skoro nový rám kola. Jenže uplyne sotva půlhodinka dobrých zpráv a my se ponoříme do diskuse o stavu země, ve které žijeme, a o stavu světa. Je to zakázáno a někdy se nás vyptávají, proč to děláme, když stejně nic nezměníme a ještě si tím škodíme.

Je to otázka případná a týká se naprosté většiny lidstva. Mnozí, ti rozumnější a praktičtější, vyvodili ze zbytečnosti takových diskusí poučení a přenechávají starost o stav světa profesionálům, kteří se tím živí, politikům, vojenským hodnostářům, uchvatitelům moci, chuntám, teroristům, náhodně vybraným lidem, manipulátorům veřejného mínění, vynálezčům účinných jedů a jaderným fyzikům. Nemáme v rukou nic,

čím bychom mohli stav světa ovlivnit, nemáme kromě výzev k slušnosti, rozumu a toleranci ani žádný recept systémového charakteru, pro který by se mohla nadchnout nějaká pouliční demonstrace. A přesto si kazíme večer tím, že se probíráme špatnými zprávami a hledáme v nich zrnka naděje. Bylo by rozumnější mluvit o chuti vína nebo o nemocech, které stejně obcházejí každý lidský osud. Jsme nevděční k prosté skutečnosti, že po drátě ze zásuvky spolehlivě proudí elektřina a rozsvěcuje lampu se žlutým stínidlem, a k téměř jisté naději, že zítra půjdou ještě děti do školy. Je možné, že bychom si jen tak hráli? Pro potěchu z nějaké trefné myšlenky, která vystihne daný stav a jeho tendenci?

Vždyť to žádné velké potěšení není, když po vybraných zkušenostech a přečtených knihách víme více méně přesně, které kroky ve správě země a správě světa vedou ke špatným koncům a nemáme tu nejmenší možnost takovým krokům zabránit. Je to jako sedět na skalisku a přihlížet přílivu, o kterém víme z tisícileté zkušenosti, že na svém vrcholu se přes skalisko vždy přeleeje. Zřejmě jen rozmnožujeme řady pošetilců, kteří si stejným způsobem kazili večer před tisícem a třemi tisíci let, ba ještě i předvčerec a včera. Útěchou je jediné to, že takoví lidé byli a jsou a vytvářejí na povrchu planety řídké pletivo, které sice není schopno zabránit zhoršování světa, ale je schopno zachránit vás před zoufalou myšlenkou, že trpíte nějakou nemocí, která je v našich končinách tak vzácná jako černé neštovice.

A tak si v takový večer s mužem, který strávil sobotu na kole, s jeho ženou a třeba ještě s jinými přáteli, sdělujeme nad stolem, kdo z nás něco pěkného četl nebo slyšel, a těšíme se z toho, že nejsme sami se svým smutkem nad špatnými zprávami. Zjišťujeme, že se nám líbí myšlenky nějakého Maďara nebo Srba, a to je jediná dobrá zpráva, která má původ ve světě a ne v našem soukromí. Vzpomeneme si ještě i na jiné lidi, jejichž myšlenky nás potěšili a kteří nemají žádné funkce, ale chválabohu obývají s námi tutéž planetu. Já si neverejně a jistě i naivně říkám, že by řídké pletivo lidí společných myšlenek mohlo jednou zesílit a spolupůsobit na zlepšování zpráv o stavu světa. Pro jistotu si však příští sobotu vypůjčím kolo a pojedu až za město, kde je ještě dost zelených stromů, louka a potok, abych mohl pak den vyjmout z plynutí všedního života a zaznamenat v paměti.

O systémech

Před sto lety by nám asi nikdo nerozuměl, kdybychom se vyptávali lidí, v jakém žijí systému a jaký řád u nich panuje. Sociálně se cítilo nejzřetelněji nejbližší okolí, sousedé, obec a okresní úřady, avšak stát a císař pán ve Vídni, to bylo všechno nesmírně daleko. Existovaly rozdíly v sociální organizaci evropských národů, byly monarchie a republiky, neexistovala však dnešní systémová měřítko a systémová posedlost.

Nepochybně přispěl k systémovému nazírání hlavně vznik sovětského zřízení, které se manifestačně hlásilo k systémové odlišnosti. Ne menší úlohu hrálo ale to, že se do všední politické praxe dostaly pojmy ze sociálních doktrín devatenáctého a začátku našeho století, z ekonomických teorií, ze sociologických popisů atd. Postupně se prosadila obecná představa, že národy vlastně vytvářejí jakési technologické celky, které fungují lépe nebo hůře podle systému, kterým jsou řízeny. I kybernetické myšlení přispělo k tomu, že hlavním charakteristickým znakem národů jsou systémy, ve kterých žijí. Došlo to tak daleko, že ani jednotlivci se ze systému nevyvleče, každý je systémem ocejchován a systémy samy se už postarají o to, aby si poddaní byli vědomi příslušnosti ke svému systému.

U nás třeba se okamžitě pozná, kdo je rodem z domácího systému a kdo přišel jen na návštěvu ze systémů cizích. Pozná se to nejen podle auta a oblečení. Je to k nevíře, ale já to poznám už podle tváře, máme rozdílné systémové ksichty. Přesné znaky odlišení bych však nemohl popsat. Systémové odlišnosti, patrné přímo na lidských bytostech, jsou zřejmě důsledkem drobné práce, kterou odvedli strážcové systémové čistoty. Víme, jak to chodí, náš systém okamžitě reaguje na cizí těleso, tak jako organismus na transplantovanou tkáň. Nutí buňky z jiných systémů povinně měnit peníze, počítá jim draze pokoje v hotelu, sleduje jejich styky, nabízí vybrané zábavy a snaží se na nich co nejvíce trhnout. Svě vlastní buňky vysílá do cizích systémů také s neklamným označením, hlavně se znaky chudoby a méněcennosti. Být vyslancem systémových znaků je tak obtížné, že nakonec je každý rád, když je zase doma, ve svém systému. Právě tohle se tím možná sleduje. Když jsem párkrát pobyl v cizím systému, vždy jsem si nakonec oddechl po návratu do svého systému, kde jsem věděl přesně, jak co nefunguje.

K oblibě systémů přispěly i vědy, hlavně ty, které se mohly chlubit nepopíratelnými úspěchy. Nikdo nemohl nic namítnout proti jejich metodice, protože na základě jejich výsledků se zkonstruovaly skvělé stroje, postavily se mosty a průplavy, vědy vymyslely umělá hnojiva a nové léky. Trefily se s lidskou posádkou na Měsíc a jsou schopny přesně spočítat, na kolik stupňů klesne teplota na zeměkouli po atomové válce. Proti systematickému postupu ve vědách vypadalo tradiční těžkopádné řízení společnosti jako amatérská žabařina. Marx ještě nevěděl nic o raketách a televizi, ale chopil se účinně představy, že lidskou společnost by bylo možné řídit na vědeckém základě, třeba jako procesy kvašení nebo provoz na dráze. Tato myšlenka se zalíbila celé řadě teoretiků a nezůstala omezená jen na socialistické a komunistické hnutí. Filozofická koncepce přírody jako mrtvého materiálu, s kterým lze účelově nakládat podle vědeckých poznatků, se poznenáhlu přenesla i na lidskou společnost. Jestliže je netečná hmota v rámci přírodních zákonů tak poslušná v systematické manipulaci, proč by nemohla být stejně poslušná i společnost, aspoň jako ochočené pokusné zvíře? Tato myšlenka se zalíbila inženýrům totalitní moci a slavili s ní i úspěchy. Všechny armády světa pracují jako systém, továrny s tisíci dělníky pracují také jako systém, státní aparáty pracují jako systém, proč by nemohl celý stát pracovat jako systém? Který politik by nechtěl stát v čele společnosti, která se chová jako fungující systém, bez rozbíjů, bez diskusí, bez střídání vlád, bez svéhlavých postojů menšin, které si pořád vymýšlejí nějaké námitky a tak narušují chod systému? Revoluce, které zametly stůl a zničily tradice sociálního života, které se vytvářely po staletí, stály hlavně před svůdnou myšlenkou vytvořit na troskách společnosti přehledný vědecký systém, který by pracoval se zárukou. Jenže takový systém ve společnosti nemůže mít jiný než byrokratický charakter a v něm končí pak věda, vynálezavost, přehlednost i záruky. Někdy si uvažuji o tom, zda by třeba jiný vůdce na místě J. V. Stalina nepodlehli též svůdnosti myšlenky na inženýrské řízení společnosti.

Když už byl jednou systém vytvořen a nefunguje tak jak by měl, nepřipustí jinou opravnou akci než opět systémovou. Nastupují opraváři se zajímavými myšlenkami na zdokonalení chodu stroje. Chyba však není skryta v jednotlivých agregátech systému, ale v samotném systémovém uvažování. Trvalo mi přitom dost dlouho, než jsem na to přišel. Ze začátku jsem systémové myšlení přijímal jak příkaz doby, věda je

v tomto století jediná karta, na kterou si člověk může bez rizika přisadit. Když se ve společnosti všechno rozumně a systémově uspořádá, třeba tak jako v továrně na kuličková ložiska, bude lidské společenství výborně fungovat bez ohledu na to, jací lidé ho budou vytvářet, systém už kolečka bezbolestně donutí, aby se točila pěkně v souladu s účelem blahobytu, míru a spravedlnosti, pro které byl systém vymyšlen. Když se ukázalo, že systém k takovému účelu nefunguje, že se zadržává, odkládá mír, blahobyt a spravedlnost na lepší časy, uvěřil jsem s mnoha jinými, že v základech systému jsou chyby a ty že je třeba systémově opravit. Všichni reformátoři šedesátých let, jak si je pamatuji, byli něco jako systémoví inženýři. Vychytávali v systému mouchy. Svědčí to o tom, jak bylo systémové myšlení zakořeněno. Dnes, po čtyřiceti letech, už všichni známe systém tak dokonale jak motor vozu, se kterým jsme najeli sto tisíc kilometrů. O opravách systému se patnáct let nesmí mluvit. Systém běží nadále setrvačností a vykazuje stále stejné, notoricky známé a stokrát popsané poruchy. Nechuť k opravě systému je všeobecná. Po všech těch letech se ukázalo, že základní chyba je skryta hluboko v novodobé evropské tradici, v systémovém myšlení, v přístupu k řešení politických a sociálních problémů, v přístupu, který je odvozen z vědecké, inženýrské a computerové praxe.

Měli jsme vědět dávno, že evropský systémový fetišizmus, odvozený z vědecké pýchy, je na kočku. Národní život se nedá naprogramovat jako pojišťovací úloha na ajbíemce. Lidé sice mohou podlehnout dojmům, že žijí v systémech, žijí však především mezi sebou, vztahy, do kterých vstupují, jsou jen zčásti systémové, ostatek zůstává lidský, nespočítatelný, zmítaný intelektuálními, mravními a náboženskými činiteli, podmíněný časem, který je lidským bytostem vyměřený, a mnohým a mnohým jiným. Když se spojí lidé z národních a sociálních pohnutek ve větší celky a vystupují v dějinách, nereagují na příkazy programu, tak jak by se předpokládalo, ale podle nezakalkulovatelných lidských motivů, podle tradic, podle kultury, podle společné hrdosti nebo zbabělosti, cti nebo podraznictví. Jestliže se nasadí lidské různorodosti systémový chomout, dopadne to špatně pro systém i pro lidi. Jak víme z minulosti, všechny totalitní inženýrské systémy uvolnily zpravidla většinu špatných lidských vlastností, byť si i namlouvaly, že jejich účelem je blaho.

Obávám se, že je pozdě na návrat k starému liberalizmu, ve kterém by si každý dělal, co chce. Američané mohou mít v oblíbě heslo co nejmíň státu, když však pomyslím, že třeba jen jedna jejich průmyslová společnost spravuje v dokonalé systémové praxi prostředky větší, než je národní duchod menších států, jeví se mi toto volání být trochu opožděné. Bez systému, bez vědeckého řízení lidských celků třeba jen v dělbě práce, nejsme už zřejmě schopni udržet úroveň naší civilizace. Nejvyšší cenu spojeného lidstva dostane pak ten, kdo vymyslí systém, který bude vědecky a efektivně řídit látkovou výměnu mezi lidskou společností a přírodním prostředím a bude při tom neviditelný pro svobodnou aktivitu překračující jeho hranice.

O nejisté skutečnosti

Když zkoumám pozorně své životní spory, zjišťuji, že jsem v nich bránil vždy jen svou skutečnost proti skutečnosti cizí. Ve sporu, který mě postavil na okraj společnosti a vystavil různým příkořím, jsem bránil svou skutečnost proti skutečnosti uznané státem a jeho ideologií. O nic jiného nešlo; vnucovali mi vždy skutečnost, která se nevešla do mé, a tvrdili, že moje je nepravá, falešná a lživá, kdežto ta jejich že je jediné objektivní, ověřená celými dějinami a usneseními vedoucích orgánů. V takovém sporu mi paměť dobromyslně přihrávala pěkně cizelované argumenty starých filozofů, důmyslné pochybnosti o objektivitě jsoucna, které shromáždili řeční skeptikové i onen známý anglický biskup. Jenže ve sporu se státem a jeho orgány nemůže člověk svolávat na pomoc filozofy. Vyšetřovateli státní bezpečnosti jsem se nikdy neodvážil říct, že kauza, nad kterou sedíme, ilustruje skvěle pocit vrženosti do cizího světa, jak jej oba známe z Heideggera. Filozofie je jen vnitřní útěchou a do sporů se státem se nehodí.

Takové spory však silně zpochybní i malé zbytky víry v objektivní skutečnost, natož v objektivní pravdu. Násilnická společnost, jako je naše, poskytuje široké pole možností pro noetický trénink. Zvláště pak prostory, které má k dispozici tajná policie, jsou, řekl bych, ideálním místem k takovému tréninku. Zažil jsem mnohokrát podivný pocit, kdy skutečnost jako by se vzdalovala někam ven pod slunce, do lesů a k tekoucím vodám, do přírodního světa, kde snad platí ještě Newtonovy zákony, a místnost začínala vyplňovat nejistota o vlastním bytí a o tom, že dvakrát dvě jsou čtyři. Hlídali mě třeba uhlazení třicátníci, kteří vyšli z jejich škol a hned mě začali poučovat o skutečnosti jaká je. Říkali mi třeba, že všechny státy světa jsou diktaturami a že se brání ideovému narušení. Že bych na takové, jako jsou oni, narazil všude na světě, protože žádný stát nedovolí, aby si občané říkali, co se jim zlíbí, zvláště o politice. Kdybych prý žil třeba ve Francii a kritizoval stát a jeho instituce, jak to činím zde, byl bych už dávno ve vězení a že jen zdejší velkorysost a shovívavost umožňuje, že mi to bylo tak dlouho trpěno. Prostě na celém světě je to stejné a člověk by si to měl uvědomit a nevyskakovat, protože to stejně k ničemu nevede. Tak a podobně mi vyložili řád širého světa a já jsem tiše trénoval. Pro jistotu jsem se zdvořile zeptal, jestli to myslí vážně, a když se nad tou otázkou podivili, přestal jsem doufat, že bych mohl jejich skutečnost nějak opravit. Čím bych asi mohl proniknout k jejich skutečnosti? Bezmocnými slovy o dějinách svobody? Změnilo by to v jejich skutečnosti něco, kdybych je mohl poslat na zasedání komunistického politbyra ve Francii, aby si poslechli, jak soudruzi kritizují stát a jeho instituce? Určitě by to nepomohlo, vždyť tolik lidí už strčilo prst do rány a přesto se nevzdali svého! Jejich skutečnost se příkře lišila od mé, byla vytvořena jiným vzděláním, jinou zkušeností, jiným genetickým kódem, jinou morálkou a jiným vnitřním ustrojením. Místopis světa a jeho dějiny v ní byly zastoupeny jen v těch nejhrubších obrysech, všechno ostatní dodali ke skutečnosti ze sebe, ze svého vyškolení. Podvědomě se na jejich skutečnosti podepsal stud za násilí, za bezradnost a slouhovství. Vylepšili si ji tak, že ji nechali prostoupit násilím zasahujícím celý svět, aby se v ní pak cítili normálně a zabydleně.

Není však nutné přesvědčovat se o nejisté skutečnosti jen při tomto druhu tréninku, každá hádka mezi bratry, mezi mužem a ženou, mezi diváky na fotbale, je hádkou rozdílných skutečností. Tři tisíce let se filozofové pokoušejí zachránit objektivitu bytí a znovu a znovu jim uniká z rukou. Já už jsem to vzdal. Tolerantně ponechávám vědět její bezpohlavní, suchou a lhostejnou skutečnost, když jí to s ní právě takto vychází a když je schopna právě touto cestou objevit ve vesmíru i zbytky záření, které tu zůstaly po třesku velkého začátku. Zde, mezi lidmi, máme však každý svou skutečnost, odlišnou od skutečností jiných, je to svět v milionech vydání a neznám arbitra, který by mohl dokázat, že jen jedno vydání je pravdivé.

Až když jsem byl nucen bránit svou vlastní skutečnost, přišel jsem na to, že je to mé nezczitelné vlastnictví, že její řád, to, jak jsou v ní seřazeny životní hodnoty, je součástí mého já a že jen proto stojí za to ji bránit. Jinak bych musel nasednout na cizí loď a trpět tam jak ve vyhnanství. Moudrý bostonský filozof Erazim Kohák mě poučil, že to jinak ani nejde, bytí můžeme vnímat jako domov jen tehdy, když si do něho přineseme své věci, svůj mravní řád, svou víru, svůj nejcennější majetek, který jsme zaplatili svými omyly, hříchy a chybami.

Jeden vedle druhého, namačkání na povrchu planety, stojíme ve středu svých vlastních skutečností, které jsou jedinečné a s jinými lidskými skutečnostmi se překrývají jen svými částmi. Víme sice, že svět

byl už před námi a bude i po nás, smysluplný vztah máme však jen k přítomnosti, ke skutečnosti svého života, natažené mezi zrozením a smrtí. Jak už řekli mnozí, s každým člověkem se rodí vesmír a s každým opět umírá. S jinými lidmi jsme si blízcí, když jsou si blízké naše skutečnosti, nebo když nás v nich něco zaujme, jsou však i lidské skutečnosti si tak vzdálené, že marně natahujeme ruku ke stisku. Nejvíce se pak vzdalujeme od těch, kteří se domnívají, že mají pod palcem jediné pravou objektivní skutečnost a snaží se nás do ní vcepat třeba i násilím. Snaží se nás tak vyhnat z naší vlastní skutečnosti a podsunout nám jinou.

Když jsem jednou večer vyprávěl tohle a ještě něco navíc Ludvíkovi Vaculíkovi, napsal mi potom do své knihy věnování, ve kterém mě oslovil jako konfuzního solipsistu. Byl to však on, kdo napsal do Českého snáře větu: „Svou myšlenku nevydávám za pravdu o myšleném, je to pravda o mé mysli.“ Tak jako každý román, je i jeho dílo světem, který vytvořil on sám. A tak je tomu s každým lidským dílem.

Lidé se mohou domluvit je tak, když vzájemně vezmou na vědomí, že každý z nich zastupuje svou vlastní skutečnost, že je jejím velvyslancem, který rokuje o přijatelné dohodě. Je zbytečné se hádat, protože stejně není soudce, ke kterému by se člověk mohl utéci, aby rozhodl, která skutečnost je blíže k pravdě. Nejsnáze jsme schopni domluvit se o přírodních skutečnostech, protože jejich váha je drtivá, ale i tak nemáme právo vysmívat se člověku, v jehož skutečnosti obíhá slunce okolo země, protože i to lze připustit, z jistého hlediska, při kterém záleží na pozorovateli. V jiných skutečnostech je tolik rozepří, že každá domluva se skládá vlastně z tolerance a shovívavosti. Běh světa ztroskotává na víře, že jiní musí, sakra, uznat, že svět směřuje k objektivní pravdě, kterou jsme my první pochopili. Na tomtéž ztroskotává pokus smířit muže a ženu, kteří se dostavili k rozvodovému soudu. Jakož i mnohé jiné pokusy.

Tolerance je v tomto ohledu tak důležitý atribut lidskosti jako láska, víra a pracovitost. Jenže člověk by se mohl zbláznit, jak málokdy se s ní setká. Mnozí lidé zřejmě ještě nevědí o tom, že zastupují jen svou vlastní skutečnost, když řeční z tribuny, vtlučkají jiným do hlavy své pravdy a šíří dojem, že jinověrci se strašlivě a osudově mýlí. Svět slov, který nás obklopuje, má násilnickou povahu, noviny, které jsem si dnes koupil, mi bezostyšně vnucují svou skutečnost, vnucuje mi ji i rozhlas a dokonce i nábí na konzervě, kterou se chystám otevřít. Takové všeobecné násilí musí mít nakonec i nějaké výsledky, zařizuje se pomalu v skutečnosti lidí, způsobuje jim nepohodlí a bolení hlavy.

Bezostyšné násilí mě dovedlo k tomu, že jsem se zařídil na obranu své skutečnosti. Je to pokus o minimální lidské právo. Nevnučuji svou skutečnost jiným, ale dbám o to, aby mé kruhy zůstaly neporušeny. Vpouštím dovnitř jen dobré knihy, mírná a rozumná slova, veselé řeči kamarádů, šeptání atd. Zní nakonec úplně směšně, že právě o tom vedu spor se státem.

O možnostech domluvy

Aby se lidé mohli mezi sebou dohodnout a aby mohli spravovat složitý sociální život, měli by mít o světě a jeho základních skutečnostech aspoň přibližné mínění. Ideální by bylo, kdyby jim byla skutečnost společná, kdyby pro všechny stály věci na stejném místě, kdyby bílé bylo pro všechny bílé a černé pro všechny černé, kdyby se dobro nemíchalo se zlem a pravda byla všem rozeznatelná jako řeka nebo skála. Není třeba studovat Berkeleyho nebo Kanta, abychom věděli, že tomu tak není. Zkušenost nás otlouká od malička, v dospělosti by se už nikdo neměl divit tomu, že sto korun je někomu málo a druhému moc. Dva moji přátelé, důstojní mužové, se na vrcholu hory přeli neuvěřitelně dlouho, zda vlak vlekoucí se údolím, jede s kopce nebo do kopce. Šli pak na nádraží a zeptali se strojevůdce. To je ideální řešení, když ovšem je po ruce objektivní autorita, která rozhodne. Také jsem ale zažil, jak se dva moji spoluvězni hádali o to, zda jsou v jedné pražské kavárně židle s červeným nebo zeleným čalouněním. Protože nemohli v dané chvíli do oné kavárny zajít, hádali se celé dny, než přišli na to, že celá věc není tak důležitá. Přešli tedy k hádce o to, jaký je rozdíl mezi švestkovou marmeládou a povidly. Tyto příklady se mohou jevit jako blbé, svou podstatou jsou však všechny spory stejné; byl jsem už svědkem vědeckých sporů, které se v jádře podobaly hádce o povidla a švestkovou marmeládu, měly jen jinou metodiku a byly placeny státem.

Od konce détente se vede spor mezi Spojenými státy a Sovětským svazem, kdo začal s porušováním dříve přijatých zásad. Logická hodnota tohoto sporu je naprosto infantilní. Jako kluci jsme po rvačce také nebyli schopni dohodnout se na tom, kdo začal. Ty jsi začal! Já nezačal, ty jsi začal! On začal, já ne, ty jsi začal... Velmoci s tím jistě nebudou souhlasit, formálně však probíhá jejich spor jako spor malých kluků, až na to, že ve hře je více než rozbitý nos. Vždy jde o jedno a totéž: jde o spor dvou skutečností, dvou světů, v nichž nejsou věci na stejném místě a bílá není pro obě strany bílou a černá černou. Není třeba vysvětlovat, jak došlo k tomu, že jsou na jedné planetě dva světy. Došlo k tomu historickým vývojem ve všech důležitých oblastech života. Dnes je viditelnost dvou světů vnímatelná prostým okem, avšak ani dříve nežilo lidstvo v univerzálním světě, přesto, že se to často tvrdilo a věda projevuje v posledním století přímo maniakální snahu vytvořit pro všechny jevy univerzální teorii, teorii, ve které jsou obsaženy všechny dílčí teorie. Když se s takovou teorií přijde na celý sociální život planety, je to hotové neštěstí.

Jestliže existuje něco jako společné vědomí u sociálních skupin, tříd, ras, národů a blokových společenství, je to vědomí nespolečné skutečnosti, vědomí rozdílů. Rozdílné světy národní a sociální mají pak schopnost hádat se jako jednotlivci, se vši naivitou, zatvrzelostí, blbostí a sprostotou, kterou známe z pavlačí předměstských domů. A jen proto, že se spory vedou sofistickovanými prostředky, odbornickou propagandou, psychologíí, názornými ukázkami síly a vznešenou dějinnou frazeologií, nevnímá většina lidstva evidentní infantilitu mezinárodních hádek. Ta vyjde najevo vždy až ex post. Ani ne deset let odstupu stačilo Haškovi například na to, aby v úvodním rozhovoru Švejka s paní Müllerovou předvedl do pravé pavlačové podoby příčinu první světové války. Pro mě byla vždy přesvědčivější než teorie o novém rozdělení trhů a imperialistických zájmů. Styděl jsem se s tím ovšem svěřit i jen svým studentům a už vůbec bych se neodvážil jít s tím na veřejnost.

Vždy se přece vědělo, že národy žijí v rozdílných světech, že jejich skutečnosti jsou odlišné, proto byly zřízeny všechny diplomatické mise a ústavy, které studují život na cizích planetách. Neštěstí spočívá v tom, že všechna národní a jiná společenství věří, že jen jejich svět je pravý a že všichni ostatní žijí v bludu, ze kterého je nutné je léčit. Evropská civilizace je nebezpečná, protože je od novověku opilá představou univerzality, jednotné evropské skutečnosti, ve které je všechno oklasifikováno a uloženo v knihovně. Nikdy tomu však tak nebylo a není tomu tak ani dnes, zvláště ne po poválečné politické divergenci. Dodnes se usazují střepiny světa v naší skutečnosti rozdílně, přestože píšeme skoro všichni latinkou a věříme v jednoho Boha. Modrá barva moře se však složí ze všech souvislostí života jinak ve skutečnosti bretagneského rybáře a jinak ve skutečnosti takového suchozemce, jako jsem já. A to nemluvíme ještě o tom, že žijeme v rozdílných systémech, já například si nemohu k moři ani zajet a už vůbec bych se nemohl živit lovem ryb.

S rozdíly ve skutečnostech se dá žít, dokud jsou na sobě nezávislá, dokud je něco nespojí ke sdílení života jako třeba manželství muže a ženu. Skutečnosti spojuje i spolupráce, přátelství, občanství, vojna,

politická strana nebo církev, nejčastěji národní sounáležitost a sociální příslušnost. V takovém spojení mají rozdíly ve skutečnostech šanci vyvolávat hádky, mohou dát vzklíčit agresivním instinktům a rozsévat nenávisť. Když k tomu všemu přimícháme materiální zájmy, kořistnictví, snahu protlačit se blíže ke slunci na úkor jiných, máme hotový základ všech lidských konfliktů. Neodpustíme jiným, že nejsou schopni vnímat svět našima očima, vnutíme jim svou pravdu palicí. Vyprávějte rytířům, kteří se ženou s mečem na Saracéna, že každému z nás přísluší jen jeho vlastní skutečnost, že nemáme žádnou jistotu o pravdě, která leží mimo náš archimedovský kruh. Víra v objektivitu skutečnosti a tedy i v objektivitu pravdy o ní si vybrala mnohem více smrtelných daní než všechny epidemie smrtelných nemocí dohromady. Vždy mě proto potěší, když se setkám se štitivým odporem k objektivitě, jaký se najde například v knize janovského filozofa Václava Bělehradského Krize eschatologie neosobnosti.

Nebyl jsem vždy andělem. Pamatuji, kolikrát jsem zuřil nad zaslepeností vlastního okolí, když se mi nepodařilo ozřejmit mu pro mne zcela zjevnou pravdu. I když člověk počítá napřed do desíti, než se pustí do konfrontace mezi svou a cizí skutečností, neubrání se často zvýšenému hlasu a přehnaným gestům. Lidé nejsou moc dobře uzpůsobeni k totální toleranci cizí skutečnosti. Jestli je nějaká naděje na domluvu mezi lidmi, pak jen za předpokladu, že jsme ochotni zkoumat se zahledět na cizí skutečnost a chápat také její anamnézu.

Patří k lidskému údělu, že konfrontace skutečnosti naplňuje člověka depresemi. Měl jsem k pravdě většinou optimistický poměr, je snadné věřit, že pravda nakonec vždy zvítězí. Když však stojí za lží stát, úřady a policie, může si naivní optimista strčit pravdu za klobouk. Není to však jen učesaná skutečnost státu, novin a televize, která probouzí děs. Kdo z nás ještě nedeboval s příjemnými a přátelskými lidmi, v jejichž skutečnosti se počítalo jenom to, co je doma, život v pěkných šatech a v pěkném autu, v jejichž skutečnosti byla kniha zbytečná, černoši leniví, Dánové opilí, Židé prohnání, Poláci ukecaní, Američané bohatí a všichni filozofové střelení? Trpělivost s takovou skutečností je velmi nesnadná. Kdo by však měl mít trpělivost v neustále probíhajícím míšení a střetání skutečností na této planetě? Trpělivost by snad měla mít skutečnost složitější, vzdělanější, bohatší poznáním a citem. Takže mi to nakonec vychází jako mravní příkaz pro vzdělání: tolerance musí vzdělání doprovázet na každém kroku, jiný způsob není.

O tabu

Toto slovo, které se v češtině nedá skloňovat, odkazuje samo o sobě k vzdálené primitivitě, k nahému člověku, který se celý třese, aby nevyslovil zakázané slovo nebo nevstoupil na zakázané místo. Četl jsem s ulehčením, co píše Freud o této věci, protože jsem si tehdy myslel, že to máme všechno za sebou, že už nejsme nazí a netřese se před zlověstnými slovy a zlověstnými místy. I když jsou zakázaná témata, říkal jsem si, mozek se jim nevyhýbá, mozek už není v naší moderní době přiškrcen strachem, sám pro sebe, pro své vlastní potěšení si může podat i to největší sociální a politické tabu. Nic není tabu. Trvalo mi pak nějaký čas, než jsem si přiznal, že ani zdaleka nejsem tak vzdálen od svého nahého předka, že i můj mozek kličkuje mezi množstvím tabu, že zakopává o zákazy, krčí se před posvátnými totemy a hledá si povolená témata, aby nekonal zbytečnou práci. Jen pozvolna jsem začal vnímat obrovské území tabu, do kterého jsem nevstupoval ani já ani většina mých spoluobčanů. Pozoroval jsem, jak masově ctíme naše domácí tabu. Autoři knih, které jsem četl, vynikající spisovatelé a básníci, filozofové, úctyhodní vědci, řečníci politikové, besedníci v televizi, učitelé, knězi, známí, které jsem potkal na ulici, celé národní společnosti. Usoudil jsem, že náš mozek není v o nic lepším postavení, než byl mozek primitiva, snad byl dokonce náš předek svobodnější a jeho tabuizované území menší než naše.

Tabu funguje proto, že jeho porušení se trestá. Ptal jsem se sám sebe, zda jsou tresty v civilizované společnosti tak hrozné, že se ze strachu před nimi dobrovolně vracíme k ustrašenosti a nahotě. Nebudu je taxativně vyjmenovávat, možná ani nejsou tak hrozné, ale mají v moderní společnosti obrovskou rozmanitost. Člověka může za porušení tabu stihnout přirozeně i zabití, ale s tím vlastně nikdo nepočítá, třese se hlavně před nižšími tresty, kterých je aspoň sto. Nelibost šamanů, kteří tabu v naší společnosti střeží, se projevuje vskutku vynalézavě, mohou si vybrat z celé palety trestů. Jak všichni víme, v největší oblíbenosti mají tresty, které nenechají na těle známky násilí. O tom však nechci mluvit, to je jiná kapitola.

Když třídím vlastní zkušenost a zkušenosti jiných, nezdá se mi, že by tabuizované území střežil hlavně strach z trestu. Nejlepším strážcem tabu je zbytečnost. Zbytečnost odvahy, zbytečnost přímo a nebojácně myslícího mozku, zbytečnost protestu, zbytečnost hlasitých řečí o nahotě císaře, zbytečnost hladovění a nouze, zbytečnost tlučení hlavou do zdi. Kdykoliv jsem se v životě chystal porušit nějaké tabu a vešlo to ve známost, bylo nejvíce těch, kteří mě tahali za rukáv a říkali mi, že je to zbytečné, že to nemá smysl, že nic nezměním a jen věci i sobě uškodím. Zbytečnost odporu, zbytečnost odvahy, rozšířené přesvědčení o zbytečnosti prorážet hlavou zeď, jsou nejlepšími ochránci zakázaných území, zbytečnost odporu rozšiřuje tabuizované pouště a my to už ani nevnímáme. Zbytečnost tiší hlas, který se chystal porušit tabu, zbytečnost ochromuje mozek, takže se ani nevydá na objevitelské cesty. Vždyť jsem si mnohokrát říkal, nač si lámat hlavu s problémem, s nímž se nebudu moci nikomu ani svěřit. Kolik jen vtipů koluje o tom, že myslet je luxus, že myslí vedoucí, že myšlení není pro nižší platové třídy potřebné atd. Jako národní společnosti jsme v tomto směru k pohledání, ještě štěstí, že v tom nejsme sami, že je nás takových víc. Nikdo výslovně neřekl, co je tabu, přesto všichni víme, o čem se nesmí mluvit a kam se nesmí vstoupit, tabuizované území je obrovské. Za mého života a za života mé generace ani jinak nebylo. S malými výjimkami jsme rostli všichni s tabuizovaným územím v mozku.

Všichni ti, kteří po celá léta psali nebo veřejně vystupovali, věděli vždy předem, kam nesmí šlápnout. Ostatně už děti od prvních tříd základní školy dostanou přesné poučení o tabu a pak už celý život vědí, co se nesmí. Každý pak už ví, že se nesmí veřejně nepříznivě vyjadřovat třeba o Sovětském svazu, vyjadřovat pochybnosti o politice domácí komunistické strany, že nemůže šířit nedůvěru ke schopnostem vysoce postavených osob, nesmí nahlas pochybovat o velikosti a humanismu V. I. Lenina a K. Gottwalda, že je nebezpečné a tedy i zbytečné pochybovat o kvalitách a neúplatnosti Sboru národní bezpečnosti, že se nemůže zamýšlet nad historickou úlohou dělnické třídy jinak než podle dané šablony, že musí schvalovat potřebnost a nesmírnou důležitost armády. Platí i tabu s opačným znaménkem, každý ví, že by vypadal jak blázen, kdyby veřejně vyzvedával nějaké dobré vlastnosti amerického prezidenta, kdyby se vyjadřoval příznivě o britské konzervativní straně, o volebním systému v Dánsku, o papeži, o průměrných měsíčních platech dělníků v americkém automobilovém průmyslu atd. Znalost tabu je tak všeobecně rozšířena, že je takřka nemyslitelné, aby někdo napsal třeba článek do novin o vynikajících kvalitách románu od

spisovatele, který žije v exilu, zanesl ho do redakce a v pohodě čekal doma na honorář. Snad by se našel někdo, kdo by měl k tomu odvalu, ale těžko by se našel někdo, kdo by od začátku neměl jasno v tom, že je to zbytečné. Na každém kroku se setkáváte s lidmi, kteří říkají: to prostě nejde. Víme dokonale, co všechno nejde. Ani myšlení se už nevydává směrem, kde to nejde, a tak vlastně chodíme po této krásné zemi se zbytečnou polovinou mozku. Stejně jsem někde četl, že lidský mozek je silně předimenzován a že využíváme jen jeho menší části. Přirozeně, když už člověka odevšad vyhodili, když mu vzali práci, když už byl i ve vězení a poznal i tuhle stránku života, když už se mu pomstili i na rodině, když mu sebrali pas a vzácné knihy, když už nemá žádnou naději, že s ním stát začne jednat slušně, když se postarali, aby byl závislý jen na státním pohřebním ústavě, jak se to stalo mně, pak pocítí mozek chuť porušit všechna tabu. Může myslet svobodně a nezávisle, procházet se volně tabuizovaným územím a pokusit se oživit atrofovaná místa v pravém i levém čelním laloku. Když jsem s tím začal, působilo mi to dost velkou radost. Radost však nebyla trvalá a nebyla bez chyb. Ohromně se zmenšilo tabuizované území, u kterého drží stráž strach a závislost, ale zůstalo ještě území, kde svobodné myšlení odrazuje zbytečnost. Chci si něco promyslet nebo i napsat a už mě drží tabu za ruku. Proč bych se měl s naprostou otevřeností vyslovovat k věci, která je nezměnitelná, proč přesvědčovat někoho o zjevných pravdách, když jsou i tak všem zřejmé a na veřejnost se nedostanou jen pro strach a proto, aby náhodou nebyly ohroženy něčí výsady a něčí blahobyty? Proč připomínat lidem znovu a znovu myšlenky o svobodách a právech, když už jednou byly národním majetkem a lidé se jich dobrovolně zřekli? Proč mluvit k těm, kteří si zacpávají uši? Mozek hned vidí plno lákavých, ale zbytečných cest. Ukládám si však dobrovolně ještě i jiná tabu. Jsou to tabu, která si lidská společnost přinesla z minulosti a která se osvědčila. Jsou to tabu lidské kultury, která zajišťují slušnost, toleranci, smysluplnou diskusi, rozumné kompromisy, obecný prospěch a často zabraňují nejhorsšímu. Tato kulturní tabu jsou užitečná, nevyřazují z činnosti mozek, zajišťují mu spíše klidný a tichý provoz. Tabu slušnosti a tolerance jsou celkem příjemná a nevyvolávají tíživý pocit státních tabu. Kulturní tabu přece jen trochu léčí zoufalství, trpkost a zuřivost.

O přesunech skutečnosti

Z důvodů, které ani já nedovedu blíže vysvětlit, přečtu si v našich novinách někdy i rozsáhlé teoretické články, které píše docenti, doktoři věd, profesori a akademici, naši i sovětští. Předpokládám totiž, že jsou určeny takovým lidem, jako jsem já, neumím si představit, že by si tyto statě přečetl i průměrný odběratel masového nákladu, průměrný čtenář popadá dech jistě už po třech větách, i já jsem často zchvácen, když se mi podaří prokousat se až ke konci.

Tuhle jsem četl teoretické uvažování o socialistickém způsobu života. Téma je zřejmě po Andropovově krátkém panování pořád teoretickým hitem, i když podezřele připomíná vysmívaný pojem amerického způsobu života. Autora článku jsem kdysi znal, diskuse s ním byla příjemná, díval se na věci otevřeně a nic si nezatajoval. Před patnácti lety však jakž takž proplul do dlouhé fáze rigidního akademického života a bylo mu dopřáno žít se dále na mrtvém těle oficiální ideologie. A teď píše:

„V souhrnu svých vlastností znamená socialistický způsob života novou dějinnou kvalitu lidského života s otevřenou perspektivou životní seberealizace jednotlivce a jeho uvědomělé účasti na tvorbě dějinného procesu, který dává jeho životu hlubší nadindividuální smysl.“

Podobné věty se píše samozřejmě s vědomím, že si jich nikdo nevšimne, že je nikdo nebude zkoumat a že je také nikdo nebude brát vážně. Jsou to věty, které nemají k životu žádný vztah, nikoho se nedotknou a nikoho nevzruší, vyplňují pouze papír a zvyšují řádkový honorář. Ani já, který to všechno znám, bych neměl z toho dělat vědu. Nu, vždyť já se nechci také ptát na morálku takové věty, ptám se jen, odkud se přistěhovala skutečnost, o které se tu píše, z jakého světa sem byla přesunuta? a autor přece ví, že tu žádnou novou dějinnou kvalitu života nemáme.

Rychle si eviduji všechny lidi, které znám, všechny jednotlivce, které jsem v životě potkal, všechny, jejichž život mohu aspoň trochu posoudit. Řadím sem třeba své bývalé kolegy na fakultě i na dělnických pracovištích, přátele, sousedy z domu, příbuzné, literární hrdiny, všechny lidi, o kterých jsem slyšel aspoň něco vypravovat. Snažím se uhodnout, kdo z nich se dopustil „otevřené perspektivy životní seberealizace“ A kdo z nich se „uvědoměle účastní na dějinném procesu“. Vychází mi při tom ubohé výsledky, musím konstatovat, že takové lidi neznám, nesetkal jsem se zatím s nikým, kdo by se mi přiznal, že účast na tvorbě dějinného procesu dává jeho životu hlubší nadindividuální smysl. V našem domě bydlí dvaapadesát partají, kdybych je začal obcházet a ptát se jich na jejich pocity při tvorbě dějin, měli by mě za blázna a nevěděli by, o čem to mluvím. Podle autora článku však už máme socialistický způsob života, někdo z lidí, které znám, by do něho měl být zapojený. Samozřejmě chodí všichni lidé, o kterých mluvím, do práce, jistě musí posedět i na nějaké schůzi, jdou i na brigádu a hlasují pro rezoluci, která odsuzuje americký vpád na Grenadu, určitě je však ani nenapadne, že by se tím vším uvědoměle zúčastnili na tvorbě dějinného procesu. Jejich životu dávají smysl malé dějiny, radosti a trápení každodenního života, svátky a události tohoto života atd. Nikdo nemůže po nich chtít, aby tvorba dějin dávala jejich životu hlubší nadindividuální smysl. K dějinnotvornému procesu je z jejich místa v dějinách tak daleko jak k první stálici ve vesmíru. Podle nich mají tvorbu dějin v popisu práce tajemníci ÚV a vládní činitelé, jsou za to konečně i placeni. Odkud tedy pochází skutečnost, kterou popisuje můj autor? Byla do našich životů přesunuta z ideologie, z abstraktního uvažování, které se živí vlastní krví, které se nepotřebuje ohlížet na skutečné životy jednotlivců, ze způsobu, jakým se tvoří věty pro noviny, ze způsobu, jakým se přednáší na vysokých školách, na tribunách a na školeních. V bezstarostnosti těchto způsobů se rodí nová skutečnost pro noviny, pro knihy, pro honoráře, pro teoretické klábosení, pro platový postup, jinak tuto skutečnost nikdo nepotřebuje a nikdo ji také nebere vážně. Většinou se přesune do novin hotová skutečnost velkých dějin, vyšperkovaná velkodějinnou žvanivostí a jejich pohrdáním vůči individuálnímu lidskému osudu. I autor ví, že přesunul do novin umělou skutečnost, vždyť mu zatrhli jinou seberealizaci, a unikl jen tak tak ryze pasivní účasti na tvorbě dějin, dějiny si ho mohly tak jako mnohé jiné připravit ke snídani nebo k obědu. Znamená to, že vědomě lže? Ale ne, píše jen způsobem, který zdejší ideologie vyšlechtila, přesunuje umělé skutečnosti z místa na místo, hraje si s nimi jak s dětskými kostkami. Cítí se při tom naprosto nevině a jeho zodpovědnost mu připadá stejně bezvýznamná, jako by místo psaní maloval

velikonoční vajíčka. Všichni přeče v této zemi víme, že teoretické články nikdo nečte a ještě méně se jimi řídí při své účasti na tvorbě dějin.

Nemyslím však, že lehkost, se kterou se budují umělé skutečnosti, je domovem jenom na východě Evropy. V evropské vzdělanosti je na skladě velké množství umělých skutečností. Když projdeme školami a dáme se najmout na intelektuální práci kdekoliv na světě, začneme pracovat důvěřivě s umělými skutečnostmi ze skladu. Učili jsme se přeče, že není třeba objevovat vždy všechno znovu, v intelektuální práci vystačíme s tím, co bylo shromážděno před námi a zdánlivě ověřeno dějinnou praxí. Při vši úctě k dědictví, ke kterému jsme takto snadno přišli, se však můžeme vsadit, že v něm bude dost umělých skutečností, které se udržely při životě jen stálým opakováním. Podoba umělých skutečností je lákavá, svůdná, elegantní a hlavně vžitá. Vznikly v dlouhém a ne vždy nepoctivém úsilí najít smysl přírodního dění, smysl a způsoby myšlení. Umělost těchto výtvorů (Kohák jim říká „constructs“) se projeví často až po dlouhém období jejich samostatné existence, když už jen málokoho napadne vystavit je surovému dotyku ryzí skutečnosti. Na Východě jsme vlastně ve výhodě, protože umělé skutečnosti se tak ostře liší od skutečností živoucích lidí, že jsou snadno rozeznatelné, protože se ani netváří jako pravé skutečnosti, jejich smysl není v jejich přesvědčivosti, ale v dekoru. Dějinnotvorný jednotlivec, o kterém už byla řeč, je jednou takovou dekorativní skutečností. Umělé skutečnosti však dnes na člověka doráží ze všech stran, vyplňují se jimi tiskové konference, projevy státníků, komentáře nejrozšířenějších novin, zprávy rozhlasových stanic. Možnosti umělých skutečností jsou obrovské, vyvolávají napětí na světě a jsou schopny vyvolat možná i válku, protože znemožňují protivným stranám položit si vzájemně prostou otázku, kdo chce koho vlastně zabít.

Přesouvat umělé skutečnosti z místa na místo je snadná práce, je dobře placená, navozuje pocit užitečnosti a může dokonce budit dojem, že právě tím se člověk podílí na tvorbě dějin. Nejsem proto velkým optimistou, vím dopředu, že jen co otevřu rádio, budu zahrnut samými umělými skutečnostmi. Asi se nestane tak brzy, že bych se jednoho dne probudil a všechny umělé skutečnosti byly pryč. Že bych třeba rozespalým pohybem pustil rozhlas a naslouchal upřímnému vyprávění generálního tajemníka o tom, co měl dnes k snídani, jaký má vlastně život, proč musí držet mé kamarády ve vězení a jak konkrétně vypadá ta slast moci, jestli spočívá v možnosti vybraných jídel nebo pohledu na ohnuté hřbety podřízených anebo ještě v něčem jiném tajemném. Tak dramaticky umělé skutečnosti neuhnou, jen aby nás nestihly ještě předtím zabít.

O jisté naději

Kdo se narodil v Evropě, vpadl většinou svým životem do nějakých dějinných událostí. Ať dělal, co dělal, byl i tak vtažen do revolucí, převratů, válek, krizí, rozkvětů a úpadků. Generace mužů, které se narodily kolem roku 1890 a kolem roku 1920, měly předem zajištěno, že budou odvedeny a z velké části složí kosti na evropských bojištích. Už vůbec nechci myslet na ty, kteří se tu narodili jako Židé. Žádný národ to však v Evropě neměl lehké, je mi proto trochu záhadou, odkud se bere tolik slavnostních příležitostí na oslavu dějin. Většinou jde vždy o nějaký masakr, do kterého byli lidé nedobrovolně nahnáni dějinami nebo těmi, kteří se vydávali za jejich strůjce.

Při všech stížnostech na dějiny, které jsem tu už nahromadil, propadám přece jen spokojenosti, někdy, že jsem se nenarodil dříve nebo později. Myslím přitom hlavně na čtyřicet let míru, které byly mé generaci dopřány. Sotvaže však vypustím tato slova z úst, slyším vlastní námitky. Registruji národy, které v těchto čtyřiceti letech ztratily svobodu, počítám statisíce těch, kteří byli vyhnáni ze svých zemí a zalidnili jiná místa na zeměkouli, v tomto míru bylo množství lidí okradeno o nejlepší léta života, byly zmařeny jejich sny a nepřehledné jsou zástupy těch, kteří nevyšli z bídy. Strašně nespolehlivá jsou kritéria, podle kterých bychom mohli usoudit, že svět je v nějakém období lepší než jindy. Vlády to mají lehké, ty nám budou tvrdit v každém období, že s nimi jsme to chytli nejlépe. Setkal jsem se už s lidmi, kterým prospěšnost dlouhého míru příliš nevoněla, zdálo se jim, že mírem se kryje dlouhé bezpráví.

Jen váhavě vpouštíme do svých životů statistiky pokroku a jen málokdo je schopen skutečně se nadchnout nad úspěchy moderních technologií, nad růstem spotřeby a zvyšujícím se průměrným věkem obyvatelstva. Jsou to všechno kritéria vnějšího světa a člověk se nemusí trváním svého života do tohoto pokroku strefit. Je vůbec nějaké spolehlivé držadlo, kterého bychom se mohli chopit a stát rovně s přesvědčením, že nemusíme litovat roku svého narození? Je něco spolehlivého v plynutí času, co by nám řeklo, že jsme na tom mnohem líp, než generace před námi? Já sám si nemám co pochvalovat, vždyť kdysi mě mi nenapadlo, že mi bude stát systematicky podrážet nohy, že po léta nenajdu slušnou obživu a budu se muset potloukat všelijak. Moje chyba, že mě to nenapadlo, měl jsem se lépe dívat kolem. A přece se držím stébla a říkám si, že svět, do kterého jsem se narodil já a moje generace, nebyl tak krutý jako svět předtím. Všechno, co se nám stalo, jsme si vlastně vybrali sami z těžkého svobodného rozhodnutí, dějiny však už neměly v letech míru tolik síly, aby nás třeba zabily, aniž bychom věděli proč, jak se to stalo odvedencům ve dvou světových válkách. Nátlak, který na nás činily velké dějiny, se dal vydržet, poskytoval člověku přece jenom možnost volby. Pořád nám sice bylo vyhrožováno, že dojde k nejhoršímu a že nám přece jenom zpřerážejí hnáty kvůli porušení rovnováhy a podobným blbostem, ale neměli k tomu dost odvahy. Celkově se v průběhu naší dospělosti zmenšila chuť k zabíjení a zvětšila pozornost k ceně lidského života. Ne všude, ne všude.

V jednom horkém odpoledni na konci války jsem viděl ležet na ulici u hřiště, kde jsme jako kluci hrávali fotbal, mrtvolu vojáka, Němce i Rusů. Všichni byli strašlivě nehybní a do otevřených očí a na vyhřezlá střeva jim sedaly mouchy. Jen jeden německý voják, ležící na zádech, vydával z hrudi pravidelné a strašlivé chrčení. Jako by se tělo zuby nehty bránilo smrti, plíce pracovaly za všechny prostřelené a poničené orgány. Byl to zvuk, na který nechci zapomenout. Kolem šel ruský důstojník a lidé ho prosili, aby ukončil trápení nepřítele. Důstojník byl bledý a trásl se mu ruce. Nařídil mi zachmuřeně, abych se otočil, pak třeskla rána a chrčení ustalo. Když jsem se obrátil, viděl jsem v levém spánku vojáka malou červenou díрку. Možná voják ještě neumíral, možná by ho nějakí lékaři dali dohromady, kdyby ho dobrovolníci odnesli na obvaziště. Spíše však ne než ano. Neuměli transplantovat srdce, játra, ledviny a plíce. Důležitější však bylo, že při smrtelných zraněních na jednom životě nezáleželo. Lidé asi hlavně chtěli, aby bylo už ticho, aby voják nechrčel. Hodnota lidského života byla nulová. Jakou měli možnost volby všichni ti, kteří tam tehdy leželi s vyhřezlými střevy? Zešilejší dějiny rozhodly za ně ve všech chvílích dospělého života, od začátku až do konce.

Po třiceti letech od chvíle, kdy střelili vojáka do spánku, jsem si i já zkrvavil levý spánek. Nemělo to žádnou souvislost s dějinami. Sjížděl jsem na lyžích s kopce, upadl jsem a vrazil do stromu. Několik vteřin jsem byl v bezvědomí a možná jsem i zachrčel. Přispěchali muži z Horské služby, opatrně mě zabalili do

pokrývek a uložili do saní. Dvacet dobrovolníků mě tahalo na vrchol kopce. Bylo mi neobyčejně příjemně a pozoroval jsem zářící hvězdy na čisté obloze. Mlčenliví a laskaví muži v červených bundách mě svezli lanovkou do údolí, zavolali svými vysílačkami auto a odvezli mě na obvaziště. Tam lékaři zjistili, že mi vlastně nic není. Jak nesmírnou výhodu míru jsem měl proti tomu vojákovi! Přesto, že jsem byl jen člověk, anonymní člověk, podle občanského průkazu stavební dělník. Vzdálenost mezi vojákem a mnou byla vzdáleností barvitých a zuřivých dějin, ale pro náš rozdílný osud bylo důležité, že to byly přece jen dějiny evropského míru.

Evropské revoluce, puče, politické intriky, despotické režimy, kapitalismy a socialismy, větší a menší porušování lidských práv, vzestupy a sestupy životní úrovně, vzrůsty zaměstnanosti a nezaměstnanosti, industrializace a kolektivizace se marně snažily udržet hodnotu lidského života na nízké úrovni. Neuspěly ani teroristické útoky, autohavárie, srážky letadel a vlaků. Čtyřicet let míru udělalo své, hodnota života se zvedla a rozšířil se prostor pro všechny, kteří mají odvahu s ním něco smysluplného podniknout. Nemohu si vzpomenout na nic jiného, co by mělo povahu malé naděje.

Všechno, co se váže k tak zvanému pokroku, může být zpochybněno. Především rozvoj ryzích produktů evropské civilizace, vědy, techniky, průmyslu, celkové úrovně materiálního života, protože za to všechno platíme devastací přírody a zamlžením smyslu lidského života. Jestliže se však v této době zvýšila hodnota lidského dýchání, tlučení srdce, práce jater a ledvin a někdy dokonce i práce lidského mozku, není to s Evropou tak špatné, jak se nám to někdy jeví. Jestliže nedojde k nějakému zešílení ještě dalších dvacet let a nejistý mír bude pokračovat, bude stoupat i cena života. Někdy v roce 2000 by si pak padesátníci a padesátnice mohli bez velkých pochybností říci, že se narodili výhodněji než my a všichni jejich evropští předchůdci.

O dodavatelskoodběratelských vztazích

V šedesátých letech jsem byl pozorným čtenářem diskusí o ekonomické reformě. Sledoval jsem teoretické spory s jistou úctou, věda, že národní hospodářství je komplikovaný organismus a že se s ním musí zacházet opatrně a promyšleně. Už jen představa několika milionů lidí, kteří denně vstupují do pracovních vztahů, zaplňují fabriky, pole, lesy, úřady, dopravu a všechna ostatní pracoviště, odrazovala předem od toho, aby člověk propadl víře v nějaký zázračný reformní recept, který šmahem vyřeší všechny těžkosti.

Teoretické spory mezitím utichly a reforma byla stažena z programu. O to častěji potkávám mezi občany, kteří se brodí denně v ekonomických absurditách, radikální reformátory a majitele všepłatných receptů na zlepšení chodu národního hospodářství. Jsou všude, na pracovištích, v hospodách i v domácnostech. Jenom ve vládě je jich nedostatek. Slyšel jsem celou řadu originálních ekonomických teorií a radikálních reformních návrhů. Někteří navrhovali vyměnit všechny ředitele, jiní zase všechny ministry, jeden člověk navrhoval zavést trest smrti pro každého, kdo nějakým hloupým rozhodnutím poškodí národní hospodářství. Byli i takoví asociální dravci, kteří chtěli zavést nezaměstnanost, aby si lidi vážili více práce a neflákali se tolik. Slyšel jsem ovšem také mluvit o tom, že nejlepší by bylo celé to sakumprásk zabalit a prodat Baťovi.

Snad nikde na světě není mezi lidem tolik reformátorů národního hospodářství jako u nás. Plyne to asi z toho, že se ekonomiky dotýkáme těsně celým tělem, všichni jsme současně výrobci i spotřebitelé, dodavatelé i odběratelé, podřízení i nadřízení, ze tří lidí je aspoň jeden vedoucí. Všichni cítí, jak nic nefunguje, jak by mělo, jak vždycky něco chybí, něco se pokazí, někdo nedodal to, co měl, nebo to dodal jinam než měl. Člověka udivuje, že při tom množství reformátorů, které všude potká, se dosud neprosadila u nás nějaká hlubší ekonomická reforma. Možná je to tím, že vysocí státní činitelé nechodí do hospod a nemají tak z permanentní ekonomické diskuse užitek. Obávám se však, že v tom příčina trvání na typech řízení a systémech, které se zřetelně neosvědčily, nevězí. Platíme vědomě všemi nedostatky, neefektivností a technologickým úpadkem za uchování politického statu quo, za nehybnost mocenských poměrů. Vědí o tom i ve vládě a vědí to většinou i lidoví reformátoři.

Pracoval jsem deset let ve stavebnictví, sice většinou jako dělník, ale s mnohými možnostmi nahlédnout do poměrů, které v tomto odvětví národního hospodářství panují. Ze čtenáře teoretických statí jsem se stal přímým účastníkem centrálně řízené ekonomiky na nejnižším stupni. Po několika letech, kdy jsem už všelico zažil, viděl, nakoukl pod pokličku, vyslechl mnohé diskuse, pozoroval upoceně vedoucí, jsem pojal bezděčnou úctu k direktivnímu státnímu hospodaření. Nešlo mi pořád do hlavy, že se při všem šlendriánu, nekázni, podvodech, rozkrádání, nesmyslných příkazech a zbytečných činnostech, plýtvání, ztrátách, nespolehlivých dodávkách, nezodpovědnosti vedoucích, opilství mistrů, flákání dělníků postavilo to, co se postavilo, a že nic z toho zatím nespadlo. Od té doby s údivem kráčím po mostech, po sídlišťích, s tímtež údivem jedu po dálnici a pozoruji vysoké komíny elektráren. Zdá se mi prostě, že existence všech významných staveb v Československu je v rozporu s tím, co jsem viděl a zažil. Sám bych váhal svěřit podniku, u kterého jsem byl zaměstnán, výstavbu víkendové chaty, stát svěřuje takovým podnikům výstavbu atomových elektráren, mostů přes řeky a údolí, vysokých televizních věží a přehrad. Výsledky našeho hospodaření jsou za podmínek, které konečně známe trochu všichni a nejlíp je znají vysocí funkcionáři na hospodářských úsecích, stejně udivující jako pyramidy v Egyptě a sochy bohů na Velikonočním ostrově.

Pět let jsem mimo jiné pracoval také jako dispečer ve výrobě betonové směsi. Bylo to poměrně malé pracoviště, přehledné a zvládnutelné, několik více či méně technicky zaostalých strojů, dvě desítky aut na rozvoz, nakladače, dodávky materiálu a pod. Už po několika měsících jsem si v práci připadal jako pravověrný hegelian, kterému se z dialektiky všech pracovních jevů, absurdních a udivujících, vynořují jejich podstaty, skryté souvislosti a prapříčiny kolapsů a zádrhelů. Ekonomika našeho typu poskytuje i na této úrovni všem jejím účastníkům nevšední dobrodružství. Třeba takový šlágr denního tisku a stranických usnesení: dodavatelskoodběratelské vztahy. V dosavadních dějinách lidstva to byly vztahy mezi kupujícími a prodávajícími, v našem typu hospodářství to jsou houštiny příkazů, intervencí,

vyhrůžek, proseb, podvodů, úplatků, osobních známostí a krajanských sdružení. Na našem malém hospodářství jsme konali vše, jako bychom nakupovali materiál a vyráběli z něho beton, vedli jsme o tom účetnictví, vyhrožovali dodavatelům sankcemi atd. Jenže to vše byla fiktivní činnost, zůstalo to asi jako relikvie ze starých časů. Dodavatelé neměli většinou zájem prodávat své zboží, my jsme zase prodávali beton v cenách, které nekryly ani materiál. Čím více jsme vyrobili, tím více jsme prodělali, byli jsme výrobci ztrát. Čím větší ztráty jsme vytvořili, tím větší prémie jsme dostali. Řekli mi, abych si toho nevěšimal, nikdo si toho nevěšimal. K výrobě betonu je zapotřebí vlastně jen cementu, šterkopísku a vody. Je to ten nejjednodušší výrobní proces, jaký si lze představit, asi jak starobylé hrncířství. Přesto se denně stávalo, že se některé ze složek betonu nedostávalo, anebo že se nedostávalo jiných důležitých věcí v průmyslové výrobě, proudu, náhradních součástek, dopravních prostředků, dobré vůle opravářů, nálady dělníků atd. Dodavatelskoodběratelskými vztahy cloumaly tajemné síly, nepostižitelné, v ekonomických teoriích dosud nezpracované. Cement například vyráběli v jakési vzdálené cementárně, která měla svůj vlastní vnitřní řád, jako odběratelé cementu jsme v tomto řádu měli naprosto bezvýznamné postavení. Když se přísun cementu zastavil, vysvětlovalo se to tajuplnými pověstmi, které přicházely, něco se ucpalo, shořel motor, rozpadla se ložiska, nebyl proud, byl splněn plán a cementárna neměla zájem ho překračovat, aby jí nebyl v příštím roku zvýšen, někdy jsme však nedostali žádné vysvětlení, cisterny čekaly se spícími šoféry hodiny a hodiny a pak se vrátily prázdné. Podobným způsobem se zastavoval přísun šterku, nejčastěji se to vysvětlovalo tím, že se na skládkách pokazil nakladač, nebo že strojník odešel na oběd a ještě se nevrátil, nebo se také pohádal s mistrem a flinkal se. Mohlo se stát, že někdo odvelel vozy za nějakým důležitějším posláním. Když byly k dispozici všechny složky, ze kterých se beton vyrábí, pokazilo se něco na stroji nebo se přetrhl podávající pás. Přišli sice opraváři, ale nestálo jim za to se převléknout, protože brzy pojedou autobus a navíc jsou špatně placeni a byli podvedeni falešnými sliby.

A tak se někdy stávalo, že se nepracovalo hodiny, dny i týdny. Zklamaly odběratelskoodavatelské vztahy, které jsou ve své podstatě nezávislé na lidské vůli, poruchy v nich se objevují nečekaně jako sluneční skvrny nebo magnetické bouře. Rozhostilo se úlevné ticho, my, odsouzení z objektivních příčin k nečinnosti, jsme mohli usednout ke kartám nebo k láhvi vína a dlouze a zajímavě tlachat o receptech na nejlepší jitrnice, o hrdinských činech známých opilců nebo o sexuálních přednostech nepřítomných žen. Připadal jsem si v takových chvílích jako v kruhu starých rolníků, ti, když déšť rozmočil pole a sníh přikryl celou krajinu, také usedli kolem stolu a pustili se do vyprávění, zatímco ženy draly peří. Proti jevům, které přicházejí shůry, se nedá nic dělat.

Reformátoři by jistě přišli na to, jak podřídit dodavatelskoodběratelské vztahy potřebám efektivity. Po třiceti letech zkušeností však už víme, že rozumná reforma by mohla oslabit důležitost politickohospodářské moci a kdoví, co by z toho vzešlo. Lidé by třeba získali sebevědomí a odvahu a to by vedlo k těžkostem jiného druhu.

O hmotné zainteresovanosti

Před dvaceti lety jsem měl v oblibě teorie, zdálo se mi, že zavádějí do sociálního života přehlednost, sjednocují nepříjemně rozmanitou skutečnost a jsou předpokladem smysluplné diskuse. Byl jsem určitě přítomen i na nějaké teoretické diskusi, na které se vážil vklad hmotné zainteresovanosti do socialistické ekonomiky a na které se také plácalo o důležitosti morálních stimulů, o podílu socialistického soutěžení na zvyšování produktivity práce, o momentu uvědomělosti a podobných věcech. Řečí teorie se mluvilo o tom, zda lidé pracují hlavně pro peníze, aby si vydělali a mohli si něco koupit, anebo zda je už člověk v socialismu nadřazen takovým nízkým pohnutkám a pracuje proto, aby naplnil činem stranická usnesení, aby pomohl při vybudování historicky jedině perspektivního řádu anebo z jiných důvodů přesahujících jeho materiální chutě (třeba, jak říká papežská encyklika, aby „potvrdil smysl svého stvoření“). Všichni teoretikové si více vážili člověka, který nepracuje pro peníze ale z ušlechtilých pohnutek, třeba i jen proto, že ho práce baví. S takovým člověkem se totiž snáze dají měnit pouště na úrodné kraje a ustavit i spravedlivý řád.

V pozdější praxi jsem se zajímal o to, jak odpovídají teorie sociálnímu životu a jak to vlastně vypadá s pracovní motivací. Obzvláště vnímavým pozorovatelem jsem býval v den výplat. V socialistickém hospodářství je pro většinu dělníků den výplaty dnem překvapení, nikdy neví přesně, kolik bude ve výplatním sáčku mít. Působí na to nejrůznější pohyblivé složky mzdy. Den výplaty byl od rána prostoupen nervózní atmosférou a nejistým očekáváním. Ze zkušenosti vědí všichni zaměstnanci, že mzdy se dají nejrůznějšími triky ovlivňovat, že tu hraje roli nálada mistrů a vedoucích, omyl v účtárně, mzdový strop, plnění plánu, normované výkony, nemoci atd. Nikdy jsem se nedovedl rozhodnout, zda je tento systém dílem našeho typického šlendriánu, nebo zda je to promyšlený způsob, jak vnést do existence zaměstnanců prvek nejistoty a strachu jako náhradu za strach z nezaměstnanosti.

Den výplaty byl emocionálně vypjatý, byl životnější než jiné, vyjevovaly se v něm skryté povahové rysy zaměstnanců. V očekávání výplaty se daly zaznamenat i zapomenuté projevy třídní uvědomělosti, tendence k třídní solidaritě, vyskytly se i divoké řeči o stávce v případě že... ale ovšem k ničemu nevedly. Všechno nakonec rozhodly výšky sum uvedených na výplatní pásce, v nich byly zapomenuty zkušenosti z dělnického hnutí. V závislosti na výšce sumy se den výplaty proměnil v den netajené zuřivosti, ponížení, smutku a deprese anebo v den příjemného překvapení, tiché spokojenosti a představy o milém setkání s manželkou, která už čeká před obchodním domem, protože bylo dohodnuto, že se koupí do pokoje nový koberec.

Jsem dalek toho, abych připisoval všechno vzrušení jen penězům, zelené stovky tu měly hlubší smysl, zastupovaly ocenění v nejširším spektru, přispívaly k sebevědomí nebo zase mindrákům, v reakci na výplatu se vynořovaly skryté dimenze lidských bytostí, staré křivdy, selhání, stavěly do nového světla rodinné zázemí, byly často příčinou chandry a vedly proto mnohé dělníky přímo do hospody k pivu s rumem, což je kombinace, která rychle a spolehlivě opíjí. Peníze jsou zástupný faktor, ale nic je asi nedovede nahradit. Žádné děkované dopisy, odznaky, řády a prapory. Byl jsem svědkem toho, jak třeba jediná stovka, která byla pochopena jako výraz anonymní nepřítomnosti zaměstnavatele, dovedla vyvolat úplné emocionální peklo. Dovedla vehnat dělníkovi slzy do očí, ponížení tak nefalšované, že jsem často až ustrnul. Tentýž dělník, který předtím prohrál v kartách tři stovky a nepohnul ani brvou, vzplanul hněvem, když mu chyběla ve výplatě stovka, se kterou počítal. Nižší výplata je projevem sociálního zneuznání, je to veřejná facka, urážka, pokus o rozklad dělníkovy osobnosti. Nedovedl jsem pochopit, proč tento mýtus pořád ještě funguje, když každý přece ví, jak se výplaty dělají, že jsou výpotkem byrokratických předpisů, kejklů s normami a s přesčasovými hodinami, úzkostlivé snahy strefit se do globálu, osobních sympatií a antipatií, zapomnětlivosti a lenosti, nepořádné evidence a výmyslů. A přece mají peníze stále ještě povahu sociálního ocenění, jsou nejdůležitějším faktem v celém výrobním procesu a nejpádnějším činitelem všech sociálních vazeb.

Vzpomínal jsem po takovém výplatním dnu na všechny teoretické spory, na žvanění rozhlasu o socialistickém soutěžení a uvědoměle práci nějakých brigád. Udržuje se snad legenda o mravních motivacích práce jen setrvačností anebo se naopak záměrně projektuje nějaká nová éra? Proč stát, který

má v rukou bohatství celé země, už konečně vědecky nevyužije nahromaděných vášní výplatního dne a přesnou regulací hmotné zainteresovanosti nevytvoří v krátkém čase ráj na zemi? Vždyť o tom pořád mluví státníci a jiní ekonomičtí mudrci! Přitom všichni vědí, že mzdy nemají u nás téměř žádný vztah k hodnotě a kvalitě práce. Všechna měřítka produktivity práce, čistých výkonů, vstřícných plánů a pod. jsou jen světem fiktivních čísel, který je pro většinu zaměstnanců neproniknutelný a nijak neovlivňuje pracovní zaangažovanost.

Viděl jsem, jak viditelná a přímá odměna, peníze vyplacené do dlaně mimo nivelizující a byrokratickou eskamotáž mzdových účtáren, učinily z pracovního kolektivu nevidaný teamwork. Když třeba zainteresovaný soukromník poprosil o práci přes čas a dal najevo, že při poslední jízdě s betonem se bude vyplácet prémie za rychlost, spolehlivost a kvalitu, změnila se najednou práce, kterou jindy prosakovala otrávenost, nezájem, zachmuřenost a podrážděnost, v harmonickou a nadšenou činnost, doprovázenou dobrou pohodou, veselostí, povzbuzujícími výkřiky a smíchem. K životu se probudila utopická socialistická kolonie, ve které není práce nudnou dřinou ale radostí. Z teorií, které se snaží vystihnout problematiku práce a člověka, je asi nejužitečnější teorie o ničivé úloze odcizení práce, o znetvořujícím vlivu byrokratického příkrovu nad lidským pokusem „potvrdit smysl svého stvoření“, o rozbití přímého vztahu mezi lidským výkonem a odměnou.

Říkal jsem si často s nezkaženou laickou představivostí: kdyby mě někdo na čas učinil vedoucím malé hospodářské jednotky a dal mi do ruky třeba deset tisíc, z nichž bych mohl vyplácet přímé odměny, bezprostřední podněty hmotné zainteresovanosti, bez výkazů, kontrol a omezení, jen podle vlastní úvahy, práce by jen frčela a ještě by si při ní lidé zpívali. Jenže právě tohle nemůže stát udělat, ví ze všech historických zkušeností při budování socialismu, že nekontrolované odměny by byly okamžitě rozkradeny. A tak, zatížení historickou nedůvěrou v poctivé úmysly budovatelů nové společnosti, udržujeme nad prací byrokratický příkrov a jen registrujeme z něho pocházející ztráty, flinkání, nezájem a tupou dřinu. Raději pořádáme diskuse a konference o mravních stimulech, socialistickém soutěžení. Po všech aférách s rozkrádáním a korupcí už nikomu nevěříme. Jak by to vypadalo, kdybychom svěřili řízení hospodářství příslušníkům náboženských sekt, které nekradou!

V novinách, v rádiu, v televizi neslyší člověk nic jiného než propagaci „zásluhovosti“, redaktoři ekonomických rubrik už chraptí od výzev ke spravedlivému odměňování. Za lepší práci vyšší odměnu, opakuje při každém projevu státní představitel. Když ti, kteří mají možnost spravedlivé odměňování včlenit do svých opatření, nařízení, usnesení a zdokonalení, neustále vyzývají veřejnost k spravedlivému odměňování, mnozí lidé to vezmou jako výzvu k tomu, aby se odměnili sami. Odměňují se spravedlivě za fušky, kšefty, spekulaci, obchodní mazanost, nápady, práci na vlastním atd. Do toho jim nikdo nemluví a nemusí se ohlížet na žádné předpisy. Možná je však ještě jiná příčina, proč se nikdy nepodařilo spravedlivé odměňování prosadit, možná stát nějak tuší, že by musel za kvalitní práci, schopnosti, iniciativu, talent a úsilí odměňovat ty, které nemá v oblibě. Vždyť by se na něho mohli rozzlobit ti, kteří žijí jen ze sluhovství a pokorné poslušnosti.

O podmínkách kultury

Američané se dostali na Měsíc, protože na to vydali potřebnou sumu peněz. Mezi Anglií a kontinentem by byl už dávno vybudován podmořský tunel, kdyby na to bylo dost prostředků. Prý bychom měli také lék proti rakovině, kdyby se na výzkum vynaložilo desetkrát víc prostředků. V oblasti vědy a techniky jsme schopni dojít až k hranici přírodních zákonů, jestliže si k tomu sjednáme dost finančních prostředků, chytrých hlav se najde vždy dost. Když se lidský mozek vydá jednou k nějakému technickému cíli, nic ho nezastaví. Nepochybuji o tom, že se jednou podaří vysunout z letící kosmické lodě dostatečně dlouhou lžici a nabrat do ní trochu sluneční hmoty, jak o tom píše Bradbury. Stane se to, až na to bude dost peněz.

Od nepaměti se však ví, že mozek neodpovídá stejnými výkony na finanční injekce, když se vydá jiným směrem. Když činí pokusy hledat smysl svého bytí, když se snaží popsat vnitřní svět člověka, překročit horizont přírodního vymezení, uspořádat přehledně metafyziku, když začne racionálně vysvětlovat existenci Boží, lásku, duši, vraždu ze žárlivosti a také smrt. I kdyby se poskytlo filozofům, myslitelům, teologům, básníkům, spisovatelům, malířům a jiným guru třeba tolik peněz, kolik stálo přistání na Měsíci, nevyřešili by uspokojivě ani jednu otázku z těch, které byly položeny už před více než dvěma tisíci léty. Vytvořili by sice množství pracovišť a vědeckých ústavů, pořádali by konference a sympózia s bohatým materiálním zabezpečením, hádali by se v televizi a libovali by si i jinak, předložili by však nakonec k věření jen to, co už tu bylo. Je to až podivné, jak málo můžeme vynakládáním prostředků zvýšit těžko měřitelné hodnoty kultury. Žádnými penězi zřejmě není možné donutit jiný mozek, aby pracoval ve stejném optimálním režimu jako mozek Platonův anebo Kantův. I to nejlepší sociální zabezpečení spisovatelů nebude mít rozhodující vliv na napsání vynikajícího románu. Nepříjemná srovnání vypovídají dokonce o tom, že některé vynikající knihy byly napsány v hladu a bídě a skvělé obrazy namalovány při pokročilém alkoholizmu nebo jiné výstřednosti. Patnáctileté děvčátko by asi nenapsalo dojemný deník, kdyby nemuselo žít v doupěti. Homér prý byl slepý, Joyce prý byl skoro slepý a Aldous Huxley také špatně viděl. Nemluvě o tom, že geniální hudebníci byli hluchí. Avšak i lidé, kteří zůstali bezejmenní, rozvinuli v nepříznivých podmínkách podivuhodně své schopnosti a v krajních situacích mezi životem a smrtí potvrdili své lidství účinněji než v celém předcházejícím životě.

V Československu se nabízí stará zkušenost na velkém talíři. Několikrát se tu prudce zhoršily podmínky k životu, ale kulturu a umění to nezabilo, nejrůznějšími cestami si pomohly samy. Naposledy za války, v padesátých a sedmdesátých letech. Umění si našlo pokoutně vždy nějakou půdu, na které bylo dost potravy pro přečkání nejhoršího. Právě ve vnitřním vyhnání, stranou od státní přízně, byla vytvořena díla, kterými se československá kultura dostala do evropského povědomí. A naopak, ti, kteří dosáhli dost prostředků na to, aby mohli odstartovat na Měsíc, svěřené peníze propili, jejich raketa se neodlepila od Země. To svádí k domněnce, že je v konečném důsledku kultuře prospěšné, když tvůrčí duchové žijí o chlebu a o vodě, když jsou spisovatelé vyhnáni na okraj společnosti nebo do exilu, dramatici čas od času uvrženi do vězení, filozofové zaměstnáváni v kotelnách a když básníkům nezůstane ani na rum.

Tento jednoduchý způsob, jak pozdvihnout úroveň národní kultury, který měl v Československu poměrně dobré výsledky, je však bludičkou, za kterou se nevyplatí jít až do konce. Román rozepsaný na stroji, který utěší a nadchne i několik tisíc čtenářů, básnické dílo velké vnitřní přesvědčivosti, které tajně koluje mezi vybranými čtenáři, smutné písničky, které se přehrávají z pásku na pásek, jsou nejistou protiváhou širokého prostoru kultury, který byl umrtven. Stará zkušenost nemá v moderním světě už tu platnost jako kdysi. V hmotné nepřízni, v permanentním pronásledování a daleko od současných technických možností, může existovat jen kultura těch nejtradičnějších podob a forem. Prakticky jen jako papír se zapsanými myšlenkami nebo lidským příběhem. Divadlo se dá samozřejmě hrát i v bytě, ale není to ono. Moderní kultura je už dnes nemyslitelná bez technické pomoci, která ji může dostat mezi lidi, nemluvě o tom, že technické prostředky přímo podmiňují některé formy umění. Film se například nedá udělat v kuchyni, i když znám lidí, kteří se o to pokoušejí. Když vás vrátný nepustí do televize, je zbytečné se pokoušet inscenovat televizní hru nebo se připravovat na celostátní tiskovou konferenci. Možná však bude jednou tato závislost kultury na držitelích technických prostředků zrušena, prý se blíží doba, kdy na jednom jediném utopickém čipu bude moci být zaznamenáno jakékoliv významné poselství ducha

a poštovními holuby rozesláno všem příjemcům bez kontroly státu. Dokud však nic takového nemáme, je devastování širokého prostoru kultury jednoduchými prostředky státního dozoru, odepřením technických prostředků, papíru, knihtisku, filmových laboratoří, televizních kamer a studií, shromaždišť a divadel, velmi účinné.

Pocítím tuto devastaci vždy zřetelně, když se zahrabu do starých časopisů a knih, které někdo snese z půdy, když náhodou přijde do kin starý film, když se jdu do divadla podívat na vyprávění starého herce, který je stejně jen stínem toho, kým byl, když si prohlížím cizí časopis na křídě s báječnými fotografiemi. V mládí jsem to cítil, když jsem listoval časopisy z první republiky, teď mi stačí trochu se prohrabat zmizelou kulturou šedesátých let. Vždy trochu užasnu nad tím, kolik se toho v kultuře dělo, čtu si znovu články, úvahy a kritiky, které mi pořád připadají rozumné a bystré, a které nyní jenom s větším rizikem domýšlíme. Když čtu referáty o filmech, televizních inscenacích, divadelních představeních, o hádkách, konferencích a diskusích, uvědomuji si s údivem, o kolik víc jsem si užil kultury než politováníhodná mladá generace dneška. Šel jsem do kina jen tehdy, když mi pět nejlepších kritiků označilo film třemi hvězdičkami, dneska nikdo neví, co se v kinech hraje. Knihy jsem si kupoval podle veřejné pověsti, která je doprovázela. Dnes mají všechny vydané knihy stejnou pověst, většinou špatnou nebo žádnou. Chodil jsem do divadla, protože bych se styděl nevidět hru, o které se mluvilo a psalo. Nevím, jestli to není sebeklam, ale pamatuji se, že jsem se při televizních kabaretech a jiných show smával, že mi konferenciéři připadali vtipní, komentátoři zpráv ze zahraničí chytří, zpěváci a zpěvačky docela milí, reportéři rozhlasu odvážní a Werich úžasný.

Nejsmutnější však je, že si při probírce starými poklady najednou uvědomím, že někam zmizela polovina jmen, jmen lidí, kterým jsem se obdivoval, přál jim, považoval je za spolehlivou záruku informovanosti, pravdy a serióznosti. Byla to jména novinářů, televizních a rozhlasových autorů, praktiků široké kultury, tvůrců detektivek, románů sci-fi a mnoha jiných nepostradatelných složek živé národní kultury. Značná část této kultury žije jen z příznivých podmínek, žije z placených redaktorů, kteří si vynucují psaní, z husté sítě pobídek, smluv, objednávek, potřeb institucí a pod.

Je pravda, že v našem hladovém období vzniklo několik vynikajících děl, která by možná za příznivých okolností nevznikla, možná by jejich autoři neměli čas je napsat nebo prostě by k jejich tvorbě neměli potřebnou zkušenost. Je to neadekvátní náplast za umrtvení širšího prostoru kultury, který bez příznivých podmínek je jen menší a menší, až se nakonec uzavře úplně.

O zbrojení

Nepsal bych vůbec o tak beznadějném tématu, kdyby mě nenaštvala zase jedna z prostých početních úloh, kterou jsem si tuhle přečetl v novinách. Vypočítávalo se v ní, co všechno bychom mohli mít, kdybychom nemuseli vydávat tolik peněz na zbrojení. Zvláštní je, že i obyčejný novinář, kterého potkávám při nákupu cibule, ví, kolik stojí v dolarech jedna atomová ponorka, jedna raketa a válečná loď. Musím se ho příště zeptat, jestli ví, kolik stojí jeden tank nebo letadlo v korunách nebo rublech. Možná by mi uměl vysvětlit, jak se vlastně takový kšeft dělá, jestli platíme za letadla a za rakety botami nebo křišťálovými lustry. V novinách nám to neřeknou, to jen když se jim to hodí a když nás chtějí naštvat, tak nám vzkážou, kolik stojí v dolarech mateřská letadlová loď a kolik škol, nemocnic a starobinců by se za takové peníze dalo postavit.

Mohl bych v prvním rozčilení napsat do novin tak oblíbený dopis čtenáře a zeptat se, proč tedy aspoň nepostavíte nějakou nemocnici v ceně desíti tanků a nevyčistíte nějakou zasviněnou řeku v ceně pěti letadel. To se ví, že to neudělám, jednak vím předem, jak by na to reagovali, a jednak se stydím dělat ze sebe veřejně vola. S pláčem na krajíčku by mi vysvětlili, že naše vláda by už dávno odzbrojila, rozpustila armádu, přeškolila důstojníky na trenéry fotbalu, stavěla školy a nemocnice a ještě z ušetřených peněz přidala každému na vánoce, kdyby byli totéž ochotni udělat naši potencionální nepřátelé. Ti ovšem mluví k svým občanům podobně, my se však na sladké řeči nedáme nachytat, protože ve skutečnosti se snaží získat nad námi jednostrannou výhodu a vojenskou převahu. Známe to už nazpaměť, velkodějinná argumentace nám už navrtala do hlavy dost jiných děr, jedné navíc si už nikdo nevšimne. Ještě jsem neslyšel o nikom, kdo by chtěl velkodějinné tvrzení ověřit a zeptal se v doporučeném dopise vybraných občanů nepřátelské strany, jestli usilují o získání jednostranné vojenské převahy. Třeba to jednou udělám sám, až se budu moci vymluvit na senilitu. Když se totiž z prostoru svých malých dějin obrátíte s prostou otázečkou k velkým dějinám Rovnováhy, Demokracie, Komunismu, Míru, Raket středního doletu, Kontroly, Důvěry atd., udělají z vás okamžitě blbečka, jako z té americké dívenky, která napsala dopis Andropovovi a dostala poukaz do pionýrského tábora na Krym. Stamiliony lidí v Evropě i jinde na světě se dostávají se svým nedějinným údivem nad gigantickým plýtváním s materiálními zdroji vůči dějinné argumentaci do role trapných naivů, manipulovaných idiotů, slabomyslných pacifistů a placených agentů nepřítele. Dává se jim všude na světě najevo, že nechápou, co je ve hře, nemají představivost, nemají prostě ani ponětí o tom, k jakým hrůzám by došlo, kdyby i jen na chvíli ustal tajný a vzrušující cvrkot zbrojního průmyslu, přesuny a výcvik vojsk, porady generálních štábů, tichý chod elektronických přístrojů na raketových základnách a neviditelný pohyb atomových ponorek. A tu musíme všichni přiznat, že nemáme představu o tom, co by se stalo. Asi nic.

Kromě Vatikánu a ještě několika trpasličích zemí není na světě státu, který by neměl armádu. Zřejmě nejsou země bez nepřátel, vždy se někdo najde, kdo ohrožuje nezávislost a bezpečnost mírumilovného státu. Kdo není ohrožován komunismem, ten je ohrožován imperialismem a i mimo tuto globální konfrontaci se najdou zlí sousedé a tak vládám nezbývá než nakupovat zbraně a stavět nové divize, i kdyby na chleba nebylo, jak třeba často není. Když už je jednou armáda pohromadě, říká si o stále větší prostředky a leckterá vláda si pořádně rozmyslí, aby se protivila generálům, poručíkům a četařům. Není totiž nic jednoduššího než svrhnout zdráhající se vládu a převzít moc přímo, aby se zabránilo jejímu neefektivnímu a zbytečnému dělení. Ve státě, kde převezme moc armáda, běží už všechno jak po másle. Teprve nyní je možné nakupovat tanky a letadla bez trapných průtahů.

Smýšlím o armádě a zbrojení asi proto tak uboze, že jsem vyrostl v zemi, která po celou dobu své existence vydrží svou armádu zbytečně. Už bezmála sedmdesát let krmí lid velkoryse své vojáky a důstojníky, kupuje jim nákladné hračky v historicky vzniklé iluzi, že budou bránit nezávislost země. Kdykoliv však byla tato nezávislost skutečně ohrožena, stáhla se armáda do kasáren. Dějiny této země by se pravděpodobně vyvíjely úplně stejně, kdyby nikdy žádnou armádu neměla. Nikdo už nespočítá, kolik škol a nemocnic jsme mohli mít. Československo mohlo být nejbohatší zemí Evropy. S armádou nebo bez armády, každý, kdo přišel, vzal si, co chtěl.

Ve starých spisech z devatenáctého století, socialisticky, levě a jinak zaměřených, jsem kdysi četl vážně myšlené úvahy o tom, jak pouhé všeobecné volební právo povede ke zrušení stálých armád. Nové typy lidových států si ponechají ke své obraně jen milice vyzbrojené ručními zbraněmi. Otcové dnešních ideologií, kterých si pořád ctíme, se domnívali, že v našem osvíceném století se snad ani žádná vláda nepokusí požádat řádně zvolené zástupce lidu, aby jí odhlasovali prostředky na absurdní železné konstrukce tanků, děl a lodí. Tito lidé, mezi nimi samozřejmě i vousatí učitelé dělnické třídy, se vyjímají v dnešní Evropě jako blbečkové, zralí na to, aby byli odsunuti do pionýrského tábora na Krym.

Všechno je jinak. Armády a zbraně jsou až ve druhé řadě, a to je ještě otázka, určeny k obraně zemí, v první řadě jsou nástrojem politiky, rozhodují i bez výstřelu o pádnosti argumentů v politické konfrontaci, zastupují diplomacii, morálku, legitimitu, pravdu, dějinné poslání, státní filozofii, ideologii atd., navenek vůči jiným a hlavně také dovnitř vůči občanům, kteří by si mohli myslet něco jiného. Se státy bez armády nikdo nepočítá, jsou úplně pro smích. Téměř všechny státy si už vzaly poučení z jedné historické věty: Papež? Kolik má vlastně divizí?

Ve světě, ve kterém přestaly platit všechny ostatní argumenty kromě vojenské síly, bude pravděpodobně zbrojení pokračovat až do toho bodu, kdy se kontinenty začnou propadat pod tíhou železa do moře. Hrůzy z použití nahromaděných zbraní udržuje status quo a zabraňuje přeměnám, namířené rakety umrtvují dějiny, letadla připravená vzlétnout zatemňují rozum. I vlády, které se tváří pyšně, jsou zajatci vlastních armád. Co se toho namluvilo o tom, jak se stane člověk dějinným elementem, dnes je dějinným elementem už jen mrtvá váha zbraní, samy nemluví, neargumentují, nemusí si nic vymýšlet, všechny filozofie a světové názory jsou pro ně stejné, jsou lhostejné ke komunismu i ke kapitalismu, k diktatuře i demokracii, k nezávislosti i vazalství. To všechno je z hlediska lesklého kovu, elektronických navaděčů a jaderných hlavic nesrozumitelný blábol. Přesto jsou to právě tyto mlčenlivé a tupé konstrukce, které určily už třem generacím lidí v Evropě jejich místo v dějinách i lidský osud. Vždyť musí být zřejmé, že kdybychom byli v Evropě vyzbrojeni jen čepicemi a svou dosavadní zkušeností, uspořádaly by se poměry úplně jinak. V těchto jiných poměrech bych si udělal na zítřek úplně jiný plán, než jsem nucen si udělat.

Sebevědomé a mlčenlivé zbraně pohlížejí celkem shovívavě na aktivisty mírových hnutí, pacifisty, laureáty Nobelových cen a matky s dětmi, kteří se chytají za ruce okolo válečných základen. Evropané na vyšší doby se dostaví na vojenskou přehlídku a s nadšením se dívají, jak se na pásech valí ulicemi školy a školky a jak nad nimi letí v sevřené formaci nemocnice a starobince.

O strachu z tajné policie

Do svých čtyřiceti let jsem znal tajnou policii jen z doslechu, četl jsem o ní v knihách a dovídal se o ní od lidí, kteří se s ní už dostali do styku. Dnes se nedovedu ubránit studu, pocitu nezaviněné hanby a také podivné lítosti, že jsem neznal tajnou policii už dříve. Bez tohoto poznání bylo moje přemýšlení o společnosti naivní, odtržené od života a plné iluzí. Až po zasvěcujícím období jsem pochopil to, co bylo přede mnou skryto, uvědomil si mnohé, co jsem jen tušil, a seznal, kdo má jaký podíl na tvaru národního života. Jestliže jsem skutečně takový blázen, že dávám před vším ostatním přednost pochopení skrytých příčin všeho dění, pak nezní ani tak nehorázně, že jsem tajné policii svým způsobem zavázán vděčností za mnohá cenná vysvětlení.

Ve východní Evropě se na běžícím pásu produkují knihy a studie detailně se zabývající kdejakou společenskou organizací, kdejakou převodovou pákou a zájmovým sdružením. Tisíce knih o straně, o svazu mládeže, o odborovém hnutí, o svazu invalidů a svazu výrobních družstev, knihy o tom, jak řídit masy, jak organizovat členské schůze a jak bavit pionýry. Neexistuje však jediná kniha zdejšího původu, která by se zasvěceně zabývala technikami, jimiž státní bezpečnost formuje charakter společnosti a zajišťuje na všech stranách občanskou poslušnost. Mám pocit, že většina autorů knih o struktuře společnosti nemá ani ponětí o tom, jakou úlohu tajná policie ve společnosti hraje, jsou to lidé před poznáním, lidé naivní a odtržení od života.

Veřejnosti se ovšem s oblibou předvádějí v televizi příběhy obětavých a pracovitých kriminalistů, ušlechtilých a vzdělaných agentů kontrarozvědky, případně čestných špiónů, kteří nasazují život na území nepřítele. Nikdo z těchto lidí nepracuje pro peníze, jsou vždy zapálení pro věc samu. Dokonce i ti, kteří už dávno pracovali na dvě strany, nebo přeběhli k nepříteli, líčí ve svých vzpomínkách své činy podobně. Člověk nabude dojmu, že v tajných službách je zaměstnán výkvět lidstva.

Běžný občan se tak nikdy nedoví nic o skutečně pravém poslání mužů s malým nenápadným průkazem, o jejich rozsáhlé činnosti na ochraně klidu a pořádku, na utváření národního charakteru. Pro život společnosti jsou činy gentlemanů z tajných služeb bezvýznamné, nejpádněji je formují obyčejní dělníci operativy, nenápadní a obyčejní muži v civilu, mladíci bloumající za vámi po ulicích nebo vysedávající v autech s civilními čísly, starší důstojníci, zaplňující kanceláře bez osobitosti a charakteru. Zde sídlí formující ruka společnosti, organizace, která je zdrojem permanentního strachu a nejistoty, tušeného nebezpečí a nejasné moci, jejíž kompetence není přesně stanovena a proti níž není odvolání, neproveditelná do běžných lidských měřítek a tím i odcizená sdělitelnému smyslu.

Pravda, ten, kdo už důvěrně poznal tajnou policii, jak se to stalo mnoha příslušníkům československé inteligence, a zdomácněl v jejích kancelářích a celách předběžného zadržení, je schopen zlidštit si, zdůvěrnit důsledně udržovanou alienaci. Takže mu leccos pak případně i komické, infantilní a primitivní. V takovém skotačivém duchu byla o tajné policii napsaná i některá literární díla. Nemám je rád, protože zlehčují přes exkluzivní osobní zkušenost fenomén, který měl a má hluboký vliv ve společnosti a je nepochybně jednou z příčin úpadku národního vědomí, celkového komplexu zbabělosti, široké apatie a beznaděje. Naopak, literárně nejpřesnějšího vyjádření se dostalo tomuto fenoménu ve fantasmagorické hře Milana Uhdeho Pán plamínků. Nechci tento fenomén ani přeceňovat ani podceňovat. Jen si pořád připomínám, kolik zdravých a zdánlivě vyrovnaných lidí jsem znal, kteří mi se zpoceným čelem ukazovali hosty v kavárně nebo mladé muže, kteří se klackovali někde na nároží, a tiše šeptali: to jsou oni! Hemingway byl v posledních měsících života jistě nemocen, ale i bez toho bych pochopil, že se domníval vidět za každým stromem agenty FBI ve službách daňových úřadů. Tajná policie je ďábelský průvodce moderní společnosti a její dotek není o nic zábavnější než dotek sicilské mafie.

Tajná policie šíří skutečný strach, mnohokrát jsem pozoroval jeho následky, ztišení lidských bytostí, nejistotu v pohledu, stud, obnaženou slabost, v protokolech jsem četl chvění rukou, zradu vlastní identity, vynucené pomluvy přátel. Jistě je ještě více toho, co jsem neviděl a o čem jsem nečetl. Strach je iracionální a tajná policie, vědoma si toho, pracuje iracionálními prostředky, vynakládá peníze a čas jen na to, aby šířila strach. Sleduje vyhlédnuté oběti bez zřejmého důvodu, jen aby je poplašila. Oklikou naznačuje předvolancům co všechno o nich ví. Dovoluje, aby se šeptalo o jejích aktivitách a možnostech,

nikoho nezavazuje mlčením a když, tak jen proto, aby se zvýšil účinek toho, co lidé stejně vyzvoní. Nerada předvolává ty, o které má zájem, do svých úřadoven, sjednává si schůzky v kavárnách, neříká nic najednou, ale po kouskách, aby se nevědělo, za čím jde. Registruje dlouho hříchy, o kterých si lidé myslí, že o nich ví jen jejich zpovědník. Pak se o nich lehce zmíní hříšníkům a už je má, už jsou vydíratelní. Není to všechno velká věda ani velká psychologie, spíše rutina a empirie, není na to třeba velké inteligence, jen vytrvalosti a času.

Neznámé nebezpečí je horší než skutečné. Tajná policie využívá tohoto primitivního psychologického poznatku a vytváří v celé společnosti pocit neznámého nebezpečí, které obchází v šeru kolem, jsou to tiché kroky za zády, nezřetelná postava v průjezdu, výhružný anonym, úder, který může dopadnout z nečekané strany. Nezáleží pak už na tom, jestli je strach oprávněný, nebo jen vsugerovaný. Protože se udržuje v tajnosti kompetence a skutečná pravomoc tajné policie, strach z jejích činů je větší, než by odpovídal jejím možnostem. Tajná policie používá zřídka přímo násilí, bití, vyhrožování, odvezení atd. Pracuje mnohem účinněji jinými prostředky, existenční nejistotou, ponižováním, persekucí rodiny, hlavně dětí, izolací, zastrásováním okolí atd. Sama nemá například kompetenci zasahovat do zaměstnaneckých poměrů, do studia, do přidělování bytu, do ediční politiky atd., ještě jsem však nezažil případ, kdy by lidé, kteří to vše v kompetenci mají, odmítli reagovat na nejasný pokyn státní bezpečnosti, reagují často horlivěji, než se od nich žádá. Mají také strach, aby se neznelíbili. Vědeckí pracovníci s mnoha tituly, ředitelé ve vysoké nomenklatuře, obyčejní lidé se životem bez poskvrnky, všichni poslušně plní pokyny tajné policie a většinou se nezeptají, nač to je. Až se jednou bude psát o tomto období v životě národa, určitě se zapomene na strach z tajné policie. I z národní paměti se automaticky vytěšňuje vzpomínka, která je nejbolestnější a před níž se třese od studu.

Zlo, které nám způsobují živí lidé, je vždy úděsnější než zlo, které dopadá na člověka z nahodilého osudu. Možná, že ke styku s tajnou policií a k udržení vnitřní rovnováhy není třeba více odvahy než k přežití ulice, strach, že nám upadne při jízdě na dálnici kolo, by mohl být přirozenější než strach ze zpytavého pohledu nějakého majora. Víť však, že není? Kam jsme to dospěli s naším humanismem, když strach z nemoci neregistrujeme, strach ze selhání v lásce přejdeme mlčky, strach ze ztráty blízkých zaženeme, strach, že nám přátelé přestanou důvěřovat, si nepřipustíme, strach z prázdného života nás začne trápit až před smrtí, ale strach z tajné policie prostě nezvládneme a dovolíme mu mrzačit důstojnost národního života.

O dějinném patosu

Máme za sebou první kolo oslav historických událostí a příští kolo nás ještě čeká v roce 1985. Dětem, které se narodily uprostřed historických událostí, je dnes čtyřicet. Jejich vlastní život nemá s tehdejšími historickým děním bezprostřední souvislost, k slzotvornému patosu oslav se chovají jako k historickému učivu. Všechno, co se tehdy dělo, se týká starších lidí, ne jich, i když se jim nepřestává tvrdit, že celý jejich život je plodem těchto dějin. Je to stejný pocit netečnosti k historickému patosu, jaký jsem prožíval já, když jsem se povinně zúčastňoval na oslavách 28. října ve třech letech relativní slušnosti po válce. Do kol sestřina dámského bicyklu jsem vpletl červený, modrý a bílý krepový papír a jel jsem v průvodu. Soustředěně jsem pozoroval, jak si gymnazistky přehrují sukně přes sedla svých kol a představoval si spojení sedel a jejich těl. Události z roku 1918 mi připadaly v čase tak vzdálené jako vzplanutí nov ve vesmíru. Nepochybně mě přítom nějaký slavnostní řečník poučoval o kontinuitě dějin a žádal po mně, abych si uvědomil, že žiji z odkazu národní revoluce. Bylo tomu tak se mnou, je tomu tak i s dnešní mládeží a bude tomu tak i s nějakou generací příští. Dějinný patos oslav bezprostředně promlouvá dnes jen k šedesátiletým a starším veteránům, ti oslavy pořádají, oslavují svoje vlastní mládí a já jim nemám za zlé, že jim ukápe i slza.

Dějinný patos je relevantní jen k trvajícím životům, jedině účastníci a svědkové historických událostí jsou schopni jej vnímat s nehraným pohnutím, protože je spojen s jejich malými dějinami, jako šťastný nebo nešťastný přelom. Jen oni mohou posoudit, zda v přelomu nasedli na dobrého koně. Pro všechny ostatní, kteří se narodili jako pohrobkové velkých událostí, je dějinný patos nepochopitelný a někdy i směšný. To samozřejmě neznamená, že nové generace musí být k minulosti nutně lhostejné, v kontinuitě dějin se vždy najde nějaké vlákno, které přenáší vzrušení starých událostí. Nemusí být člověk hned profesionálním historikem, aby ho toto staré divadlo vzrušovalo, jsou v něm scény, ve kterých dějiny s lidmi skutečně dramaticky zamávaly. V těchto scénách je rovněž patos, jenže ne oslavný, spíše tragický.

Sledoval jsem patos letošních oslav v rozhlase a televizi a pokoušel jsem se pochopit jeho záměrný nebo bezděčný smysl. Odhlédneme-li od jiných smyslů, které jsou snadno uhodnutelné a které jsou už součástí státních povinností, jevílo se mi nejpodstatnější to, že oslavy předložily veřejnosti dějiny jako spravedlivého boha, který odměňuje hodné a zatracuje nehodné. Byly to oslavy teleologických dějin se vším všudy. Sugerovaly přihlížejícím, že životy lidí jdou včleněny do velkých dějin, že jim nemohou uniknout, že plnost života zaručuje jen splynutí s „pokrokovým“ trendem dějin, že ke štěstí dojde jen ten, kdo to pochopí a podřídí se neúprosnosti jejich směřování. Všichni, kteří stáli na tribuně, ozdobeni řády, zlatem se třpytícími uniformami, důležitostí svých funkcí, mocí svých úřadů, jako by vzkazovali davu stojícímu dole v bezvýznamném prostoru: Pohleďte na nás, došli jsme k významu a slávě, protože jsme se podřídili zákonům dějin, odhadli jsme bystře, kam se nakloní váhy v nelítostném boji, proto jsme tady, to před námi pochodují vojska pořadovým krokem, to my budeme hodovat na večerní recepci, můžeme zajistit štěstí svým rodinám, můžeme všechno! a podívejte se na ty, kteří nic nepochopili, kde jsou? Kdo by se staral, kde jsou, dějiny je prostě smetly a zapomnělo se na ně, nemají moci ani co by se za nehet vešlo, nikdo si na ně už nepamatuje. Dějinný bůh je spravedlivý, jak vidíte, odměnil nás vrchovatě. Člověk musí za všech okolností udržovat krok s dějinami, s těmi, které představujeme, to ho pak zavede přímo na tribunu. To je štěstí. Všichni ostatní jsou nešťastní, nejsou tu s námi.

Patos, kterým byly oslavy prostoupeny, se nevztahoval ani tak k samotným dějinám, jako spíše k triumfu lidí, které dějinný bůh odměnil. Tragično války, tichá smrt tisíců a tisíců lidí, utrpení a zoufalství, nerozhodnost, to všechno se vypařilo, pohled zpět byl spokojený. Přišlo mi najednou líto všech těch lidí, kteří byli do přelomových událostí vtaženi. Vždyť na tribuně stál jen jeden člověk, kterého bůh dějin odměnil triumfem, a to ještě po mnoha nebezpečných oklikách. K nepřehlednému zástupu jiných se tentýž bůh zachoval potměšile, zlomyslně a krutě. Nemilosrdně s nimi zatočil, i když také poslušně sledovali směřování dějin. Nikdo na ty lidi už nemyslel, jejich osudy se nehodily k oslavám, dostali se do rozporu s hlásaným účelem dějin, byli proto z oslav vyřazeni. Při oslavách zřejmě nelze smířovat triumfy a tragédie.

S nebývalou přejícností k historické skutečnosti však tyto lidi ukázal mnohahodinový televizní seriál, který se vysílal v týdnech před výročím Slovenského národního povstání. V přesvědčení, že polovina obyvatelstva si beztak už na nic nepamatuje, vyvolal seriál na obrazovku duchy těch lidí, kterými bůh dějin opovrhl a žádného triumfu jim nedopřál. Padlí na obou stranách, vesničané z vypálených obcí, prostí lidé, kteří nechápali, co po nich dějiny chtějí, vojáci, kteří nevěděli, která z mnohých přísah platí a která ne. Ale i lidé, kteří se postavili na správnou stranu, nasadili životy v domnění, že budou odměněni, a přesto byli pak potměšilými dějinami prohnáni lágry a vězeními, vyhnáni do exilu anebo oběšeni. Některým napsali scenáristé do jejich chování nerozhodnost a pochybnosti, aby nezmatli ty diváky, kteří ještě nezapomněli, jak to s nimi nakonec dopadlo. Na jiných však bylo jen vidět, jak poctivě a z celé duše slouží dějinám. Dějinný patos se v jejich případech proměnil v dějinný škleb.

Viděli jsme Lettricha a všechny představitele občanského odboje. Kde jsou? Byli vláčeni po kriminálech a vyhnáni z vlasti. Hle, mihl se tu Slánský, brodil se sněhem na ústupu do hor, o osm let později byl svými soudruhy oběšen. Laušman, sociálnědemokratický předák, se také brodil sněhem, později byl unesen z exilu a zemřel ve vězení. Tři slovenští vůdcové, kterým chtěl seriál postavit pomník, to také neměli lehké. Šmidke byl zbaven politických funkcí a zemřel ochromen nedůvěrou. Jeho dva druhové už byli mezitím ve vězení. Jen dějinná nahodilost, ne zákonitost, jim zachránila život. Až po letech se k nim dějiny obrátily příznivější tváří. Mocenského triumfu pak dosáhli za tak neblahých okolností, že darmo mluvit. Málokteré dějiny se tak málo hodí k patetické oslavě jako tyto. Spravedlivý bůh dějin v našem případě spal. Těch několik odměn, které pak rozdál, si vynahradil zlomyslným řáděním, které staví účelový výklad dějin úplně na hlavu. Jsou to dějiny, které se nehodí k oslavám, spíše k úpornému přemýšlení.

Přesto se na čas oslav zaskvěly ve falešném patetickém rouše a příští rok se budou vyjímat ještě skvěleji. Zas vystoupí na tribunu představitelé moci a budou vzkazovat davu dole, že bůh dějin je spravedlivý, protože je nakonec odměnil. Představuji si někdy, jak taková odměna chutná. Může člověk trávit každý den v euforii jen proto, že ho dějiny přivedly na vrchol moci? Nebo je v takovém dni také čas na zamyšlení nad potměšilostí procesu, ve kterém se jednomu dostane náhodné odměny a jiným náhodné a potupné smrti?

Lze jen doufat, že dav pod tribunou je hluchý k účelovému dějinnému patosu, že usoudil konečně na základě stoletých zkušeností, že dějiny jsou jen stísnějším rámcem svébytného života, ve kterém se ty nejcennější hodnoty nepřidělují podle historických zásluh. Lze jen doufat, že především mezi mladými, kteří stáli dole, je jen špetka takových, kteří by hodlali naplnit celý svůj život krvavým úsilím dostat se na tribunu.

O mrtvých v řece

V první polovině této knihy jsem se zařekl, že už nikdy nebudu přemýšlet o odchodech do světa, že je to všechno moc zamotané klubko, rybářský vlasec sesmeknutý z navijáku, pokusy o rozmotání ho zauzlovávají jen víc a víc. Nemohu však dostat předsevzetí, protože včera jsem slyšel zprávu. V německém jazyce mluvili suše o tom, že se konečně po desíti dnech našla dvě těla ženského pohlaví v rakousko-jugoslávské pohraniční řece Mur. Podle šatů, které měly mrtvoly na sobě, poznaly dvě děti z Československa, kterým se podařilo řeku přebrodit, že jde o jejich matku a sestru. Otec je zatím nezvěstný, ale všechno svědčí o tom, že se v proudu utopil také. Z celé rodiny zůstaly dvě děti, zatím přebývají u jedné rakouské rodiny. Řeka Mur je prý oblíbeným místem přechodu československých uprchlíků z Jugoslávie do Rakouska.

Bylo mi po té zprávě, jako bych já sám spadnul do řeky zvané Múra, jako bych byl vláčen proudem a otlokán o kameny. Co jsme to, panebože, za zemi, když někteří lidé riskují život, jen aby se z ní dostali pryč! Jak mohou politikové vůbec spát, když je pořád tolik lidí, kteří raději ohroží na životě vlastní děti, jen aby byli co nejdál od jejich díla? Co je to za svět? Kdo to vymyslel ty zdi a ostnaté dráty a rozdílné politické systémy? Vždyť to nikdy nebylo! Proč už si jednou, sakra, nemůže jít každý kam chce a žít si tam, kde proti tomu nic nemají! Nebo je snad nevhodné vzrušovat se nad tím vším? Je to z historického hlediska normální, že lidé se brodí s malými dětmi přes divokou řeku, že usednou rovněž s malými dětmi do doma zhotoveného balónu, že se plazí mezi dráty a výbušninami, že kradou letadla a neváhají dát se zaplombovat do kontejnerů, že se plaví přes rozbourené moře v rybářských bárkách, šplhají po skalách v pohraničních horách, že jsou ochotni lhát, podvádět a rozhodnout se v jediném okamžiku o celém dalším osudu, protože po překročení hranic už není návratu? Jestliže se něco hojně a pravidelně vyskytuje, pak je to normální, nenormální je, že se nad tím tak vzrušuju.

Vždyť na tom nejsme nejhůř. Za posledních třicet pět let od nás prý odešlo asi čtvrt milionu lidí. Slušný výsledek proti milionům Afgánců, kteří přešli přes hory i se svými stády, proti milionům Vietnamců, kteří se plavili měsíce po moři a nikdo je nechtěl. Mysleme na nepřehledné davy, které prchají jak zvěř z dějišť občanských válek, na Mexičany, kteří zaplatí vším, co mají, jen aby se dostali do Ameriky. Nepomáhá to, protože nám pořád ještě nevytloukli z hlavy, že jsme země se starou tradicí evropské civilizace.

Zdá se však, že vládu vzrušuje tento problém mnohem méně než mne, neslyšel jsem ještě, že by se jím zabývala. I když už máme i vysoké funkcionáře strany a státu, kterým zmizely přes noc děti a když už není v této zemi téměř rodiny, z níž by nějaký příbuzný neupláchl a nebyl předmětem rozhovorů. Nemluvě o tom, že není pracoviště, na kterém by se po návratu z letních dovolených nedrbalo o tom, za jakých okolností se podařilo tomu či onomu uprchnout, zda s dětmi nebo bez nich, zda se ženou nebo s milenkou, co se podařilo prodat z nábytku, kdo o tom věděl nebo nevěděl, kdoví, jak se tam uchytlí, co mu tu chybělo, měl všechno, nač si vzpomněl, možná že ještě bude litovat, právě na něho čekají někde s otevřenou náručí. Jistě, zavedou se opět další zprísněná opatření, bude se ještě důkladněji zkoumat každá žádost o výjezdní doložku, omezí se příděl devizových prostředků, bezpečnost si každého ještě více oťuká, aby se předem odhalily emigrantské spády. V televizi se uspořádá ještě více besed o tom, že chléb je všude o dvou kůrkách, že nezaměstnanost stoupá, že v případě války to bude všude stejné, že všechny země už mají dost Čechů a Slováků, kteří nevědí, co by chtěli a myslí si, že jim jinde budou lítat pečení holubi do huby.

Vsadím se však, že nikdo z členů politbyra nenavrhne, aby se občanům poskytlo více svobody a vůbec se dělalo všechno možné pro to, aby se tu lidé cítili více doma. Aby se nemuseli pořád něčeho bát, aby je pořád někdo do něčeho nenutil. Aby se už konečně přestalo s věčným poučováním, kádrováním, školením a hlavně se lhaním. Odvážný člen politbyra by mohl argumentovat, že opatření ve prospěch svobody jsou nesmírně laciná, uvolnily by se jimi obrovské prostředky a v tom pádě by se mohlo stornovat připravované zdražení. Co by se ušetřilo ostatního drátu! Ušetřilo by se na pohraničnicích, na policajtech a na soudním personálu, který musí projednávat každý případ nelegálního překročení hranic. Je zvláštní, že ještě žádný člen politbyra se nenadchl obrovskými možnostmi, které tato prostá, a řekl bych primitivní

úvaha poskytuje. Mám ji od jednoho spoluvězně, který opustil školu už v šesté třídě a seděl za to, že otevřel násilím kiosk a ukradl tři láhve červeného vína.

Lámal jsem si už dost hlavu nad tím, jaké jsou hlavní příčiny útěků, za jakým druhem snů se lidi táhnou. Je asi dost těch, kteří to tu už nemohou vydržet, a dost těch, kteří si spočítali, že si při svém platu nikdy nepostaví domek, nikdy nepojedou do Španělska a že se budou muset pár let živit rohlíky, aby si mohli koupit auto. Avšak solidní sociologický dotazník pro zhodnocení tohoto fenoménu by musel mít tisíc otázek. Jisté je, že rozdělení světa a rozšířené systémové představy vytvořily zde na Východě možnost velkého a rozhodujícího činu, jaká se jinde na světě těžko hledá. Ve všedních životech lidí zde je ona velká možnost neustále přítomná, v stereotypní každodennosti a v doutnající nespokojenosti bliká svůdná bludička, ve všech životních nesnázích, porážkách a zklamáních tiše zní struna naděje, v selháních, v neštěstí, ve zhrzené lásce je ještě vždy slyšet vábničku rozhodného činu. Když člověk dojde až nakonec a neví kudy kam, má v této zemi ještě stále možnost, má možnost spálit mosty a začít znovu, odříznout od sebe minulost a začít od nuly, nemyslet na sebevraždu, ale prostě jen překročit hranice, přeskocit z jednoho světa do druhého, odejít s vědomím, že není návratu a že nic ze starého života ho už nedostihne. Kde jinde na světě je po ruce taková velká možnost zanechat za sebou i rodný jazyk, zákony, mravy, strachy, zbabělost i faleš, omyly a chyby? Jen v našich komunistických zemích máme takovou výsadu. Je to možnost prožít vlastní smrt a radovat se ze vzkříšení. Spoušť, kterou takový vzkříšenec za sebou často zanechá, srdce velmi nepotrápí, protože na ni není vidět. Oč lepší je například od ženy emigrovat než se s ní rozvést, trápit se u soudů a poslouchat nářky a výčitky. Může si žena vymyslet pro muže horší trest, než když mu i s dětmi upláchne na věky a přestane být dosažitelná?

Když se mě někdo ptá, zda má odejít, říkám mu obvykle, aby dával dobrý pozor, zda neodchází vlastně sám od sebe, zda si nechce jen ulehčit od břemena své povahy, svých nesnází, svých horších vlastností, zda prostě nespekuluje s tím, že umře ve své staré podobě a pak povstane z mrtvých lepší, odvážnější, schopnější, mladší a láskyhodnější. Protože, říkám, by se mu mohlo stát, že se probudí úplně stejný, zatížen stejnými břemeny, ve stejné kůži, utkáán ze stejných drnčících nervů. Obvyčně s tím však nemám úspěch.

Nevím, za jakým snem se brodila nešťastná rodina přes řeku Mur. Je možné, že se zde cítila nesvobodna a pronásledována. Možná byly její sny obyčejné a dotýkaly se širokých kanadských obzorů, domku na břehu jezera, kam se ani nezatoulá raketa s jadernou hlavicí. Možná proud, možná chvilka paniky, rozbily všechno na padř. Co jsme to za zemi?

O iracionální naději

Dostávám se často do úzkých, když se snažím pro někoho, kdo po tom prahne, vysoudit z dosavadního běhu světa naději pro budoucnost. Každý by nejraději slyšel naději historicky podloženou, jakou poskytuje kartářka, když se trochu probere minulostí, zváží přítomnost a předpoví, že nás čeká velké štěstí, cesta, majetek, dědictví a pod. Ano, pamatuji si na naději, která vyvozuje z dějin, že směřujeme po spirále nevyhnutně k něčemu lepšímu, a když už ne k lepšímu, tedy aspoň k něčemu složitějšímu. Druhým vysvětlením je naděje zbavena mravního závazku, složitější neznamena nutně lepší.

Tato naděje však v poslední době ztrácí na přesvědčivosti. Zákonitosti vyčtené z dějin neslibují nic dobrého. Bradatý německý filozof, kterého jsem poslouchal v rakouské televizi, spočítal všechny války, kterými končilo trvalé vyzbrojování a stupňující se napětí. Pohrdavě shlížeje na mírové agitátory vyzval evropskou civilizaci, aby se připravila na zánik. Podle tohoto muže má filozofie už jen jedinou velkou úlohu, připravit lidstvo na to, aby zemřelo důstojně a ne jako horda hrůzou šílených živočichů. Tento zachmuřený myslitel se ve svých soudech důsledně opíral o poučení vyčtená z dějin lidstva. Učinil z nich jednoduchý závěr: Jestliže se lidé chovali řekneme po celých pět tisíc let pořád stejně, hloupě a agresivně, jaký máme důvod předpokládat, že se najednou budou chovat úplně jinak? Je skutečně těžké takový důvod najít.

Kdo je optimističtěji založen a cítí lítost nad možným zánikem inteligentních živočichů, vědomě pomíjí nejzjevnější historickou zkušenost a opírá svoje naděje o iracionální obsah dějin, o křik hus, které zachránily Kapitol, anebo o podivnou váhavost německých fyziků, kteří nesestavili Hitlerovi atomovou bombu, jinak řečeno, spoléháme na zázrak. Tak špatně si stojíme se svým optimismem. Stejně špatně je historicky podložen optimismus, který se váže k budoucnosti naší země. Jistě jistě, existuje možná nějaká historická zákonitost, podle které se s plynoucím časem zmírňuje násilí v despotických sociálních strukturách. Často to ovšem závisí na tom, jak bezpečně se cítí vládnoucí vrstva. K podpoře takové naděje lze vyhledat i konkrétní argumenty. Již drahnou dobu nebyl například u nás popraven nikdo jen proto, že si myslel něco jiného než vláda, anebo jen proto, aby byla zastrašena veřejnost, jak se to stávalo ještě v padesátých letech. Několik desítek lidí bylo však zastřeleno v šedesátém osmém jen tak na ulici. Dále je možné namítnout, že prostě, proti historicky podloženému optimismu je možné vždy něco namítnout.

Když se nedám a dost se snažím, dovedu svým posluchačům předvést hned několik „zákonitostí“ A „nutností“ vyvozených z historických paralel, které vzbuzují naději. Opustil jsem s nevědkem teorii „kyvadla“, která se už sice v naší zemi osvědčila, ale poskytuje jen podmíněnou naději: žádá od člověka, aby se svými nejlepšími léty strefil právě do příznivého výkyvu. Mně se to nepodařilo. Spoléhám proto spíše na dějinné poučení, z kterého nejasně vyplývá, že svoboda, tolerance, otevřenost a snadná měnitelnost sociálních struktur byly vždy podmínkou civilizačního vědeckého a technologického pokroku. Protože se moderní společnost nemůže bez pokroku v této věci dnes obejít a protože není možný bez strašlivých důsledků návrat k předindustriálním věkům, budou muset i režimy ve východní Evropě jednoho dne dojít k názoru, že mocenské a ideologické reglementování intelektuální tvorby vede nutně k technologickému zaostávání a k celkovému úpadku. Toto poznání už dospělo na nejvyšší místa, jenže kromě Číny a Maďarska chybí všude jinde odvaha se jím řídit.

Když někdo namítá, že všechny tyto „zákonité“ naděje jsou na dlouhé lokte, nezbyvá mi než souhlasit. Naděje vyčtené z dějin, třeba ta nejjednodušší, že nic netrvá věčně, přesahují v čase krátké dějiny lidských bytostí. Těm pak nezbyvá, než si hledat naději ve své dimenzi a vyrovnat se s rámcem velkých dějin, jak se dá. Jenže tato prostá rada k pěstování nadějí v rámci vlastní suverenity není to, co chtějí lidé slyšet. Přejí si naději na šťastný obrat dějin, z kterého by měla užitek i naše země. Nevědí přitom ani přesně, jaký obrat by to měl být a, nemyslí na nesnáze, do kterých by se po nějakém čase mohl dostat. Naděje nemusí být přesně vymezena, přejeme si naději na vydechnutí, na uvolnění z křečí, kterými je naše země postižena.

A tak se utíkáme od nadějí na dlouhé lokte k nadějím iracionálním, k zázrakům, které se v dějinách také stávají. Je to dané asi polohou, že naše dějiny jsou na zázraky chudé. Pro mne bylo takovým zázrakem krátké vydechnutí v roce 1968, nevysvětlitelné z dějinných zákonitostí. Ex post se sice vždy dají

z posloupnosti dějů vysledovat příčinné souvislosti, takže se dojde k závěru, že to, co se stalo, se stát muselo, v našem případě byly však nutnosti slaboučké. Před Vánoce v roce 1967 málokoho napadlo, co všechno se semele do Vánoc v roce 1968. Sama skutečnost, že vydechnutí bylo tak krátké, svědčí o tom, že nepřišlo jako nutnost vyčtená z dějin, spíše to byla šťastná chvílka, historický mikrospánek, který dopustil, že se jedna malá země na okamžik vzdálila z poslušného stádečka a mírně se obveselila. Žádná historická zákonitost nestála tehdy u rozhodnutí opatrného a zkosnatělého orgánu zvolit do svého čela Alexandra Dubčeka, jediného komunistického politika ve východní Evropě, který se domníval, že komunistická strana by se měla ucházet o neformální přízeň národa a dovolit si z toho důvodu určitou velkorysost k lidem, kteří myslí jinak. Děly se prostě iracionální věci, stal se malý zázrak, který se však také zákonitě vyskytuje v jinak tupě a šablonovitě postupujících dějinách.

Nepřipouštíme sice, že by se zázrak mohl opakovat, ale nevzdáváme se iracionální naděje. Při skromnosti, ke které národ v posledních patnácti letech dospěl, by nám připadalo jako zázrak, kdyby stát ve chvíli dobré nálady propustil všechny politické vězně, jak se to zázrakem stalo v Polsku. Takových zázraků si umíme představit celou řadu. V představách slabě bliká i jeden generální zázrak, je však sotva viditelný, asi jako hvězda osmnácté třídy. V rámci tohoto zázraku by se dostavil na Staroměstské náměstí nějaký příští sovětský nejvyšší představitel, hluboce by se uklonil po ruském způsobu a řekl by vyjevenému lidu: Holoubkové milí, odpusťte naší široké, ale omylné duši, jednali jsme tehdy ve strachu a ve velké časové tísní, nyní odcházíme, nevzpomínejte na nás ve zlém!

Jenže, jak pravil bradatý filozof, neznáme žádný důvod, proč by se měly národy, zvláště velké, chovat najednou úplně jinak než byly za století zvyklé. Tato smutná zákonitost však nikomu nebrání v tom, aby se probíral iracionálními nadějemi, jejichž tajné držení se zatím netrestá.

O smutku a radosti z dějin

Býváme z dějin častěji smutní než veselí. Náš smutek se projevuje proklínáním doby, místa a děje. Zdá se nám nespravedlivé, že nemůžeme uniknout z jeviště těchto zásad klasického divadla. Nelíbí se nám čas, ve kterém tu pobýváme, naše místo v Evropě není také vábné a poměry, které nás obklopují, jsou často na zvracení. Protože by to dalo příliš mnoho vysvětlování, netvrdím na setkání, že dějiny za náš smutek nemohou. Většina našich osudů, o kterých se domníváme, že se zaviněním dějin utvářely smutně, byla asi přece jen dílem našich rozhodnutí a našich voleb. Zdá se, že jsme měli možnost vyhnout se jevišti, nevnímat čas, utéci z místa a nevímat si dějů. Mnozí to tak dělají. Kdo to neudělal, musel po všech zkušenostech této země počítat s tím, že se nebude uklánět na předscéně.

Všechno, co jsem se svou rodinou prožil za posledních patnáct let, bylo předtím mimo mou představivost. Je to zkušenost, která může šířit navenek smutek, ale já už ji takto neberu. Nám všem dala nahlédnout do dimenze života, o které bychom třeba nikdy neměli ani tušení. Je to dimenze překvapivá, ale pravdivější, důstojnější a bohatější a, ať mě Bůh netrestá, i méně smutná a jaksí šťastnější. Protože všední rovina času se v životě nepočítá, je vidět z pohledu nazpátek jen kopce a příkré vrcholy, vztyčené nad každodenností vzrušením, štěstím, smutkem, velkým vnitřním klidem a jinými zvláštními stavy, které nás provázejí životem. Právě přes smutné dějiny mi bylo dopřáno těchto kopečků dost a dost. Protože je teoreticky marné dokazovat tuto zvrácenou vděčnost dějinám, chystám se vypravovat, co se se mnou dělo, když mě z ničeho nic pustili z vězení. Přirozeně, aby se to mohlo stát, musel jsem se napřed do vězení dostat. Bez pomoci smutných dějin bych se tam při své mírumilovnosti nikdy nedostal. Dost úděsný paradox pro tuhle zemi, zemi krásnou a milovanou.

Prožil jsem více jak rok v temné ruzyňské nudličce, kde se dalo udělat v úzké uličce mezi postelemi a železným zeleným stolcem pět malých kroků od okna ke dveřím bez kliky. Byli jsme tam tři, kdo vstoupil poslední, spával na zíněnce na zemi. Čas jsme měřili podle slunce, když svítilo, nebo podle jídel. A tak nevím, kolik hodin bylo, když se odpoledne otevřely dveře na tři prsty a bachař zvaný Karúzo křikl, abych si sbalil všechny věci. Nejasné náznaky, které předcházely tomuto dnu, se spojily v řetízek naděje a já jsem rázem odhodil s velkou námahou vypěstované smíření s tím, že zde pobudu nejmíň pět let. Propadl jsem v té chvíli pro srdce nebezpečné představě, že mě posílají domů. Ztratil jsem nad sebou vládu a bezmocně jsem vnímal, jak můj zpustošený organizmus zaplavuje adrenalin. Ruka se mi klepala tak, že jsem v ní nemohl udržet cigaretu. Spoluvězni mi pomáhali balit se směsí radosti a smutku, která takou chvíli doprovází. Polovinu svých zásob jsem jim nechal a polovinu jsem si nechal pro případ, že budu přestěhován na jinou celu, kde budu pomalu a tiše umírat zklamáním. Podávali jsme si ruce, ale i oni cítili, že jsem už jinde.

Ještě jsem si musel prožít šílený okamžik, kdy jsem čekal, kam se bachař pohne, jestli k jiným celám nebo ke katru. Pak jsem se za ním vlekl v podivné únavě do kanceláře, kde mi s předem vypočítaným efektem oznámil, že jsem svobodný člověk. Ze strachu, abych neumřel náhlou radostí na srdeční zástavu, jsem se silou vši vůle odvrátil od obrazu otevíraných dveří ve starém domě, kde bydlíme, a od tváří, které se kříví šťastným pláčem. Horečně jsem se začal zabývat blbostmi, shýbal jsem se pro věci, které mi padaly z rukou, prosil jsem bachaře, aby odevzdal spoluvězňům zbytky mých pokladů, cigarety, čokoládu a kousek salámu z nákupu. Něco jsem podpisoval, ale nevím co.

Pak jsme šli po schodech dolů do podzemí, kde se v plátěných pytlích uschovávají věci, ve kterých sem vězni přišli. Už jsem vládl trochu rozumem a důrazně jsem si poroučel vnímat každý detail tohoto sestupu, prožít každou vteřinu této chvíle, slyšet kroky bachařů v chodbách, číchat intenzivně podivný pach vězení, ohmatat si naposledy důvěrnou drsnost houní, pod kterými jsem spával. Oblékal jsem se pomalu, zažil jsem už předtím při třech návštěvách, jaké to je mít na sobě vlastní košili. Natáhl jsem si staré odřené džíny a měřil jsem s potěšením vzdálenost mezi starou dírkou na opasku a tou, kterou budu muset prorazit, aby mi kalhoty nespadly. Byl tu i starý svetr, ve kterém mě odvedli, který si vezmu přes ruku, protože venku je asi teplo. A hodinky, zvláštní pocit hodinek, které začaly od té chvíle měřit úplně jiný čas. Bylo půl čtvrté, třeba se mi podaří chytit v pět rychlík do Bratislavy.

Vyslečen z ohavných věžeňských tepláků, jsem si najednou připadal v budově jako host. Odvedli mě do cely, kde čekali další propuštěnci. Přistoupil ke mně, pořád ještě vyjevenému a chvějícímu se, jeden z nich, vysoký a pohublý, a řekl mi, že je Jiří Ruml. Komické shledání údajných spiklenců, kteří se v této cele objímali poprvé v životě. Poplácávali jsme se po zádech, smáli se a mluvili a mluvili, jako by nám hrozilo, že nás strčí každého zase do jiné cely. Ruml prý končil každý z mnoha set dnů v přesvědčení, že bude druhého dne propuštěn, měl proto vše úhledně připraveno k odchodu. Teď, když to přišlo, byl na to příliš dobře připraven. Měl jsem s ním pocit, že jsme byli na krátké služební cestě a teď už jenom čekáme na vlak. Strachovali jsme se o Mlynárika, ten však už čekal na propuštění ve věžeňské nemocnici v Trenčíně.

Když jsem prošel malými hnědými dveřmi, udeřilo do mě bez výstrahy a brutálně slunce. Parčík a ulice před věznicí byly tak zalaty jasem, že jsem nic neviděl a nevnímal. Až pak jsem pomalu zjišťoval, že trávník je neuvěřitelně zelený a že květiny mají tak zářivé barvy, jaké jsem naposledy před mnoha lety viděl v Anglii. Svět venku byl svět barev, potkali jsme první ženy v barevných šatech, divil jsem se žlutému zábradlí a červenému autobusu. Všude se najednou motalo plno lidí, kteří se vraceli z práce, ženy s nákupními taškami táhly za ruce děti ze školky, připadali mi všichni zatížení starostmi a nemluvní, zdálo se mi, že létám vysoko nad nimi, nezaslouženě vydělen z davu svým štěstím. V podzemní dráze hlučeli lidé všude kolem a chvíli jsem jim měl za zlé, že jsou lhostejní a nevědomí a nevěšmaví k tomu, co jsem nechal v Ruzyni za sebou. Chtěl jsem být co nejrychleji sám mezi svými.

S Jirkou jsme se rozloučili na nádraží, on se vracel do svého světa, já též do svého. Za pět minut odjížděl rychlík, ve který jsem doufal. A tu se mi vrátily stereotypy slušného chování a ctění předpisů a já propadl panice, že si nestihnu koupit jízdenku a místenku a že tu budu muset zůstat a všechno bude jinak, než jsem si naplánoval. Stál jsem několik okamžiků nerozhodně a pak jsem si uvědomil, kdo jsem a odkud se vracím. Nastoupil jsem do vlaku bez místenky a bez jízdenky a průvodčímu jsem řekl, aby si všimnul, jak jsem bledý proti všem těm opáleným lidem kolem. Průvodčí pochopil a našel mi volné místo. Stejně jsem si nesedl, stál jsem u okna a radoval se z říčky, která doprovázela koleje, divil jsem se autům, která čekala na přejezdech, a lidem, kteří pleli zahrádky. Chodil jsem kouřit do umývárny a díval jsem se do zrcadla. Říkal jsem muži v zrcadle, který se na mne usmíval mezerami po vypadlých zubech, aby už konečně uvěřil tomu, že jede domů, že vlak nevykolejí, že nedojde k zemětřesení a oni že ho nechají dojet, když už ho jednou pustili. Na nádraží ve Žďáru nad Sázavou, v Brně a v Břeclavi jsem vypil po litru vody, hasil jsem požár, který mě uvnitř spaloval. Přál jsem si, aby vlak zastavoval a jel pomalu, věděl jsem, že už se asi nikdy v životě na mě nebudou valit minuty tak intenzivního pocitu bytí. Lidé vstali a netrpělivě postávali v chodbičce, já jsem zůstal sedět, vystoupil jsem loudavě až poslední do vláhého večera a pocítil jsem uspokojení, že mě nikdo nečeká. Ještě o mně nevědí!

Měl jsem čas promyslet všechno, co udělám. Obejdu dům a budu se dívat do svítícího okna. Pak třeba tiše zapískám náš signál z Beethovenovy Patetické, aby pátrali očima, kdo to píská. Na to všechno jsem však už neměl sil a dodnes toho lituji. Nešel jsem pěšky po schodech, jak jsem si umínil. Ucítil jsem pach starého domu a měl jsem pocit, že bych už po schodech nevyšel. Otevřel jsem výtah. Zastavil spolehlivě v pátém poschodí a já jsem z posledních sil prošel nepravděpodobnou cestou svých snů k našim dveřím. Opřel jsem se o veřeje a zazvonil jsem. Uslyšel jsem zevnitř kroky svého syna a poplašené bušení srdce své ženy.

K těm dveřím mě bezpochyby dovedly dějiny. Bez nich bych neodešel do vězení a nemohl se vracet tou slastnou cestou bytí. Mohl jsem odejít jinam a už se nevrátit, mohl jsem se zaplést do jiných osidel bezdějinného života, ze kterých bývá člověku také smutno. Je to vše nejisté se smutkem pocházejícím z dějin, smutek a radost si člověk do dějin vlastního života zasévá sám. Má plnou vládu nad tím, aby je naplnil podle vlastního ustrojení takovými stavy duše, kterým dává přednost před vším ostatním.

Odpověď Milana Šimečky na Opožděnou recenzi

Milý pane Chvátíku,

velmi opožděně jsem se dostal k Vaší opožděné recenzi na mou Kruhovou obranu. Sedl jsem si venku ke stolu a četl, po chvíli jsem začal rudnout a byl jsem rád, že se nikdo nedívá. Pak jsem si zapálil hnusnou cigaretu a dočetl do konce. Nestydím se za to, že mi při čtení bylo dobře, je nějaký autor, který by nerad slyšel chválu své práce? Tady ale nejde hlavně o to. Přírozeně jsem už chválu slyšel, to přece znáte, jak kamarádi říkají laskavě, výborně, pěkně jsi to napsal, člověče, to si ti podařilo, kam na to chodíš a podobné věci. Z toho má člověk přírozeně taky radost.

Jenže vy jste napsal to, co jsem si tajně přál, aby v mé knize bylo. Chci tím říci, že jste okamžitě vystihl moji literární a filozofickou ctižádost, pojmenoval ji, jak jsem si přál, aby ji někdo pojmenoval. Hned ten začátek mě šokoval, vždyť já jsem to skutečně myslel tak, že každá kapitolka by měla být na týden, nečíst to naráz, vždyť je to zdánlivě vždy o něčem jiném. A pak už pořád píšete, co jsem si přál, aby čtenář této knížky cítil. Ovšem ta knížka nemůže být tak jednoznačná, aby totéž říkala všem, už jsem se setkal s tím, že jiná lidská zkušenost si z ní vybrala něco jiného, k mému překvapení. Nu, Vaše vnímání je jistě zčásti dáno stejnou generační zkušeností, ani ne tak historickou, jako zkušeností z reflexe toho myšlení, které na nás celý život doráželo. Spojuje nás jistě i mnohé jiné. Nejjednodušeji říkám, děkuji, moc pěkně děkuji.

Všechny Vaše domněnky jsou správné. Když se blížil rok 1984, a z doslovu k Orwellovi víte, jak intenzivně jsem paralelu s Winstonem prožíval, řekl jsem si, že se v tom roce budu rozhlížet kolem sebe více než kdy jindy a že z takových pohledů složím knížku, ne tak dramatickou, jako Orwell, ale realistickou, smutnou i veselou, i když z toho veselí se tam dostalo dost málo, ale, jak jste postřehl, je v ní aspoň kousek spojenosti, nechtěl jsem, aby to byla knížka plačtivá.

Samozřejmě máte pravdu i s Čapkem, Já jsem prostě z cudnosti nikdy Čapka nepřipomínal jako svého mistra. Přelouskal jsem ho celého už jako student a dodnes si myslím, že je to jediná tradice, která by nás jako národ mohla zachránit, nemyslím tradice literární ale tradice čapkovského myšlení. Když se dívám okolo, vidím, že to sice není tradice jako niť tenká, ale silný provaz z ní už také není. Ale probudit by se mohla. Slyším často její odezvu, i když třeba lidé nevědí, že tento relativisticko-člověčí, neideologicky slušný postoj pochází od Čapka. Čapek je pořád nedoceněn, myslím si, že Válka s mloky je přesně tak velká antiutopická vize jako Huxley, Orwell, Zamjatin a jiní, jenže lidé přitom neumějí ani ocenit Čapkovu nadlehčenost a humor. V Německu však prý měl Čapek teď i obchodní úspěch. Myslím, že si tady doma ještě přijde na své. Z mého věku mě někdy chytá děs, když si uvědomím, jak mladý vlastně zemřel. Ale pak se utěším pomyšlením, jak by mu bylo, kdyby i přežil válku a vpadl pak do toho ideologického šílenství?

Vaše závěrečná mírná polemika má svoje kouzlo. Já znám Vaše strukturalistické práce, a tak vím, že Vám musí být můj lehkomyšlně subjektivistický postoj ke skutečnosti proti mysli. Měl jste asi štěstí, že jste v mládí našel strukturalistické držadlo, to držadlo je Vaculíkův termín. Já jsem to štěstí neměl, když jsem přišel v Brně na fakultu, už tam vládl strach a Trávníček. A už jen zřízenec Bohoušek vykládal, jaká to byla velká doba, když vyzouval Romana Jakobsona a ukládal ho k spánku. A pak už jsem neměl příležitost se na strukturalismus důkladně podívat. Mě pak určoval stále se prohlubující děs z faktu, že lidé nejsou schopni dohodnout se na minimálně podobné povaze skutečnosti. To probíhalo především v sociální rovině, v rovině dějin, odtud pudové nepřátelství k ideologiím a ke vši objektivitě. A to už nemluví o tom, jak se mi vždy dělal zle z oné objektivizace nemravnosti, kterou jsme tu zažívali po dvacet let a která se dokonce někdy snažila mít sofistikovanou a akademickou povahu, třeba i v literární vědě.

Neberte však tuto mou zuřivost vážně, je to spíše citová poloha, a ne neetické zevšeobecnění. Už vím, že si nestihnu nic přečíst, co by mě obrátilo, všichni jsme už životem udělání, vidím to kolem sebe. Ještě jednou vřelé díky za ten text, nejsme zde vůbec přežráni oceněním, jak by se mohlo zdát a pochopením tím méně.

Tady teď padá zeď lépe řečeno celý barák, je to náramná podívaná. Sem tam se někdo z toho snaží dělat důsledek ničivého poznání. Ale kdepak, všichni už všechno dávno věděli, teď je to už pro mnohé jen

otázka, jak dožít, jak se ubránit poplívání pře krutou mladou generací, jak se nestydět sám před sebou a jak si sakra podržet nomenklaturní blahobyť, to hlavně. Někdy je to také k blití.

Třeba Bůh dá a někdy se ještě setkáme, teď se takové věci dějí. Napřesrok na shledanou!

Váš Milan Šimečka
Cyrilov 29. 9. 1989

Doslov

Velké a malé dějiny Milana Šimečky

Květoslav Chvatík v recenzi Šimečkovy *Kruhové obrany*, jež vznikla po *Dopisech o povaze skutečnosti* a v níž se odrážejí některé filosofické axiomy, na nichž se Šimečka ustálil, dvakrát připomenul Karla Čapka. Poprvé, když zdůraznil Šimečkovu „mistrovskou schopnost přejít od věrohodného detailu, od nejautentičtější osobní zkušenosti se současným světem technické a byrokratické manipulace člověka k určitému hlubšímu zamyšlení nad smysluplným lidským bytím.“ Na jiném místě Chvatík uvedl, že ho překvapuje „jak blízko se Šimečka ocitl tomu, co „naše levice“ za první republiky vytýkala Čapkovi, jeho elementárnímu antropologickému relativismu. Moc by mě zajímalo, co Milan Šimečka tomuto sousedství říká; já bych je bral všemi deseti.“

Naštěstí víme, co na to Šimečka řekl. V dopise ze září 1989 adresovaném Květoslavu Chvatíkovi napsal: „Samozřejmě máte pravdu i s Čapkem. Já jsem prostě z cudnosti nikdy Čapka nepřipomínal jako svého mistra. Přelouskal jsem ho celého už jako student a dodnes si myslím, že je to jediná tradice, která by nás mohla zachránit; nemyslím tradice literární, ale tradice čapkovského myšlení. Když se dívám okolo, vidím, že to sice není tradice jako nit tenká, ale silný provaz z ní už také není. Ale probudit by se mohla. Slyším často její odezvu, i když třeba lidé nevědí, že tento relativisticko-člověčí, neideologicky slušný postoj pochází od Čapka.“

Ke všemu, co platí o Šimečkovi filosofovi, o jeho hlubokém historismu, o jeho schopnosti uchopit téma a vyložit je v širokých souvislostech a přitom srozumitelně, s šimečkovsky neopakovatelným pochopením pro determinaci člověka a jeho údělu i pro jedinečnost jednotlivých lidských osudů, patří další atribut jeho tvorby, s léty stále dokonalejší v přímé úměře k tomu, jak se Šimečka stával víc a víc samostatným a svébytným myslitelem. Mám na mysli stále rostoucí a košatější Šimečkův vykladačský talent. Svě vidění skutečnosti a svou skutečnost podával Šimečka s velikou literární kulturou, jako umělec slova. Výsledným efektem byl zázrak komunikace mezi autorem a čtenářem: nejen že dokázal pojmenovat to, co jsme doposud pouze nejasně cítili, a takovým způsobem, že jsme pojednou chápali a rozuměli; napsal to tak, že jeho texty se čtou s potěšením z krásné literatury.

Avšak ani to ještě není celé tajemství Šimečkova díla, toho, jak nás jeho texty oslovují, jak se nás zmocňují a jak nás poznamenávají. Zápasím s vlastní nedostatečností a potřebuji Šimečku, aby mi pomohl. V jednom dopise napsal: „Schvaluji každý výklad světa, který by mohl vést k laskavosti; dobrý je každý výklad světa, který neprodukuje strach.“

Šimečkovy texty kromě rozumu oslovovaly vždycky i naše srdce, přesněji naše lepší „já“. Ani tehdy, když psal o nepěkných stránkách našeho života, o ošklivostech a zrudnostech totalitního komunistického systému, nebyla v tom obsažena nenávisť. V jeho textech naopak nikdy nechyběl apel na lidskou touhu po dobru, porozumění, lásce a přátelství, která je také nezničitelně přítomná v každém člověku.

Vilém Prečan

Záver referátu predneseného na sympóziu k prvému výročiu úmrtia Milana Šimečku v Bratislave v septembri 1991.

Patrí k najvýznamnejším filozofom, spisovateľom, publicistom a disidentom posledného dvadsaťročia v bývalom Československu. Vďaka svojim knihám *Obnovenie poriadku*, *Strata skutočnosti*, *Kruhová obrana*, *Koniec nehybnosti*, množstvu článkov a esejí sa stal jedným z najprekladanejších československých spisovateľov.

Milan Šimečka si svojim dielom, životom a aktivitou v oblasti ľudských práv a politickej kultúry získal obrovskú autoritu v celom Československu. Rok po jeho smrti, na jeho počesť bola jeho priateľmi založená Nadácia Milana Šimečku, aby podporovala ľudí a projekty, ktorým je duchovný odkaz Milana Šimečku blízky.

Milan Šimečka sa narodil 6. marca 1930 v Novém Bohumíne. V roku 1949 začal študovať na brnenskej univerzite ruskú a českú literatúru a filozofiu. Po skončení fakulty učil rok češtinu na jedenásťročienke v Koměříži a v roku 1954 prišiel do Bratislavy. Dráhu vysokoškolského učiteľa začal na katedre marxizmu-leninizmu, kde mal za úlohu vysvetľovať študentom medicíny a farmácie základy marxistickej filozofie. V roku 1957 zmenil pôsobisko a začal učiť na Vysokej škole muzických umení.

Nasledujúcich desať rokov bolo asi obdobím jeho najintenzívnejšieho štúdia filozofie, kedy sa znovu a dôkladnejšie zoznamoval s obsahom všetkých filozofických škôl a systémov minulosti. Zaoberal sa dejinami filozofie, v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch písal tiež literárne recenzie, kultúrno-politické a politické eseje. Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov sa začal venovať téme sociálna utópia, ktorej zostal verný až do konca života.

V šesťdesiatych rokoch vyšli dve jeho knižné práce *Sociálne utópie a utopisti* a *Kríza utopizmu*. Od jesene 1967 do februára 1968 strávil Šimečka pol roka v Mohuči ako štipendista tamojšieho Ústavu európskych dejín. Po okupácii Československa v roku 1968 bol vylúčený z komunistickej strany a 6. marca 1970 dostal výpoveď z Univerzity Komenského. Od jesene roku 1970 až do svojho zatknutia v máji 1981 pracoval v rôznych robotníckych povolaniach. Od 6. mája 1981 bol ako jeden z mála kritikov posttotalitnej moci trinásť mesiacov vo väzení.

Práce Milana Šimečku zo sedemdesiatych a osemdesiatych rokov vychádzali knižne v exilových vydavateľstvách, v samizdatoch a v prekladoch do cudzích jazykov. Išlo najmä o diela *Obnovenie poriadku*, *Náš súdruh Winston Smith*, *Kruhová obrana* či *Koniec nehybnosti*. Spolu s Miroslavom Kusým vydali dielo *Veľký brat a veľká sestra*, *Európska skúsenosť s reálnym socializmom*.

V novembri 1989 i v nasledujúcich mesiacoch patril ako predstaviteľ Verejnosti proti násiliu v Bratislave medzi hlavných intelektuálnych protagonistov revolúcie. Svoju politickú činnosť bral ako službu rodiacej sa demokracii v Československu. Po novembri 1989 bol desať mesiacov až do svojej smrti poradcom prezidenta ČSFR Václava Havla. Bol držiteľom niekoľkých literárnych cien, v roku 1986 mu bola udelená cena Jana Palacha, v roku 1990, mesiac pred jeho smrťou mu International Press Institute udelil cenu IPI Press Freedom Award za najlepší článok roku. Dňa 28.10.1991 mu bol udelený prezidentom ČSFR Václavom Havlom Rad T.G. Masaryka 1. triedy in memoriam.

Obsah

Na úvod – opožděná recenze aneb Kruhová obrana Milana Šimečky	12
Licencia	2
O velkých a malých dějinách	16
O kruzích v písku	18
O hledání na glóbu	20
O výstavě	22
O prolínání velkých a malých dějin	24
O mlčících většinách	26
O přesahování	28
O blahopřejných telegramech, uděleních řádů a přijetích	30
O dvojí minulosti	32
O umělém zapomnění	34
O jedné výhodě špatných politických systémů	36
O prvenstvích našeho století	38
O umdenken	40
O pokrokové technice	42
O hře v televizi	44
O čtení domácího tisku	46
O odchodech do světa	48
O obhájcích statu quo	50
O zločinu na poště	53
O habánech	55
O daních z hlouposti	57
O marné diskusi	59
O zápecnictví	61
O anonymitě	63
O veřejném mínění	65
O politice jako zájmové činnosti	67
O způsobilosti k ideologii	69
O penězích	71
O autě v bílé metalíze	73
O domovských obcích	75
O spřízněnosti	77
O konzumním nátlaku	79

O tom, jak se kdo má	81
O velké zemi	83
O skvělé práci politiků	85
O stavu světa	87
O systémech	89
O nejisté skutečnosti	91
O možnostech domluvy	93
O tabu	95
O přesunech skutečnosti	97
O jisté naději	99
O dodavatelskoodběratelských vztazích	101
O hmotné zainteresovanosti	103
O podmínkách kultury	105
O zbrojení	107
O strachu z tajné policie	109
O dějinném patosu	111
O mrtvých v řece	113
O iracionální naději	115
O smutku a radosti z dějin	117
Odpověď Milana Šimečku na Opožděnou recenzi	119
Doslov – Vilém Prečan, Velké a malé dějiny Milana Šimečky	121